

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ
ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ
Бунёди Рӯдакӣ

АБДУНАБӢ САТТОРЗОДА

**АЗ РӢДАКӢ
ТО ЛОИҚ**

Душанбе
«Адиб»
2013

ББК 84 Тоҷик 7-4-5
С-68

Муҳаррир *Мубашиш Акбарзод*

С-68 Абдунабӣ Сатторзода. Аз Рӯдакӣ то Лоиқ.
– Душанбе: Адиб, 2013, 176 саҳ.

Дар ин китоб суҳан аз шеъри поягузори адабиёти форсии тоҷикӣ устод Рӯдакӣ ва номбардори сазовори ӯ барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ Лоиқ, падида ва тамоюлҳои асосии шеъри муосири тоҷикӣ, ҳамчунин меёру андозаҳои муқаррар намудани ҷойи ин ва ё он адиб дар адабиёт ва масъалаҳои дигари назарӣ ва амалӣ меравад.

ISBN 978-99947-2-323-2

© Абдунабӣ Сатторзода, 2013

БАЪД АЗ ҲАЗОР СОЛ

Фосилаи марги Рӯдакӣ (941) ва зодрӯзи Лоиқ (1941) ҳазор сол аст. Аз ин тасодуфи ҷузъиёти зиндагии ду шоири бузург рамз гирифтано бори нахуст дар рӯзҳои чашни 50-солагии Лоиқ оғоз гардид ва ангезаҳои зоҳирӣ ва ботинӣ дошт.

Ангезаи зоҳирӣ он буд, ки дуруст баъд аз ҳазор соли даргузашти Рӯдакӣ дар Панҷакенти бостонӣ шоири тавонои дигаре ба дунё омад.

Ангезаи ботинӣ он буд, ки Лоиқ шеъри муосири тоҷикиро ба асолати азияш баргардонд, ки пояҳои онро ба забони форсии дарӣ Рӯдакӣ ҳазор сол пеш аз ин гузошта буд. Ӯ ҷавҳари шеъри пешиниёро барои муосиронаш кашф карда, суннатҳои адабии онҳоро аз нав зинда гардонид.

Шеъри оламафрӯзи Рӯдакӣ, шахсияти хориқулода ва зиндагии пур аз нишебу фароз ва ғаму шодии вай ба шарофати Лоиқ ба тору пуди шеъри кунунии тоҷикӣ ворид гардиданд. Чунончи:

Чу абёти парешоне, ки монд аз Рӯдакӣ мерос,
Ту моро чамъ овардӣ зи ҳар маҷмӯъаву девон.

(«Айнӣ»)

Ва:

Ёдаш ба хайр бод
Он ишқи кӯдакӣ.
Он ишқи гумшуда

Чун шеъри Рӯдакӣ.

(«Хумор»)

Ё:

Намеоӣ, намеҷӯӣ, вале баъди ҳазорон сол
Маро чун устухони Рӯдакӣ аз хок мекобӣ.

(«Бимон, то дар дили покат дили ман ошён монад»)

Ё худ:

Ҳар ланг нашуд қаҳонситон чун Темур,
Ҳар кӯр ба мисли Рӯдакӣ бино нест.

(«Ҷоми Хайём»)

Дигар:

Шеъри мо ҳар қадр лангاردору шевогар шавад,
Захмҳои пушти Айнӣ он қадар ёбад шифо,
Чашмҳои Рӯдакӣ он қадр бинотар шавад.

(«Шеъри нав»)

Лоиқ дар байни шоирони порсигӯӣ дар ҳазор соли баъд аз Рӯдакӣ ягона касест, ки ҷавобе ба ҳасудони Рӯдакӣ, хосса ба шоири ҳасуд Абӯзироа дода, на танҳо ба ҳимояти устод ва шеъри ӯ, балки тамоми шоирони асил ва адабиётти асил аз абӯзироаҳои пешин ва кунунӣ – «худбаҳоёни муғамбир», «савдогарони шеъру оҳанг», «нотавонбинони качдил» ва «айбҷӯёни кӯрдил» бархоста, тунду сахт гуфта буд:

Агар шоир бувад чашми замона,
Шумо кӯред, кӯри беасоed!
Агар шоир бувад фарзанди айём,
Шумо ё нохалаф ё носазоed!

11 октябри 2000 дар шаҳри Панҷакент ҳамоиши навбатии илмию адабӣ зери унвони «Ёди Рӯдакӣ дар диёри Рӯдакӣ « баргузор гардид. Содиқи Харрозӣ, муовини вазири умури хориҷии вақти Эрон ва сарпарастии ҳайати

эронӣ суханронияшро бо қироати поре аз шеъри Лоиқ оғоз кард ва таъкид намуд, ки «Рӯдакӣ аз онӣ касонест, ки шеъри ӯро ба умқи дил мешиносанд». Воқеъан, Лоиқ аз онҳое буд, ки шеъри Рӯдакиро ба умқи дил шинохта буд. Муҳаммадризо Тоҷдинӣ, шоир ва пажӯҳишгари эронӣ ӯро барҳақ «фарзанди ростини Рӯдакиву Фирдавсӣ» хондааст.

* * *

Барои муқаррар намудани ҷойи ин ва ё он адиб – ё шоир ва ё носир дар адабиёт чӣ меъёру андозаҳое вучуд доранд?

Равшан аст, ки на аз рӯйи шумори байт ва миқдори дафтари девон ва асарҳои онҳо. Агар чунин мебуд, Абдибеги Шерозӣ, ки ба ҳар яке аз маснавиҳои «Хамса» аз ду то сетоӣ назира гуфтааст, аз тавонотарин шоирони форсигӯӣ ба шумор мерафт, на Низомӣ, ки оғозгари суннати хамсанависист ва на Фирдавсӣ, ки ҳамосаи ягонааш «Шоҳнома» аз 60 ҳазор байт беш нест, на Хайём, ки миқдори рубоиёти худияш чандон зиёд нест, на Ҳофизи бузургвор, ки муаллифи танҳо як китоб – девони шеър аст. Шукри Худо, ки ин тавр нест ва устод Рӯдакӣ бо бештар аз ҳазор байте, ки имрӯз аз он боқӣ мондааст, барҳақ, ба сифати Одамушшуаро – поягузори адабиёти порсии дарӣ ё худ форсии тоҷикӣ шинохта ва пазируфта шудааст, на қаламкашоне мисли Абдибеги Шерозӣ ва ё ягон муташоирӣ дигаре.

Пас, кадом меъёру андозаҳои дигаре ҳастанд? Мутаасифона, то ҳол онҳо пеши ҳама мушаххас ва якранг нестанд. Вагарна ҳамаро, ки қалам ба даст гирифта, варақе чандро сиёҳ намудааст, «бузург», «устод», «нобиға», «ягона ва яктои замона» наменомиданд. Замоне шодравон Абдусалом Деҳотӣ дар як вохӯрӣ бо шогирдон ва устодони Донишгоҳи давлатӣ (ҳоло милли) дар хитоб ба аҳли

илму адаби тоҷик маслиҳатомез гуфта буд, ки хуб нест, ки ҳамаро «бузург» ва «аллома» эълон намоем. Бояд, ки аз ҳар адиб аз рӯи мақоми воқеъияш ном бибарем ва қадрдонӣ бикунем.

Ба назари мо, ҳангоми тайини ҷой ин ва ё он адиби гузашта ва муосир дар таърихи адабиёт ва ҷомеа меъёр ва андозаи асосӣ бояд он бошад, ки ин адиб ба дороии адабии миллиаш ва умумидунӣ чӣ чизи тозае, ҳарфу ҳиҷои тозае ворид сохтааст. Барои ин моро лозим меояд, ки, пеш аз ҳама, он дороии адабии миллии ва умумидунӣ-иро дуруст шинохта бошем, яъне бидонем, ки он аз чӣ иборат аст. Дар акси ҳол саҳт душвор аст, ки ҷойи адибони пешина ва пасинаро барои худ ва барои таърих мушаххас бисозем. Масалан, барои он ки ҷойи Лоиқро дар адаб ва фарҳанги тоҷикӣ муайян намоем, бояд ба ҳудамон равшан карда бошем, ки шеъри форсии тоҷикӣ аз устод Рӯдакӣ то Лоиқ ба кучоё расида буд, чӣ дороиҳоро доро буд. Вагарна тамоми мулоҳизаву мушоҳидаҳоямон пуч, беамина, номуайяну норавшан ва умумӣ хоҳад буд.

Китобе, ки дар даст доред, бо ҳамин ният аз нақду баррасиҳое, ки муаллиф дар заминаи шеъри Рӯдакӣ ва Лоиқ дар солҳои гуногун кардааст, танзим гардидааст.

31 июли 2013.

РҶДАКИШИНОСӢ

РҶДАКӢ ВА ШЕЪРИ РҶДАКИВОР

Шинохти Рӯдакӣ ва шеъри ӯ дар замонааш бо андешаҳое аз қабили гуфтаҳои Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ ва дигар ҳамасронии шоир оғоз гардида, сипас дар навиштаҳои адибону адабиётшиносоне, мисли Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Муҳаммад Авфии Бухороӣ ва Шамси Қайси Розӣ идома ёфта буд. Аз он айём то ба имрӯз дар тӯли беш аз 1000 сол аҳли илму адаби Шарқу Ғарб аз Рӯдакӣ ёд оварда, шеъри ӯро пайваста мавриди нақд ва баррасӣ қарор додаанд. Дар ин муддат рӯдакишиносӣ ба ҳайси як шоҳи ҷудоғонаи адабиётшиносӣ шакл гирифт ва рӯдакишиносон ба тӯфайли кӯшишу заҳматҳои зиёд дар заминаи асарҳои воқеан шоиста ва арзишмандеро ба вучуд оварданд, монанди асарҳои Саиди Нафисӣ «Аҳвол ва ашъори Абӯабдуллоҳ Чаъфар бинни Муҳаммади Рӯдакии Самарқандӣ» (1930-1940) ва нашри нави он зери унвони «Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ» (1962) дар се ҷилд, Абдулғанӣ Мирзоев «Абӯ Абдуллоҳи Рӯдакӣ» (1958) ва Адурахмон Тоҳирҷонов «Рӯдакӣ. Зиндагӣ ва офариниш. Таърихи тадқиқ» (1968, ба русӣ). Аз арзиши фавқулодаи ин се рисола ҳамин ҳам гувоҳ аст, ки онҳо барои пажӯҳишҳои оянда заминаи асосӣ ва бозғатимод гардиданд. Ин муаллифон ва дигар рӯдакишиносон, метавон гуфт, ки қорҳои асосиро дар заминаҳои шинохти шахсияти шоир, барқарор кардани зиндагино-

маи ӯ, кашф, гирдоварӣ ва нашри осор ва баёни муҳтавои навиштаҳо ва афкори вай анҷом додаанд. Агарчи, тавре ки аз ковишҳои рӯдакишиносон, аз ҷумла донишмандони тоҷик мисли Р. Ҳодизода, А. Афсаҳзод, С. Имронов, С. Амиркулов, А. Алимардонов, Алии Муҳаммадӣ, А. Раҳмонфар ва дигарон, дар ин чанд даҳсолаи охир бармеояд, гиреҳҳои, ки дар ин заминаҳо бояд кушода шаванд, кам нестанд. Ва бидуни шак, пажӯҳишҳо дар ин росто аз ин пас низ идома хоҳанд ёфт ва бояд ҳамин тавр ҳам шаванд.

Аммо бо дарки тамоми масъулият бояд ҳамчунин ёдовар шавем, ки рӯдакишиносӣ то ҳанӯз ба шинохти Рӯдакӣ ба сифати устои аввали шеъри форсии тоҷикӣ ва бузургтарин шоири форсигӯӣ муваффақ нагардидааст. Рӯдакишиносон асосан бо зикри он ки Рӯдакиро «Сари шоирон», «Устои шоирони ҷаҳон», «Одамушшуаро», «Султони шоирон», «Соҳибқирони шоирӣ» номидаанд ва фалон бузургон аз ӯ ном бурдаанд ва фалониҳо ба шеъраш пайравӣ намудаанд ва ба ҳамин қабил гуфтаҳо қаноат кардаанд. Рӯдакӣ чӣ касе буд, чӣ ном дошт, падару модараш кӣ буданд, зодгоҳаш кучост, дар кучо ва чӣ илмҳоро омӯхтааст, дар дарбори кӣ буд, чӣ асарҳои офаридааст, аз он навиштаҳо чӣ боқӣ мондааст, оё он офаридаҳои, ки ба ӯ нисбат медиҳанд, моли ӯст ё ҳеч каси дигаре, дар кадом мавзӯҳо навиштааст ва ғ. ва ҳ.к., бидуни ҳеч шакку шубҳае, масъалаҳои хеле муҳиманд, онҳоро бояд омӯхт ва пайгирӣ кард. Вале, агар андаке амиқтар мулоҳиза кунем, мебинем, ки ин ҳама корҳои, ки дар ин заминаҳо то имрӯз анҷом додаем ва ё дар оянда ба итмом расониданием, дар асл аз як омодагии барои шинохти дурусти чехраи Рӯдакии шоир ва шеъри ӯ беш нест, зеро бузургии ин ва ё он шоир, дар айни ҳол Рӯдакӣ, пеш аз ҳама, дар чигунагии шеъри ӯ, тарзи суханаш, ҳунари гуяндагиаш зоҳир мегардад. Фақат дар сурати ошкор намудани сирри ҳунари шоирии Рӯдакӣ мо метавонем бигӯем, ки мо ӯро шинохтем ва донишем, ки чаро ӯро дар шеъри форсии тоҷикӣ бузург

шуморидаанд ва ба кадом сабабҳое устои аввал – бунёд-гузор ё падари ин адабиёт номидаанд ва эътироф кардаанд. Дар акси ҳол, ҳамаи суҳанҳое, ки дар ҳаққи ӯ ва шеъраш гуфтаем ва гуфтани ҳастем, умумӣ, беамина, берабт ва тасодуфӣ ба назар мерасанд. Дар омади гап, бояд бигӯем, ки омӯзиши ҷанбаҳои ҳунарии адабиёти форсии тоҷикӣ аз заифтарин бахши адабиётшиносӣ ва нақди адабии на танҳо тоҷикӣ, балки умуман эронӣ ва афғонистонӣ мебошад.

Дар рӯдакишиносӣ дар тадқиқи ҳунари шоирии Рӯдакӣ қадамҳои нахустин ва ҷиддиро узви вобастаи АИ ҶТ, тоҷикшиноси номии рус И.С. Брагинский дар мақолае бо номи «Дар бораи маҳорати шоирии Рӯдакӣ» бардошта буд, ки он ба сифати замима ба маҷмӯаи русии «Рӯдакӣ. Шеърҳо» (1964) ва баъдтар ба ҳайси фасли ҷудогона дар рисолаи муаллиф «Абӯ Абдуллоҳ Ҷаъфари Рӯдакӣ» (1989) омадааст. Ин донишманд эътироф намудааст, ки барояш ба навиштани ин пажӯҳиш дар чунин як мавзӯи басо муҳим таҳмини илмии устод С. Айнӣ ва муҳаққиқи эронӣ Муҳаммади Муин дар бораи саҳли мумтанеъ будани шеъри шоир боис шудааст.¹ Ба дунболи ӯ як-ду нафари дигар низ ба тадқиқи ин масъала даст задаанд, ба шумули М. – Н. У. Усмонов дар «Сабки шеъри форсии тоҷикӣ дар асрҳои 9-10» (1974), А. Сатторзода дар мақолаҳои «Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър» (1977) ва «Шеъри ҳолия дар замони Сомониён» (1999), С. Амир дар рисолаи «Байти парниён» ва «Маромномаи Рӯдакӣ» (1999)² ва дигарон. Комилан равшан аст, ки он чи дар ин росто карда шуда-

1. И.С. Брагинский. Абу Абдуллах Джафар Рудаки. – М., 1989, стр. 31.

2. М. – Н.О. Османов. Стиль персидско-таджикской поэзии IX-X вв. – М., 1974; А. Сатторзода. Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър (кӯ шиши мутолиаи ҳамаҷонибаи як қасидаи ғарро); Шеъри ҳолия дар замони Сомониён. – А. Сатторзода. Кӯ ҳна ва нав. – Д., 2004, саҳ. 10-23; С. Амир. «Байти парниён» ва «Маромномаи Рӯдакӣ». – С. Амир. Рӯдакӣ – падиди нодир ва ҷаҳонии тамаддуни аҳди Сомониён. – Д., 1999, саҳ. 49-61.

аст, ҳанӯз барои кашфи сирри шеъри ҳамчун Рӯдакӣ шоири бузурге басанда нест.

Шеъри рӯдакивор, ки сурудани онро маликушшуарои дарбори ғазнавиён ва шоири тавонои нимаи аввали садаи 11 масеҳӣ Унсурӣ орзу намудаасту бо вучуди кӯшишаш натавониста будааст:

Ғазал рӯдакивор некӯ бувад,
Ғазалҳои ман рӯдакивор нест.
Агарчи бикӯшам ба борикваҳм,
Бад-ин парда-андар маро бор нест;

чӣ шеърест ва чӣ хусусиятҳои дорад?

Дуруст аст, ки Унсурӣ танҳо аз ғазали рӯдакивор ёд овардааст, на аз навъҳои дигари шеъри ӯ, мисли қасида, қитъа, рубой, маснавӣ ва ғ., вале, тавре ки маълум мешавад, Рӯдакӣ на танҳо ғазалро, балки тамоми навъҳои дигари шеъриро низ рӯдакивор гуфтааст. Дар ҷавоб ба саволҳои шеъри рӯдакивор чӣ шеърест ва чӣ вижагиҳои хунарӣ дорад, метавонистанд ба мо гуфтаҳои худро устоди панҷрудӣ дар бораи шеършиношироӣ ёри диҳанд. Аммо афсӯс, ки аз чунин гуфтуву мулоҳизаҳои ӯ танҳо ду-се байте боқӣ мондаасту бас. Байтҳои дигар мисли қисми асосии меросаш ҳанӯз пайдо нашудаанд. Сарфи назар аз ин ҳамон байтҳо низ то андозае мушкили моро осон мегардонад, зеро аз онҳо бармеояд, ки Рӯдакӣ дар шеър овардани лафзи хубу маънии осонро зарур шуморида, ба дурустиву ростии муҳтавои он диққат дода, баёни эҳсоси хирадро («дилу сиголиш») аз унсурҳои асосӣ шуморида, ҷонибдори навию навиоварӣ будааст.

Бо ин ҳама роҳи ягона ва дурусти кашфи сирри шеъри рӯдакивор ҳамонро баррасии ҳаматарафа ва амиқу дақиқи мероси боқимондаи худро шоир аз лиҳози ҷанбаи хунарии онҳо мебошад. Агарчи аз он мероси фаровони ӯ имрӯз ҳамагӣ дар ҳудуди андак бештар аз ҳазор байт мондааст, боз ҳам метавон дар асоси онҳо мисли он ки бостоншино-

сон аз рӯи харобаҳои боқимондаи қасри Доро шукӯҳу шаҳомати гузаштаи онро ва ҳунаршиносон аз рӯи пайкараи сӯхтаву сиёҳгаштаи раққосаи суғдӣ зебоиҳои ҷисмонӣ ва рӯҳонии онро барқарор ва тасаввур намудаанд, вижагиҳо ва зебоиҳои шеъри Рӯдакиро низ ошкор намуд. Агарчи, бояд иқрор кард, ки он саҳт душвор ва заҳматталаб буда, кори як ё ду нафар нест. Корест, ки кӯшишҳои дастаҷамъӣ ва пайгироноро тақозо мекунад. Коре, ки мо феълан карданӣ ҳастем, танҳо гузориши ин масъала ва таъкиди зарурати анҷоми он мебошад.

* * *

Аз рӯи мушоҳидаҳои пешакии мо шеъри Рӯдакӣ ё шеъри рӯдакивор се хусусияти барҷаста дорад:

Яке он аст, ки дар он ҳама чиз – муҳтаво, забон, луғат, баён, сабк, воситаҳои тасвир – сода, муқаррарӣ, рӯзмарра, ҳамагонӣ, заминӣ, ошно, табиӣ ва осон – мебошад. Дар он чизе, ки ношно, ношинос, ҳаёлий, бофта, сунъӣ, ғайри-муқаррарӣ, ғайритабиӣ, душвор, нестандартчаҳон бошад, вучуд надорад. Ва ин вижагӣ танҳо хосси қисме, гурӯҳе, миқдоре аз шеърҳои шоир ва ё навъе аз навъҳои он, барои мисол ғазал ё қасида ё қитъа ё рубоиёти ӯ нест, балки ба тамоми мероси ӯ, бидуни истисно хос мебошад. Агар имрӯз дар миёни осори боқимондаи адиб шеъре чунин хусусиятро надорад, бо итминони комил метавон гуфт, ки он моли Рӯдакӣ нест. Барои исботи ин қазия мо метавонем ҳар намунае, ки баробари варақ задани маҷмӯаи шеърҳои шоир ба чашмамон бармехӯрад, дар аввал ё дар миёна ва ё дар охири он, фарқе надорад, мисол орем. Масалан, шеърҳои «Зиҳӣ, фузуда ҷамоли ту зебу оро» ё «Гирифт хоҳам зулфайни анбарини туро» ё «Дило, то кай ҳаҷмечӯӣ манеро» ё «Рӯдакӣ чанг баргирифтӯ навохт» ё «Имрӯз, ба ҳар ҳоле, Бағдод Бухорост» ё «Замона панде озодвор дод маро» ё «Чун теғ ба даст оӣ, мардум натавон кушт», «Шод зӣ бо сияҳчашмон шод» ё «Ҳар бод, ки аз сӯйи Бухоро ба ман ояд» ё «Мушавваш аст дилам аз карашмаи Салмо» ё «Биёр он май, ки пиндорӣ равон ёкути

нобасти» ё «Бе рӯи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод» ва ҳ.к. Ба ҳамин минвол ва бе ҳеч душворӣ мо метавонем ин ҷо унвони бисёр шеърҳои дигари шоирро низ анбориш кунем. Аммо мо пеши худ қарор гузоштем, ки аз овардани намунаи шеърҳои маълуми машҳур ва бароятон бағоят шинос худдорӣ намоем ва бештар шеърҳо ва пораҳоеро иқтибос орем, ки ба нисбат камтар иқтибос мешавад. Ва бо ҳамин бори дигар таъкид намоем, ки ин хусусияте, ки ба шеъри шоир нисбат додем, куллист, на ҷузъӣ, зотист, на тасодуфӣ.

Чунончи, Рӯдакӣ шеъре дорад дар марсияи шоири ҳамзамонаш Муродӣ ва дар он гуфтааст:

Коҳ набуд ӯ, ки ба бод парид,
Об набуд ӯ, ки ба сармо фисурд.
Шона набуд ӯ, ки ба мӯе шикаст,
Дона набуд ӯ, ки заминаш фишурд.
Ганҷи заре буд дар ин хокдон,
К-ӯ ду ҷаҳонро ба ҷаве мешумурд.

Дар ин пора чеҳраи Муродии шоир ҳамчун як одами хокӣ, ҳамсафу ҳамқору ҳамраҳи ҳамарӯза, вале дар айни замон бузургворе, ки ҳар ду ҷаҳонро ба ҷаве баробар мекард, бозтоб ёфтааст. Марғи ҳар фард, хусусан, мардоне чун Муродӣ, тавре ки Рӯдакӣ мегӯяд, кори хурд нест, фоҷиаест, зоиъаест бузург барои атрофиён ва ҳамзамонаш. Ҳамин фоҷиа ва зоиъаи бузургро устоди панҷрӯдӣ бо содатарин маъниҳо, калимаву таркибҳо, баён, сабк ва тасвирҳои шоирона, вале бисёр хонову гӯё ва таъсирбахшу хотирмон ифода намудааст. Дар он як лафзи ноошно, як таркиби душвор, як маънию мазмуни мубҳам ва торик нест.

Шоирони гузашта ва имрӯза аз бӯқаламуниҳои ҷаҳон ё дунё бисёр сухан гуфтаанд. Рӯдакӣ ин маънии ҷиддӣ ва дарднокро ба таври хеле сода, лекин хеле барҷаста баён намудааст:

Ҷаҳоно, чунинӣ ту бо баччагон,

Ки гаҳ модарӣ, гоҳ модандаро!

Ва:

Чуз ба модарандар намонад ин ҷаҳони гурбарӯй,
Бо писандар кина дорад ҳамчу бо духтандаро.

Ман, то ҷое огаҳам, чунин ташбеҳи заминӣ, гӯву расо ва хоноро на дар шеъри шоирони пеш аз Рӯдакӣ ва на пас аз ӯ надидаам. Танҳо Ҳофизи бузургвор тавонистааст пас аз устои панҷрӯдӣ ва бо така бар маънию тасвирҳои вай бигӯяд, ки даҳр (дунё, ҷаҳон) аҷузаи ҳазордомод аст дар бевафой ва нопойдорӣ.

Рӯдакӣ дар ҷои дигаре ҷаҳонро ба нағил, ки имрӯз «оғил» мегӯем, монанд карда, одамонро ба гӯсфандон шабоҳат додаст ва бо ҳамин содагии тасвиру баён ба гузаранда будани умр ва миранда будани инсон ишора намулдаст, ки дар зоти худ нотақрор аст:

Гӯсфандему ҷаҳон ҳаст ба кирдори нағил,
Чун гаҳи хоб бувад, сӯйи нағил бояд шуд!

Кашфи ба истилоҳ «асрори ҷаҳон» аз мавзӯҳои мураккабтарини шеъри дирӯз ва имрӯз буду ҳаст. Вале, бубинед, шоир ин мураккабтарин мавзӯи шеъриро бо ҷӣ осонӣ ба қалам овардааст:

Ин ҷаҳон пок хобкирдор аст,
Он шиносад, дил-ш бедор аст.
Некии ӯ ба ҷойгоҳи бадист,
Шодии ӯ ба ҷойи тимор аст.
Ҷӣ нишинӣ бад-ин ҷаҳон ҳамвор,
Ки ҳама кори ӯ на ҳамвор аст?!
Куниши ӯ на хубу чеҳра-ш хуб,
Зишткирдору хубдидор аст.

Рӯдакӣ бо баёни содатарин маъниҳои шоиронаву бо истифодаи маълумтарин воситаҳои баёну тасвир ҳолати

ошиқро ин тавр ба қалам овардааст:

Ҳанӯз бо манию аз ниҳеби рафтани ту
Ба рӯз вақт шуморам, ба шаб ситора шуморам.

Афсӯс, ки шоирони муосир, махсусан суруднависони ишқиясарои имрӯзӣ аз мероси Рӯдакӣ ва дигар саромадони шеъри мо сабақ намегиранд, вагарна ба ҷои ҷарфҳои муфти сӯхтаму пӯхтамо аз паи офаридани маънию тасвирҳои рӯдакивор мешуданд.

Вобаста ба хусусияти аввали шеъри Рӯдакӣ аз зикри як нукта набояд сарфи назар намуд, ки дар осори боқимондаи ӯ калимаҳои ба назар мерасанд, ки барои хонандаи кунунӣ номафҳум мебошанд, мисли пӯпак (худуд ё шонасарак), афшак (шабнам), полик (чорух), капт (занбур), ханур (хурма), ованг (ресмон), дева (кирми пила), фағ (бут), кадӯх (гармоба), вотгар (чармгар), фарғанд (зарпечак), пажованд (танба) ва ғ. ва ҳ.к. Ҳамчунин баъзе мисраъу байт ва пораҳои ҳам ҳастанд, ки ба иллатҳои гуногуне, аз ҷумла носоҳеҳии матн, номафҳумии ин ё он калима ва ё шакли нодурусти қироати он, номаълум будан ангезаи гуфтани он маънӣ ва тасвирҳо ва ғ. феълан маънидод кардани онҳо мушкил пеш меорад. Аммо ин ду чиз ба он чи мо гуфтем ба ҳайси хусусияти аввали шеъри Рӯдакӣ зид нест, зеро он калимаву таъбирҳои, ки барои мо имрӯз пас аз ҳазору садунд анд сол номаълум менамоянд, дар замони шоир аз ҷумлаи луғатҳои маъмул ва барои ҳама ошно буданд. Ториқӣ ва номафҳумии баъзе мисраъу байт ва пораҳои ҷудогона, тавре ки ишора рафт, бевосита ба шеъри Рӯдакӣ бастагӣ надорад.

Дигар аз вижагии хосси шеъри Рӯдакӣ ин аст, ки дар он ҳама чиз – муҳтаво, забон, луғат, баён, сабк, воситаҳои тасвир – тозаву тар, нав, бикр, обнаҳӯрдаву обнарасида мебошад. Чанд мисол барои тасдиқи наву тару тоза будани маънию тасвирҳои шоиронаи шоир меорем:

Лола миёни кишт бихандад ҳаме зи дур
Чун панҷаи арӯси бо ҳинно шуда хазиб.

Лолаи шукуфтаи миёни кишт ба панҷаи ҳинобастваи
арӯс ташбеҳ шудааст ва он гумони ғолиб он аст, ки ихти-
роӣ худӣ шоир буд.

Ё:

Бунафшаҳои тарӣ хайл-хайл сар барқард,
Чу оташе ки ба гӯгирд бардавид кабуд.

Гумони ғолиб он аст, ки ин ташбеҳ ҳам аз ҷумлаи ихти-
роӣҳои худӣ адиб мебошад: монанд кардани бунафшаҳои
навдамида ба оташи кабудранге, ки вақти даргирондани
гӯгирд боло мешавад.

Аз ҳамин қабиланд тасвирҳои зерин низ:

Чун барги лола будаму акнун
Чун себи пажмурида бар овангам.

Ва:

Ҷумла сайди ин ҷаҳонем, эй писар,
Мо чу саъва, марг бар сони заған.

Ва:

Пеши теғи ту рӯзи саф душман
Ҳаст чун пеши доси нав карпо.

Ва:

Гетӣ чу гов нек диҳад шир мар туро,
Худ боз бишканад ба карона ханури шир.

Ва:

Зану духтар—ш гашта мӯякунон,
Рух карда ба нохунон шудгор.

Ва:

Чу ҳомун душманонаш паст боданд,
Чу гардун дӯстон воло ҳама сол!

Душманонро чу ҳомун (дашт) паст ва дар тазоди он
дӯстонро чу гардун (осмон) воло (баланд) гуфтанро танҳо

шоирони бузурге ҳамчанди Рӯдакӣ метавонанд, зеро чунин тасвиrho ҳеч шоири қаторӣ ё беҳунаре нагуфтааст ва натавонад гуфт.

Сеюмин хусусияти барҷастаи шеъри Рӯдакӣ он аст, ки дар он ҳама чиз – муҳтаво, забон, луғат, баён, сабк, воситаҳои тасвир – ҳамзамон бо содаву осон ва тозаву тар будан олист, яъне, дар ҳадди камолу ҷамол ва дар таносуб ва ҳамбастагии комили лафзу маънист. Чунончи:

Зиҳӣ, фузуда ҷамоли ту зебу ороро,
Шикаста сунбули зулфи ту мушки сороро.
Қасам бар он дили оҳан хурам, ки аз саҳтӣ
Ҳазор тарҳ ниҳодаст санги хороро.
Ки аз ту ҳеч мурувват тамаъ намедорам,
Ки кас надида зи сангиндилон мадороро.
Ҳазор бор Худоро шафеъ меорам,
Вале чӣ суд, чу ту нашнавӣ «Худоро»-ро?!
Ту Рӯдакӣ ба ғуломӣ қабул агар бикунӣ,
Ба бандагӣ написандад ҳазор Дороро.

Дар ин ғазал, ки аз намунаҳои аввалини ғазали форсии тоҷикӣ, суҳан аз ёри зебову соҳибҷамол, вале сангиндилу бемурувват ва ошиқи меҳрубону хидматгузоре меравад, шоир тавонистааст, ки ин тазоди сурату сурати маъшуқа ва миёни ӯву ошиқро бо истифода аз маънию тасвирҳои муносиб, калимаву ашёву ҳолатҳои мутақод бозтоб диҳад. Вазну қофияе, ки шоир барои ифодаи ин маънӣ интиҳоб намудааст, ба ҳоли дили ҳазин ва оҳу нолаҳои пинҳонии ошиқ мувофиқати комил доранд. Агар қофияи ин ғазалро замама кунед, он нолаҳои хоҳед шунид:

о-ро-ро... о-ро-ро... о-ро-ро.

Ва мисоли дигаре аз ин қабил:

Шод зӣ бо сиёҳчашмон, шод,
Ки ҳаҳон нест ҷуз фасонаву бод!

З-омада шодмон бибояд буд
 В-аз гузашта накард бояд ёд.
 Ману он ҷаъдмӯйи ғолиябӯй,
 Ману он мохрӯйи хурнажод.
 Некбахт он касе, ки доду бихӯрд,
 Шӯрбахт он, ки нахӯрду надод.
 Боду абр аст ин ҷаҳони фусӯс,
 Бода пеш ор, ҳар чӣ бодо, бод!
 Шод будаст аз ин ҷаҳон ҳаргиз
 Ҳеч кас, то аз ӯ ту бошӣ шод?!
 Дод дидаст аз ӯ ба ҳеч сабаб
 Ҳеч фарзона, то ту бинӣ дод?!

Тарғибу талқини шодбошию хушгузарони умр баъдан дар шеъри форсии тоҷикӣ ривоч мегирад, хосса дар рубоиёти Умари Хайём ва ғазалиёти риндонаи Ҳофизи Шерозӣ ва беҳтарин намунаҳои ин гуна шеър суруда мешаванд, вале шеъри болоии Рӯдакӣ ҳамчунон чун намунаи шеъри олий боқӣ мондааст. Шоир дар он чунон сухан мекунад ва далелҳое меорад, ки шунаванда ва ё хонандаи он бидуни чунучаро ва фурсат хоستان ба он мегаравад. Ҳар маънӣ, ҳар тасвир, ҳар калимаву ҳар таркибе, ки дар ин шеър ҳаст, тарғиб ва талқин мекунад, ки дар ин ҷаҳони фусӯс бояд шод зист.

Мо дар фавқ танҳо аз ғазал ва ғазалгунаҳои Рӯдакӣ намуна овардем. Ҳол он ки дар навъҳои дигари шеъри ӯ, монанди қасидаву қитъаву рубоию маснавиҳояш низ мисолҳои аз ин барҷастатар ва гӯёгаре ҳаст ва ҳар яке аз онҳо сазовори он аст, ки дар ин ҷо иқтибос шавад. Вале феълан мо чунин имконро дар ихтиёр надорем ва иҷрои онро ба замону макони дигаре вомегузорем.

Ҳамин тавр, дар шеъри Рӯдакӣ, ин шоири оғозгари шеъри форсии тоҷикӣ, ҳама чиз – лафзу маънӣ, баён, тасвир, вазну қофия, таркибу таъбир, ба як сухан тору пуди шеър – монанди оби сарчашмаҳои зодгоҳаш поку беғаш, тару тоза, ноолуда, хуш ва писандида буда, аз

ҳамагуна хасу хошок ва хоку гили суханбозию сухансозӣ, сохтакорию санъаторӣ, такаллуфу танофур, заъфи таълиф, ҳашв, сакта, мураккаботи лафзию маънавӣ, ки пасон дар адабиёти форсии тоҷикӣ маъмул мегардад, дур мебошад.

Дар покию беғашӣ ба шеъри ноби устои панҷрӯдӣ танҳо метавон шеъри нобиғағоне чун Фирдавсӣ, Хайём, Низомӣ, Ҳофиз, Ҳёте, Уитмен, Пушкин ва Есенинро монанд кард.

2008.

**ТАЗОДИ ЗИНДАГӢ
ДАР ТАНОСУБИ ШЕЪР**
(*Кӯшиши мутолиаи ҳамаҷонибаи
як қасидаи ғарро*)

И.С. Брагинский, ки мавзӯи маҳорати шеъронарии Рӯдакиро ба таври махсус тадқиқ намудааст, қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро аз ҷумлаи барҷастатарин намунаи шикоятномаҳои шоир шуморида, ба хулосае омадааст, ки «камоли шеъри Рӯдакӣ бо тамоми ҷилояш дар қасидаҳои ӯ «Шикоят аз пирӣ» ва «Модари май» зуҳур намудааст». Муҳаммаднурӣ Усмонов, ки сабки шеъри форсии тоҷикии асрҳои 9-10-ро омӯхтааст, гуфтааст, ки «қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ аз бисёр ҷиҳат ҷолиби диққат буда, тарафҳои гуногуни эҷодӣи шоирро муайян мекунад». Профессор Ш. Ҳусейнзода, ки дар китоби маълуми худ оид ба қасидаҳои Рӯдакӣ фасли махсусе ҷудо кардааст, фармудааст, ки «махсусан дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» – забони шоир он қадар табиӣ ва аз ороишҳои ғайрилозимӣ чунон дур аст, ки ҳар як ибора ба ҷои худ танҳо барои баёни мақсад ва эҳсос намудани ҳол ва кайфияти шоир хизмат карда, аз ҷиҳати лафз ва маънӣ пухтагии комил гирифтааст». Бо вучуди ин қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ то имрӯз диққати муҳаққиқони ӯ, аз ҷумла устод С. Айнӣ, С. Нафисӣ, Е.Э. Бертелс, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, А.Т. Тоҳирҷонов ва дигаронро асосан ба сифати як манбаи муҳими зиндагиномаи шоир ҷалб намудааст. Агарчи аксари олимони рӯдакишинос ва муаллифони таърихҳои адабиёти форсии тоҷикӣ ба сабабҳои маълум тадқиқи ғоявӣ бадеии қасидаи мазкурро ба уҳда надоштаанд, вале зимнан баъзе аз мулоҳизаву мушоҳидаҳои худро ироа кардаанд, ки, бешубҳа, барои таҳлили ҳамаҷонибаи он мадад мерасонад. Мақолаи К. Айнӣ «Қасида дар осори Рӯдакӣ» низ, чунон ки аз номаш ҳам маълум аст, тадқиқи махсуси қасидаи «Шикоят аз пирӣ» набуда, муаллиф дар

қатори қасидаҳои дигари шоир мухтасар аз муҳтавои ин қасида ҳам ёд оварда, ба тарҳи умумии он ишора намудааст. Ба қавли ӯ «аҳамияти қасидаи «Шикоят аз пирӣ», пеш аз ҳама, дар он аст, ки шоир баёни ҳоли худро бо фикрҳои мутафаккирони худ пайваста тавонистааст» ё ба тарзи дигар «...мавзӯи шахсияти худро бо замону зиндагӣ вобаста намуда, бо роҳ ва тарзи баён кардани ақидаҳои мутафаккирони худ матлабро дар чорчӯбаи манзумааш дохил мекунонад».

Таҳлилу тадқиқи алоҳида ва, алалхусус, ҳамаҷонибаи қасидаи «Шикоят аз пирӣ» аз чанд ҷиҳати дигар низ зарур мебошад: Аввало, қасидаи мазкур ба эътирофи умум яке аз ду қасидаи томи Рӯдакӣ буда, мансубияташ ба муаллиф бидуни шубҳа аст. Ва аз ҳамин рӯ, табиист, ки дар бораи хусусиёти ғоявию бадеии воқеии эҷодиёти шоир нисбат ба дигар намунаҳои мероси боқимондаи ӯ, ки ё ғолибан парокандаву нотамомад ва ё мансубияти онҳо зери шубҳа мебошад, маълумоти бештару бозғитимодтар медиҳад: Сониян, таҳлилу тадқиқи ҳамаҷонибаи муҳтавои ғоявию бадеии ин қасида дар ваҳдати онҳо, яъне муҳтаво, устухонбандӣ, таркиби овозӣ ва луғавӣ, қофияю радиф, вазну оҳанг, тарзу усули баён, тарҳи байту мисраъ ва қисматҳои ҷудогонаи он – сторфика ва архитектоника арзиши ҳақиқии ғоявию бадеии он, сирри барҷастагии зебой ва яғонагии нотақрор будани он ба ҳайси осори ҳунарии асил, маҳорати нигорандагии муаллиф ва мавқеи асари мазкурашро дар тамоми эҷодиёташ ва адабиёти давр ошкор месозад: Ниҳоят, дар ҳолате ки имрӯз нусхаҳои девони шоир боқӣ намонда ва ашъори ӯ асосан дар шакли абёти пароканда дар сарчашмаҳои аз замони муаллиф хеле дур маҳфуз мебошад, ба назари мо, маҳз ба воситаи чунин усули тадқиқ ба тасҳеҳу такмили матни саҳеҳ ва шарҳу тафсири дурусти осори боқимондаи ӯ муваффақ гардидан мумкин аст. Ҳоло зиёда аз шаш нашр ва ё шонздаҳ нусхаи гуногуни қасидаи «Шикоят аз пирӣ» ва се тарҷумаи мустақили он ба забони русӣ вучуд дорад.

Агар тасҳеҳу такмилеро, ки муҳақиқони осори шоир ба матни байту мисраъ ва пораҳои ҷудогонаи қасидаи мазкур ҳангоми иқтибос дохил кардаанд, ба эътибор гирем, миқдори нусхаҳои он як бар ду меафзояд.

Тадқиқи ҳамаҷонибаи каломи манзум, ки дар ваҳдати назариёти адабӣ, шеършиносӣ, забоншиносӣ ва риёзиёт сурат мегирад, аз усули тозаии тадқиқ буда, солҳои охир дар адабиётшиносӣ торафт бештар маъмул гардидааст. Аз ҷумла маҳсули аввалин кӯшишҳои шеършиносони рус дар маҷмӯъае, ки таҳти унвони «Поэтикаи ашъори ғиноии русӣ» соли 1973 зери назар ва бо иштироки бевоситаи адабиётшиноси маъруф Г.М. Фридендер ба таъби расида буд, дарҷ аст. Дар адабиётшиносии форсии тоҷикӣ ташаббуси татбиқи усули мазкури тадқиқ ба И.С. Брагинский тааллуқ дорад. Кӯшиши муҳаққиқ дар ин роҳ дар тафсиру тавзеҳоте, ки ба маҷмӯъаи шеърҳои Рӯдакӣ навиштааст, махсусан ҳангоми таҳлили силсилаи рубоиёт ва қасидаи «Бӯйи ҷӯйи Мулиён»-и шоир натиҷаи матлубе додааст. Таҳлили ғазали машҳури Саъдӣ «Эй сорбон» ҳам дар асари дигари ӯ – «12 миниатюра» намунаи чунин усули тадқиқ мебошад. Мақолаи Раҳим Ҳошим «Таҷрибаи омӯхтани як шеър» низ, ки ба таҳлили шеъри машҳури Устод Айнӣ «Марши ҳуррият» бахшида шудааст, қобили ёдоварист.

II

Қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ бо зикри як ҷузъи бисёр содда ва хеле табиӣи зиндагии одамӣ – судану фуру рехтани дандон дар пиронсолӣ шуруъ мешавад, ки худ ба худ ба сабаби бисёр сода ва табиӣ буданаш диққати касеро ҷалб намекунад. Вале шоир онро тавре баён намудааст, ки ба он на танҳо хонанда ва шунаванда бетараф нахоҳад монд, балки ҳатман барои бо муаллиф ҳамдарду ҳамсуҳбат шудан ва аз аҳволи ӯ хубтар ва аз наздик ошно гардидан мароқ зоҳир мекунад, зеро Рӯдакии мӯйсафед, ки ҳар чӣ дандон дошт, суда шуда ва фуру

рехта буд, дар бораи дандонҳояш бо як меҳру муҳаббати фавқулода ва самимияти барояш хос суҳан меронад. Дандонҳояшро ба чароғи тобон, дурру марҷон, ситораи сахарӣ ва қатраи борон ташбеҳ намуда, аз сафеду симзада буданашон як-як ёд меорад. Аз ин ташбеҳҳои, ба қавли профессор Ш.Ҳусейнзода, «бисёр сода, вале хеле зебои» шоир кас тобону дурахшон ва мисли сим сап-сафед будани онҳоро бараъло ҳис менамояд. Аз тарзи баёни бо таъкиду такрор ва оҳанги нарму канда-кандаи муаллиф равшан аст, ки дандон барояш бисёр азиз буд, ӯ ҳар яке аз ин силсилаи ташбеҳу тавсифҳои дандонро, ки паи ҳам дар се мисраъ овардааст, дар алоҳидагӣ ва бо таъкид ном мебарад. Рӯдакӣ чунон саргарми баёни дилбастагиҳояш ба дандон аст, ки дар ин маврид аз қоидаву қонуни маъмули қасидасароии давр фаромӯш намуда, чор мисраъи аввалро паи ҳам қофия мебандад ва мисраъи панҷумро, ки ифодаи эътирофи ҳақиқати барояш талх мебошад, бар хилофи поэтикаи маъмули назми классикӣ аз мисраъу байтҳои баъдинаи қасида ҷудо менамояд. Азбаски эътирофи ҳақиқати талхи якто намонда ҳама судану рехтани дандон барои шоир бағоят аламангез ва ҳасратомез аст, суҳанони ӯ дар ин мисраъ тағйири оҳанг карда, ба дард гуфта шудаанд. Оҳанги ҳасрату аламро дар байту мисраъҳои қисми аввали қасида, аз ҷумла истеъмоли муносиби ассонанси садоноки у(ӯ) ба ҳайси қофияи ноқис (20) аллитератсияи ҳамсадоҳои Р(13), Д(17 маротиба) низ ба он ғино ва тақвият додааст.

Б 1:

Маро бисуду фуру рехт ҳар чи дандон буд,
Набуд дандон, лобал чароғи тобон буд.

Б 2:

Сапеду симзада буду дурру марҷон буд,
Ситораи сахарӣ буду қатраборон¹ буд.

1. Р. Мусулмонқулов агарчи ба тафсири маҳз ташбеҳи мазкур бо номи «Асоси як тасвири шоирона» (маҷ . «Садои Шарк», 1975, №9) мақолаи

Б 3, М1:

Яке намонд кунун 3-он, ҳама бисӯду бирехт.

Се мисраъи дигар, ки бо онҳо, ба назари мо, қисми дуоми қасида сар мешавад, аз баёни рафти саволу ҷавоби шоир бо мусоҳиби тасаввурияш, ки каме дертар ба унвони «моҳрӯй» аз ӯ ёд мешавад, иборат мебошад. Зикри муколамаи шоир бо мусоҳибаш дар асар комилан аз рӯи талаботи мантиқи баён буда, муаллиф барои пайдоиши он заминаи устувори равонӣ ва бадеӣ омода намудааст. Ӯ ба хубӣ пай бурдааст, ки мусоҳибаш пас аз шунидани гуфтаҳои гарму нарм, вале аламангезу ҳасратомезаш дар бораи дандонҳои зебоаш ва якто намонда сӯда шудану фуру рехтани онҳо ҳатман ва бидуни ихтиёр ба вай рӯ меорад, ки «чӣ наҳс буд?», «чӣ буд?» ва бо ҳамин ӯ барои дониستاني сабаби он, албатта, ба андеша фуру хоҳад рафт. Ҳамчунин шоир хуб медонист, ки мусоҳибаш – он моҳрӯйи мушкинмӯй сабаби онро, яқинан, аз наҳси кайвон, яъне бахти бад ва рӯзгори дароз – пирӣ гумон мебарад. Ҳол он ки сабаби аслии ин аҳвол чизи дигар аст ва онро фақат худӣ ӯ аз ҳама беҳтар гуфта метавонад. Шиддату изтиробии рӯҳии шоир, ки аз баёни ҳасрату алами рехтани дандонҳояш ба мусоҳиби моҳрӯйи мушкинмӯйаш сар зада буд, бештар гардида, ба оҳанг ва таркиби ин се мисраъ таъсир расондааст. Суханони муаллиф дар онҳо маҳз аз саволу ҷавобҳои кӯтоҳи таҳдор ва баёни гумону ҳақиқат иборат шудааст. Такрору таъкиди калимаву таркибҳои алоҳида, аз қабилӣ «чӣ буд?», «наҳси кайвон», «буд», ҳиссаҷаи инкорӣ «на», ҳамсадои «з» дар таркибҳои «рӯзгори дароз» ва «қазои Яздон» ва ғайра ин

ч удогонае чоп намудааст, онро барғалат ба сифати гиёҳ маънидод мекунад. Иштибоҳи ӯ, ба гумони мо, асосан аз нафаҳмидани табиати аслии ин тасвири шоирона, нодуруст муайян намудани вазни қасида ва ба эътибор нагирифтани қоидаи маъмули забони шеърӣ тоҷикӣ сар задааст. Ҳоҷат ба исбот нест, ки ин ташбеҳ дар шеърӣ замони Рӯ дакӣ ва асрҳои баъд маъмул буд. Ин ч о танҳо гуфтан кифоя аст, ки дар гузашта борони реза-резаборонро «дандони ҳут» мегуфтанд – А.С.

оҳангро бештар қувват дода, динамикаи тасвиrho дар шеър афзудааст.

Б 3, М2:

Моҳрӯй: – «Чӣ наҳс буд? Ҳамоно ки наҳси Кайвон буд?»

Б 4:

Шоир: – «На наҳси Кайвон буду на рӯзгори дароз!»

Моҳрӯй: – «Чӣ буд? – Ман-т бигӯям қазои Яздон буд.»

Рӯдакӣ агарчи судану фурӯ рехтани дандонҳояшро бо таъкиди махсус гуфтааст, ки аз қазои Яздон – хости Худо буд, аз қазовати баъдии ӯ дар байтҳои 5,6,7 ва 8 оид ба оини ҷаҳони гирдгардон намудор аст, ки аслан ақидаи вай дар ин бора дигар буда, шояд гуфтаи болоро фақат барои расмият ва ба тақозои мафкураи маъмули замонаш овардааст. Зимнан мафҳуми «қазои Яздон» дар фалсафаи Юнон, ки таъсирашро бо ҷаҳонбинии шоир наметавон рад кард, ба маънои «қонун» меояд. Ба назари Рӯдакӣ, моҳияти ҳодисоти ҷаҳон аз тазод иборат буда, ҳамвора онҳо дар ҳолати дигаргунӣ ва раддубадалшавӣ мебошанд; гоҳе дард ба ҷойи дармон мешаваду гоҳ дармон боз ба дард табдил меёбад; замоне макони навбунёде куҳнаву валангор мешаваду макони ноободде нав мегардад; басо мешавад, ки шикастабиёбоне ба боғи хуррам бадал мегардаду боғи хуррам ба шикастабиёбон. Аз ин рӯ ба чашми одамизод нисбат додани ҷаҳони гирдгардон аз тарафи ӯ тамоман табиӣ буда, онҳое, ки онро ба ҳайси чашма тафсир додаанд ва тарҷума намудаанд, аз қабиле Е.Э. Бертелс, С.И. Липкин ва М. Усмонов, иштибоҳ кардаанд. Сифати гирдгардон будан ба чашми инсон, бавижа ба мардумаки он хос мебошад. Шоир дурустию рости ақидаи аз тазодҳо иборат будани моҳияти ҳодисоти ҷаҳон ва ҳамеша дар тағйир ва радду бадал будани онҳоро тавассути тағйири ҷой ва радду бадал овардани мазмунҳо,

калимаву таркибҳо, пояҳои ҷудогонаи шеър ва қисме аз мисраъҳои он ва истеъмоли тазодҳо талқин намудааст. Чунин ба назар менамояд, ки ҳар байт дар гирди меҳвари худ ба мисоли ҷаҳони гирдгардон давр мезанад.

Б 5:

Ҷаҳон ҳамеша чу чашмест, гирдгардон аст,
Ҷамеша то бувад оин-ш, гирдгардон буд.

Б 6:

Ҷамон ки дармон бошад, ба ҷойи дард шавад
Ва боз дард ҷамон, к-аз нахуст дармон буд.

Б 7:

Куҳан кунад ба замоне, ҷамон куҷо нав буд
Ва нав кунад ба замоне, ҷамон ки хулқон буд.

Б 8:

Басо шикастабиёбон, ки боғи хуррам буд
Ва боғи хуррам гашт, он куҷо биёбон буд.

Ручӯи фалсафӣ дар бораи қонуни диалектикаи тараққиёти ҷаҳон, ки қисми дувуми қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро ташкил медиҳад, ба хотири иҷрои вазифаҳои муайяни ғоявию бадеӣ дар асар гуфта шудааст. Гурези фалсафӣ аз ҷумла ба муаллиф имкон додааст, ки на танҳо аз зикри як ҷузъи соддаи ҳаёти хеш – судану фурӯ рехтани дандон ба натиҷагирӣ дар бораи қонуни оми инкишофи ҷаҳон бирасад ва бо ҳамин ният тасвириро вусъат диҳад, балки мусоҳиби тасавури шоир, хонандаву шунавандаро барои дарки моҳияти мусибати хеш омода бисозад. Бинобар ин муаллиф баъд аз он ба «моҳрӯи мушқинмӯй» рӯй оварда, ба баёни ҳол ва сомони хеш дар ҷавонӣ шуруъ мекунад. Ин қисмат, ки аз рӯи тартиб сеум аст, ҳаҷман калон буда, байтҳои 9-23-ро дар бар мегирад ва дар навбати худ боз ба фаслҳои хурдтаре, ки мо онҳоро шартан «Сурат», «Кайфият», «Қудрат» ва «Сират» номидем, тақсим мешавад.

Дар фасли «Сурат» шоир аз ҳусни ҳайратангези давраи

чавонияш – зулфи чавгон, рӯйи ба сони дебо, мӯйи ба сони қатрон ва ғайра бо меҳр ёд оварда, бо ҳасрату бо да-реғи афзун таъкид мекунад, ки он замона кайҳо бебозгашт гузаштааст. Беҳуда нест, ки «надидӣ он гаҳ», «шуд он за-мона» (ду бор) ва «бишуд, ки боз наёмад» гӯён мисраъу байтҳоро ибтидо мекунад. Ва барои таъкиди дурии замон Рӯдакӣ, ки суханро бевосита «маро» гӯён шуруъ намуда буд, дар ин қисмат ҳатто дар бораи худаш ба ҳайси шахси ғоиб ҳарф задааст. Танҳо дар байти 13-ум, ки фасли «Су-рат» бо он ба поён мерасад, калимаи «чашмам», агарчи дар тамоми нашр ва нусхаҳои қасида дар шахси яқум омадааст, дар асл ба тақозои сабки баёни шоир дар фасл бояд «чашмаш» бошад.

Б 9:

Ҳама чӣ донӣ, эй моҳрӯйи мушкинмӯй,
Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон буд?

Б 10:

Ба зулфи чавгон нозиш ҳамекунӣ ту бад-ӯ,
Надидӣ он гаҳ ўро, ки зулфчавгон буд.

Б 11:

Шуд он замона, ки рӯяш ба сони дебо буд,
Шуд он замона, ки мӯяш ба сони қатрон буд.

Б 12:

Чунон ки хубӣ меҳмону дӯст буд азиз,
Бишуд, ки боз наёмад азиз меҳмон буд.

Б 13:

Басо, нигор, ки ҳайрон будӣ бад-ӯ дар чашм,
Ба рӯи ў-дар чашмаш (?) ҳамеша хайрон буд.

Аз кайфияти чавонии шоир илова бар байти 14-ум ҳам-чунин дар ду байти дигар, ки дар нашрҳои маъмули қаси-даи «Шикоят аз пирӣ» мутаносибан 20-ум ва 23-ум мебо-шанд, мулоҳиза меравад. Муаллиф дар ин байтҳо аз ҳамеша шоду хуррам будану беғамиҳояш ва тани осуда доштаниш ёд овардааст ва аз гузашти он айёми фархунда

афсӯс хӯрдааст.

Б 14:

Шуд он замона, ки ӯ шод буду хуррам буд,
Нишоти ӯ ба фузун буду ғам ба нуқсон буд,

Б 20:

Ҳамеша шоду надонистаме ки ғам чӣ буд,
Дилам нишоту тарабро фарохмайдон буд.

Б 23:

Аёл не, зану фарзанд не, маунат не,
Аз ин ҳама танам осуда буду осон буд.

Ягонагии муҳтаво ва рӯҳияи ин се байт аз он шаҳодат медиҳад, ки ин байтҳо мебоист паси ҳамдигар ҷо мегирифтанд. Инро мантиқи баён ва сохтори банду басти қасида ҳам, ки то хурдтарин ҷузъиёташ мутаносиб аст, тақозо мекунад. Ба фоидаи ин тахмин чунин санад ҳам гувоҳӣ медиҳад, ки байтҳои 20-ум ва 23-ум дар қатори байтҳои 19, 20, 21 ва 22-ум на дар ҳамаи манбаъҳо вуҷуд дорад, сониян, он ду байт дар сарчашмаҳо низ ба тартиби гуногун омадааст. Бино бар ин мулоҳиза, ба назари мо, тартиби байтҳои фасли «Сират»-ро низ ба ин гуна бояд тағйир дод: 22, 19 ва 21.

Дар фасли «Қудрат» шоир аз дороию тавонгарию худ арз кардааст:

Б 15:

Ҳамехариду ҳамедод бешумор дирам
Ба шаҳри ҳар кӣ яке турки норпистон буд.

Б 16:

Басо канизаки некӯ, ки майл дошт бад-ӯ,
Ба шаб зи ёрии ӯ назди ҷумла пинҳон буд.

Б 17:

Ба рӯз чунки наёриш шуд ба дидани ӯ,
Ниҳеби хоҷаи ӯ буду бими зиндон буд.

Б 18:

Набиди равшану дидори хубу рӯйи латиф
Агар гарон буд, зӣ ман ҳамеша арзон буд.

Фасли «Қудрат»-ро бо «Сират» байти 22-ум ба ҳам пай-
вастааст. Агар мисраъи аввали он аз лиҳози муҳтаво идо-
маи фасли пешина аст, аз мисраъи дувуми он баёни
маънавиёти шоир сар мешавад:

Б 22:

Ҳамеша чашмам зӣ зулфакони чобук буд,
Ҳамеша гӯшам зӣ мардуми сухандон буд.

Сипае Рӯдакӣ дар байтҳои минбаъда аз он хотирнишон
мекунад, ки дилаш ҳазинаи ганҷи сухан буд ва ба шеър
дилҳои сангу сандонро ба сони ҳарир нарм намуда буд:

Б 19:

Дилам хизонаи пурганҷ буду ганҷ сухан,
Нишони номаи мо муҳру шеърунвон буд.

Б 21:

Басо дило, ки ба сони ҳарир карда ба шеър,
Аз он сипас, ки ба кирдори сангу сандон буд.

А. Мирзоев ба ҳамин муносибат гуфтааст, ки: «Рӯдакӣ
дар ин ишораи худ, бо эҳтимоли қавӣ, бештар дарбориёни
сангдил ва феодалони ситампешаро дар назар дорад, ки
бо шеърҳои худ хеле аз онҳоро ба тарафи одамият ва
неқӯкорӣ моил кунонидааст». Ин мулоҳиза аз он ҷиҳат
ҷолиби диққат аст, ки тахмини мо дар бораи тартиби
байтҳои ҷудогонаи қасидаи «Шикоят аз пирӣ», аз ҷумла
байти 21-умро бевосита тасдиқ менамояд. Яъне бо байти
мазкур ба поён расидани қисмати сеवуми ин қасида ба
эҷоди қисмати чорум, ки дар боби «бузургию неъмат»-и
муаллиф ба ҳайси шоир дар дарбори амирони сомонӣ ва
гӯшаву канори Хуросон ва тамоми ҷаҳон аст, замина гар-
дидааст. Рӯдакӣ худро ҳазордастони сурудхон, мӯниси

родмардон, пешкори мирон, шоири Хуросон номида, бо он фахр намудааст, ки девони шеърашро ҳама ҷаҳон шунид ва амиру авлиё ва деҳқонони номвар ба ивазаш инъомҳои зиёде бахшиданд. Паи ҳам ва яқу якбора ба таври экспрессивӣ гӯшзад кардани тавсифу аломатҳои, ки аз шуҳрати шеъру шоириаш гувоҳӣ медиҳад, баёни эҳсосот ва динамики тасвирро ба авҷ расонида, бо ҳамин тамоми қисматҳои пешинаро ба ҳам аз ҳар ҷиҳат қаробат додааст ва ба онҳо тамоми бахшидааст. Тасвири экспрессивӣ баёни экспрессивиро тақозо намудааст. Мисраъу байтҳои зиёди ин қисмат саропо аз санъати такрору тарсеъ, яъне аз анафора ва параллелизмҳо иборат шудааст.

Б 24:

Ту, Рӯдакиро, эй моҳрӯ, ҳамебинӣ,
Бад-он замона налӣдӣ, ки инчунин он буд.

Б 25:

Бад-он замона налӣдӣ, ки дар чаман рафтӣ
Сурудгӯён гӯӣ ҳазордастон буд.

Б 26:

Шуд он замона, ки ӯ унси родмардон буд,
Шуд он замона, ки ӯ пешкори мирон буд.

Б 27:

Ҳамеша шеъри варо зӣ мулук девон аст,
Ҳамеша шеъри варо зӣ мулук девон буд.

Б 28:

Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бишнуфт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд.

Б 29:

Кучо ба гетӣ будаст номвар деҳқон,
Маро ба хонаи ӯ сим буду ҳумлон буд.

Б 30:

Киро бузургию неъмат зи ину он будӣ,
Маро бузургию неъмат зи Оли Сомон буд.

Б 31:

Бидод мири Хуросон-ш чил ҳазор дирам,
Дар ӯ фузунии якпанҷи мири Мокон буд.

Б 32:

Зи авлиёш пароканда низ ҳашт ҳазор,
Ба ман расид, бад-он вақт ҳоли хуб он буд.

Б 33:

Чу мир дид сухан, дод доди мардии хеш,
Зи авлиёш чунон к-аз амир фармон буд.

Дар се байти охир баёни муаллиф нисбатан оромтар гардида, шиддати аламу ҳасрати ӯ аз бузургию неъмат пешинааш пасттар шудааст. Шоир дар онҳо аз иртиботи худ бо мирону авлиёи саҳии давр фахр дорад, бинобар ин бо тамкин сухан меронад. Таносуби садонокҳои дарозу кӯтоҳ, ки ба каломи шоир тамкин бахшидаанд, дар онҳо қариб яксон аст.

Байти мақтаи қасида, ки аз рӯйи тартиб 34-ум аст, дар алоҳидагӣ як қисмати махсус – панҷумро ташкил медиҳад. Зеро аз қисматҳои дигари асар бо мазмуну оҳанг ва таркиби дохилиаш фарқ мекунад. Шоир дар он мардона ба тақдири хеш ва тағйири аҳволи хеш тан дода, пирию барҷомондагӣ, танҳоию бечорагӣ ва бечизию бекасияшро эътироф намудааст. Баёни ӯ дар ин байт рехта, бурро ва мустаҳкам буда, дар худ як оҳанги қатъияти мардонагиро таҷассум мекунад. Гӯяндаи он каси диловаре ба назар мерасад, ки агар ҳамагуна душворӣ пеш ояд ҳам, аз зиндагӣ дилмонда нахоҳад шуд. Аз ин ҷиҳат А.Н. Болдирев дуруст мушоҳида намудааст, ки «дар ин қасида қудрати рӯҳӣ ва матонати маънавии Рӯдакӣ нисбатан мукамал инъикос ёфтааст».

Б 34:

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд.

Байти мазкур охирин садои пурқуввати асарҳои му-

сиқиро ба хотир меоварад.

Рӯдакӣ ба истиснои панҷ мисраъи аввал, ки аз судану фурӯ рехтани дандонҳояш дарак медиҳад, дар қисматҳои дигар ва асосии қасида асосан дар бораи аҳволи гузаштааш сухан кардааст. Вале ӯ онро тавре баён намудааст, ки зимнан аз онҳо аҳволи кунуниаш ҳам бараъло намудор аст. Аз ин сабаб комилан табиӣ ва мантиқист, ки қасида-ро бо зикри маҳзи дигар гаштани замонаву дигар гаштани ҳоли хеш ба охир расонда, аз тафсилоти аҳволи ҳозирааш худдорӣ менамояд.

III

Чунон ки бармеояд, Рӯдакӣ дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» дар мисоли баёни ҳоли хеш ғояи ҳамеша гирдгардон ва дигар гаштани ҷаҳон – зиндаги-ро таъкид намудааст. Ба ақидаи ӯ, ҳамин «оини ҷаҳон» аст, ки ҷавонӣ ба пирӣ бадал мешаваду хушиҳою зебоиҳои ҷавонӣ ба иллату ранҷи пирӣ, шодӣ ба ғам мегардаду оромияю осудагӣ ба бесарусомонӣ, дороию тавонгарӣ ба «асову анбон» бадал мешаваду «бузургияю неъмат» ба бечорагияю дармондагӣ. Талқини ғояи мазкур созмони дохилии шеър, силсилаи тасвирҳо, таркиби луғавию овозӣ, банду баст, оҳанг ва табиати тасвирро муайян намудааст.

Яке аз усули асосии тасвир дар қасидаи мазкур тазод ва муқобила аст: тазоди аҳвол, тазоди ҷаҳон, тазоди замон, тазоди ҳолат ва ғайра. Ба тақозои чунин усули тасвир на танҳо қисми муайяни таркиби луғавии қасидаро калимаву таъбирҳои мутазод, монанди: буд-шуд; дармон-дард; куҳна-нав; шикастабиёбон-боғи хуррам; шодӣ-ғам; гарон-арзон; ҳарир – сангу сандон; он замон – кунун; яке – ҳама; киро – маро ва ғайра, ташкил медиҳад, балки мисраъҳову байтҳои алоҳида, порчаҳои яклухт ва силсилаи тасвирҳои он ҳам ба ҳамин минвол офарида шудааст. Тасвири «моҳрӯйи мушкинмӯй» ва шоири мӯйсафед ҳам аз ҳамин қабил тасвирҳои мутазод мебошад.

А.Т. Тоҳирҷонов ба дурустии таркиби «эй моҳрӯй», ки ду бор вомехӯрад, шубҳа карда, онро мисли Е.Э. Бертелс дар мавриди дуом номи ровии шоир дар шакли «Мах» ё «Мач» пиндоштааст. Асоси шубҳаи муҳаққиқ, бино ба гуфтааш он аст, ки дар ҳар ду мавриде, ки таркиби мазкур омадааст, вазн хароб аст. Аммо дар асли шеър ҳеч нуқсоне дар вазни он дида намешавад, бинобар ин шубҳаи муаллиф беасос менамояд. Аз тарафи дигар, чунон ки М. Усмонов дуруст қайд менамояд, хусусан дар мавриди сонӣ калимаи «Муғ»-ба ҳеч вачҳ дар шакли «Мах» ё «Мач» хонда намешавад.

Ҳамин тавр, «моҳрӯйи мушкинмӯй» тасвири бадеиест, ки онро шоир аз рӯйи усули тасвири мутазод эҷод намулдааст. Ин тасвир дар муқобили тасвири худи шоир офарида шуда, рамзи ҷавонӣ ва хушиҳои он, зиндагӣ ва лаззати он мебошад. Аз ин рӯ онро ба гунаи тасвири воқеии зани ҷавони шоири пир тафсир намудан ҳам, чунон ки Х. Мирзозода кардааст, ба назари мо дуруст нест.

Мутаҳаррик будани сужету сохтор, ритму шакли дохилии (архитектоникаи) қасидаи «Шикоят аз пирӣ» ва дар он ба таври равшан зуҳур намудани динамикаи тасвир низ аз асли тасвири мутазод сарчашма мегирад.

Воситаи дигаре, ки Рӯдакӣ дар қасидааш ба кор бурдааст, такрор ва таъкид буда, бо усули тасвири мутазод иртиботи мустаҳкам ва бевосита дорад. Ба туфайли истифода аз чунин асли тасвир шоир ба таъкиди гузаштани замона, давраи ҷавонӣю комронӣю, айёми бузургию неъматӣ худ ва ба тасдиқи такрори ҷараёни ҷаҳони гирдгардон мушарраф гардидааст. Ба тақозои баёни ботаъкиду ботакрор дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» мисраъу байт, порча ва қисматҳои ҷудоғонаи он бо калимаву таркибҳои таъкидию хитобӣ, мисли: маро, ҳамеша, ҳамон ки, замоне, басо, ҳаме, дило, бад-он, кучо, варо, шуд-он ва ғайра, сар мешавад ва дар онҳо феъл, алалхусус феъли замони гузашта мавқеи хоссе дорад: бисуду фурӯ рехт, буд, набуд, намонд, гашт, шуд, бишуд, наёмал, ҳамехариду ҳа-

медод, наёрист, дошт, надонистаме, карда, надидӣ, рафтӣ, бишнуфт, бидод, расид ва ғайра.

То чӣ андоза дар қасидаи Рӯдакӣ мавқеъ доштани усули таъкиду такрорро махсусан аз рӯи қофияю радифи он равшан муайян кардан мумкин аст, зеро қофияю радифе, ки шоир барои асари мазкураш интихоб намудааст, бисёр мумтоз мебошад. Қофияву радиф дар ин қасида ба талаботи вазне, ки муаллиф барои он муносиб дидааст, яъне мучтасси махбунӣ аслам рукни ҷудогоноро дар шакли «он буд» ташкил медиҳад ва дар якҷоягӣ танҳо дар охири шеър дар 34 байт 38 маротиба таъкиду такрор шудааст. Ҳамагӣ феъли замони гузаштаи «буд» бо муодилҳояш (набуд, бувад, бошад, будӣ, будат) дар қасида 62 бор ва таркиби овозии «он» ва муодилҳои гуногунаш (ан, ун, ин) дар ҳайати зиёда аз 128 калима такрор ёфтааст. Ба иборати дигар аз ҳар се калимаи қасидаи «Шикоят аз пирӣ», ки ҳамагӣ аз 469-то иборат аст, як таркиби овозии «он» рост меояд. Магар ин тасодуфист? Не, албатта! Равшан аст, ки Рӯдакӣ онро бо нияти муайяни эҷодӣ такрору таъкид мекунад. Аз таркиби якҷояи қофияву радиф ва такрори ин таркиб дар аввалу охир ва миёнаи мисраъу байтҳои қасида садои зангӯлаи қорвони даргузари зиндагӣ, қофилаи умру ҷаҳони гирдгардон ва овози ҳасратомезу аламангези шоири барҷомонда ба гӯш мерасад: он буд, он буд, он буд...

Дар такрору таъкиди калимаҳо, махсусан ҳиссаҳои мустақили нутқ, – исму феъл як таносубе равшан ба назар мерасад. Онҳо маъмулан ду-себорӣ истеъмол шудаанд, чунончи: дард, нав, ҳар, чу, кунун, дигар, дандон, Кайвон, наҳс, фармон, дармон, мулук, ҳазор, азиз, гашт (гаштам), неъмат, суҳан, биёбон, бисуд, авлиёш, Хуросон, нишот, гирдгардон, бузургӣ, ва, бад-он, бад-ӯ, сони, хуррам, куннад (карда), ҳама, шеър (шеъраш), кучо, мир (мирон), надидӣ ва ғайра. Сабаби чунин таносуб, бешубҳа ба сабки баёни пешгирифтаи шоир марбут буда, барои талқини ғояи асосии асари ӯ равона шудааст. Калимаву таркибҳои

алоҳида ба туфайли ҳунари шоири бузург давр задаанд, гирд гаштаанд ва бо ҳамин аз гардиши ҷаҳон дарак додаанд.

Фикри дигаре, ки аз тадқиқи муҳтавои ғоявӣ ва бадеии қасидаи «Шикоят аз пирӣ» бармеояд, он аст, ки агарчи ба ҳукми оини ҳамешагии ҷаҳони гирдгардон ҳоли даврон яксон намононад, ҳаёт зебо ва азиз мебошад. Шояд аз ин сабаб, ки И.С. Брагинский қасидаи мазкурро «фоҷиаи оптимистӣ» номида, навиштааст, ки «агар аз аввалу охир чанд мисраъ партофта шавад, дар пеши назари мо суруди ҷавонӣ, зебоии абадӣ ва хушиҳои зиндагӣ ҳосил мегардад, на «Шикоят аз пирӣ». Зимнан номи «Шикоят аз пирӣ» шартӣ буда, имрӯз маълум нест, ки дар асл чунин унвоне дошт ё на. Ин чиз чандон муҳим ҳам нест. Муҳиммаш он аст, ки қасидаи мазкур дар ҳақиқат тараннуми хубию зебоиҳои зиндагӣ ва инсон мебошад. Аз аксари мисраъу байт ва қисматҳои он, ки рангҳои равшани ҳаёти одамиро дар худ доранд, нур меборад ва онҳо аз тавсифу ташбеҳҳои равшан саршоранд, чунончи: ҷароғи тобон, сапеду симзада, дурру марҷон, ситораи сахарӣ, қатраборон, боғи хуррам, моҳрӯйи мушкинмӯй, зулфи чавгон, рӯи дебо, мӯи қатрон, азизмеҳмон, шоду хуррам, турки норпистон, канизаки некӯ, набиди равшан, дидори хуб, рӯйи латиф, ҳазинаи пурганҷ, ганҷи сухан, нишоту тараб, фароҳмайдон, дили ҳарир, зулфакони чобук, мардуми сухандон, ҳазордастони сурудгӯй, унси родмардон, пешкори мирон, девони мулук, шери Хӯросон, Оли Сомон, мири Хӯросон, мири Мокон, доди мардӣ ва ғ. ва ҳ.к.

IV

Ҳамин тавр, муҳтаво, ғояи ҳаётию амиқ, сужету сохтори мустаҳкаму ягона, созмони дохилии мутаносиб, ритму лаҳни рангоранг, сабки баёну тасвирҳои мутаносиби шеърӣ, ягонагии хусусиёти ғоявию бадеӣ, ки нишонаи зуҳури ғӯяндагии мисли Рӯдакӣ шоири бузург мебошад,

қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-ро ба гунаи асари асили ҳунар мумтоз гардонидаст. Ба дараҷае, ки ба қасида будани он чун М. Усмонов сабқшиноси соҳибтаҷриба шубҳа намуда, ба хулосае омадааст, ки «чунин шеърӣ ғиноии сюжетдор барои шеърӣ форсии тоҷикии асрҳои 9-10 ва асрҳои баъдина хос нест». Воқеан шеърӣ мазкури Рӯдакӣ бештар ба баллада, рӯҷӯъ ва ё монологҳои шоиронае, ки дар шеърӣ асри 20 ва замони мо маълум аст, монандӣ дорад. Ва ба ин ҳеч ҷои шак овардан нест. Зеро ҳамон тавре ки шоири маъруфи литвонӣ Э. Межелайтис эътироф кардааст: «Кори аҷиб усули асосии назм, қонунҳои муҳими он хеле пештар кашф карда шудааст... Магар дар бораи усули назм баҳс намудан шарт аст? Биёед, ҳамин тавр ақаллан ашъори саромадони Шарқ Ҳофиз, Саъдӣ ва Рӯдакиро мутолиа намоем, ҳамааш равшан мешавад».

Дигар ин, ки «Шикоят аз пирӣ» дар асл қасидаи маҳдуди ҳолия аст. Лекин ҳамаи гап дар он аст, ки устод Рӯдакӣ ба туфайли қудрати бузурги шоирияш дар қолаби саҳти жанри қасида ва арӯзи анъанавӣ ҳунарнамоӣ карда, имкони беандозаи тасвир доштани онҳоро собит кардааст. Ба назари мо, сирри асрҳои аср давом кардани қасида навъҳои маъмули назми классикӣ, мисли қасида, вазни арӯз ва имрӯз аз нав зинда гардидани ғазалу рубоӣ ва дубайтӣ дар ҳамин имконоти фаровони дохилӣ ва гунҷоиши онҳост. Тадқиқи қасидаи «Шикоят аз пирӣ» бори дигар исбот мекунад, ки онҳое ки навъҳои адабиёти гузаштаре маҳз ба хотири кӯҳна буданашон рад мекунад, ҳақ нестанд. Асарҳои асиле мисли «Шикоят аз пирӣ» то гардуни гардон ҳасту то омадану рафтани мост, кӯҳна ва фаромӯш нахоҳанд шуд.

1987.

ҚАСИДАИ «МОДАРИ МАЙ» ВА ШЕЪРИ ҲОЛИЯ

Қасида яке аз навъҳои асосии шеъри Рӯдакӣ мебошад ва ӯ дар навъҳои гуногуни он хунарнамой кардааст, махсусан дар гуфтани қасидаҳои мадҳия. Мадҳияҳои ӯ ба амирони сомонӣ ва малику маликзодагони Хуросон бахшида шудааст.

Хусусияти фарқкунандаи мадҳияҳои Рӯдакӣ ва дигар шоирони ҳамзамонаш аз он иборат аст, ки онҳо дар мадҳ ба дурустиву ростии он диққати ҷиддӣ медоданд ва дар ҳаққи мамдӯҳ суханро раво медонистанд, ки ба шахсияти он, рафтору гуфтораш мувофиқати комил дошт. Онҳо «мадҳи шоҳони сарфароз» гуфтаанд, на «мадҳи дунон» (Абдурраҳмони Ҷомӣ). Ба сухани дигар, онҳо дар қасидаи мадҳия дурӯғ намегуфтанд.

Ман он-ч мадҳи ту гӯям, дуруст бошад у рост,
Маро ба кор наояд сирешиму кайло.

Барои мисол, Рӯдакӣ дар қасидае, ки бо номи «Модари май» машҳур аст ва волии Хуросон Абӯҷаъфар Аҳмад ибни Муҳаммадро ба хотири он ки ӯ ба ҳимояи ҳукумати марказӣ, ваҳдат ва ягонагии давлати Сомониён ҳокими исёнгарии вилояти Рай Мокон ибни Кокуро мағлуб гардонид ба буд, бо хоҳиши Насри 2 дар маҷлиси маликона васф кардааст ва ӯро чунон тасвир намудааст, ки касоне, ки ин волиро медонистанд, шаҳодат додаанд, ки ҳар он чи Рӯдакӣ дар ҳаққи вай гуфтааст, дурусту рост мебошад.

Рӯдакӣ Абӯҷаъфар Аҳмад ибни Муҳаммадро «меҳи озодагону мафҳари Эрон», «малики адлу офтоби замона», «аз офтоби гавҳари Сосон» номида, барои сирату мазҳаби хуб, илму ҳикмат, покнажодӣ, нияти неку макорими эҳсон, далерӣ дар майдони набард, атобахшӣ, сухандонӣ,

мададгорию ёрирасонӣ, афв карданҳояш мадҳ намудааст ва ўро барои ин сифатҳояш ба Амр ибни Лайс, Рустами Достон, Исфандёр, Сом, Сулаймон, Лукмони Ҳаким, Абӯҳанифа, Суфён, Сукроту Афлотун монанд кардааст.

Он чи Рӯдакӣ дар қисмати тағаззули он дар бораи чӣ тавр тайёр кардани май – аз оғоз то ба анҷом мегӯяд, ба шаҳодати муҳаққиқон ҳеч касе мисли онро бо зикри тамоми ҷузъиёташ ба баён наовардааст ва ин ҳама дар 17 байт:

Модари майро бикард бояд қурбон,
Баччаи ўро гирифтӣ кард ба зиндон.

Баччаи ўро аз ў гирифт надонӣ,
То-ш накӯбӣ нахусту з-ў накашӣ ҷон.

Чуз ки набошад ҳалол дур бикардан
Баччаи кӯдак зи шири модару пистон.

То нахӯрад шир ҳафт маҳ ба тамомӣ
Аз сари урдибиҳишт то буни обон.

Он гаҳ шояд зи рӯи дину раҳи дод
Бачча ба зиндони тангу модар қурбон.

Чун бисупорӣ ба ҳабс баччаи ўро,
Ҳафт шабонрӯз хира монаду ҳайрон.

Боз чу ояд ба ҳушу ҳол бибинад,
Чӯш барорад, бинолад аз дили сӯзон.

Гоҳ забар зер гардад аз ғаму гаҳ боз
Зер забар, ҳамчунон зи андуҳи чӯшон.

Зарр бар оташ кучо бихоҳӣ полуд,
Чӯшад, лекин зи ғам начӯшад чандон.
Боз ба кирдори уштуре, ки бувад маст,
Кафк барорад зи хашму ронад султон.

Марди ҳарас кафкқош пок бигирад,
То бишавад тирагишу гардад рахшон.

Охир, к-ором гираду начаҳад низ
Дар-ш кунад устувор марди ниғаҳбон.

Чун бинишинад тамому софӣ гардад,
Гунаи ёқути сурх гираду марҷон.

Чанд аз ӯ сурх чун ақиқи ямонӣ,
Чанд аз ӯ лаъл чун нигини Бадахшон!

В-ар-ш бибӯйӣ, гумон барӣ, ки гули сурх
Бӯй бад-ӯ доду мушку анбар бо бон.

Ҳам ба хум-андар ҳамегузорад чунин
То ба гаҳи навбаҳору нимаи найсон.

Он гаҳ агар ними шаб дараш бикушой,
Чашмаи хуршедро бибинӣ тобон.

2009.

РҶДАКӢ ВА ШЕЪРИ ҲОЛИЯ ДАР САДАИ ДАҲУМ

Суханварони зиёде, мисли Шаҳиди Балхӣ, Кисой, Дақиқӣ, Маъруфии Балхӣ, Унсурӣ, Манучеҳрӣ, Рашидии Самарқандӣ, Сӯзанӣ, Носири Хусрав ва Ҳофиз аз Рӯдакӣ ба сифати «устоди шоирон» ёд оварда, шеъри ўро ба ҳайси шеъри нағз тазмин кардаанд. Донишмандон низ то чое, ки имкону тавон доштаанд, пайваста аз таъсири бобаракати осори устод Рӯдакӣ бар навиштаҳои ҳамасрон ва муаллифони қарнҳои баъдина ишораҳо намудаанд. Вале афсӯс, ки кори таъйини нуфузи шеъри Рӯдакӣ бар осори муосирон ва пайравонаш, то ҳол аз дараҷаи зикру ишора ва мулоҳизаҳои умумӣ берун нарафтааст. Ҳол он ки бе ҳаллу фасли ин мавзӯё вежагиҳои шеъри рӯдакивор дар адабиёти форсии тоҷикӣ мушаххас нахоҳад гашт. Ва нуфузи Рӯдакиро ба мероси дигарон метавон аз роҳи ба мушоҳида гирифтани зуҳури суннатҳои шеърии ӯ дар навъҳои адабии гуногун (қасида, ғазал, рубой ва ғ.), дар баёни шоҳаҳои ҷудогонаи муҳтавиёти шеърӣ (мадҳ, ишқ, панд ва ғ.), дар рукнҳои мухталифи поэтика (вазн, қофия, санъатҳои бадеӣ, сабк ва ғ.) ва дар асарҳои алоҳида тадқиқ намуд.

Дар миёни шеърҳои ҳамасрони Рӯдакӣ, аз он ҷумла дар байни сурудаҳои Мантиқии Розӣ (ваф. дар солҳои 977 ва 990), Кисоии Марвазӣ (охири а. 10 ва аввалҳои а. 11) ва Мунтасир (соли қатлаш 1005), чанд қасида ва қасидагунае боқӣ монда, ки аз бисёр ҷиҳатҳо қасидаи шиквоияи маълуми устоди панҷрудӣ «Шикоят аз пирӣ»-ро ба хотир меорад.¹

1. Аз шабоҳати ду қасидаи Мантиқии Розӣ бо қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ қабл аз ин Ризоқулихони Ҳидоят дар «Мальмаълулуфусаҳо», Забҳуллоҳи Сафо дар «Таърихи адабиёт дар Эрон» ва А.Т.Тоҳирҷ онов дар «Рӯдакӣ. Зиндагӣ ва фаъолияти офаринишӣ. Таърихи тадқиқ» (1968) ишора кардаанд. – А.С.

Агарчи ҳамаи он қасидаву қасидагунаҳо, ба истиснои байте аз Кисой, ки ба гумони мо аз қасидаест, ки ӯ маҳз дар татаббуи «Шикоят аз пирӣ» офаридааст, дигар ҳама на тазмин асту на таворуду на татаббуъ, зеро ҳеч кадоме аз он пораҳои шеърӣ ба талаботи он се навъи адабӣ мутобиқати комил надорад.

Байте, ки ба гумони мо аз қасидаи Кисой дар татаббуи қасидаи мазкури Рӯдакист, ин аст:

Ба вақти давлати Сомониёну Балъамиён
Чунин набуд ҷаҳон, бо ниҳоду сомон буд.

Чизҳои муштараке, ки миёни ин байт ва қасидаи «Шикоят аз пирӣ», иборат аст аз вазн – мафоилун, файлотун, мафоилун, фаълон, яъне, муҷтасси мусаммани маҳбуни аслами мусаббағ, қофияву радиф – «он буд», тарзи баён – чунин набуд, чунон буд ва мазмун ва муҳтаво, ки дареғи рӯдакиворе аз рӯзгори «бо ниҳоду сомон»-и он замон дар худ ниҳон дорад.

Аз охири амири Оли Сомон Абӯиброҳим Исмоили Сомонӣ, яъне, Мунтасир, ки шеъри нағз ҳам мегуфт, як пораи манзуме дар шаш байт расидааст, ки ҳолия буда, дар он муаллиф аз он сухан рондааст, ки он замон бо теғи ҷаҳонгиру қалъагушои хеш тасхири ҷаҳон кардаасту гоҳе ба иззу давлат шод нишаста ва гоҳе аз ҳирс аз ҷое ба ҷое рафта ва гоҳе басо фахрҳо аз амириаш намудааст. Аммо кунун дидааст, ки амиру гадо баробаранд: агар аз ду гӯр ду каллаи пӯсида берун кашанд, касе фарқ намекунад, ки сари амир кадом асту сари гадо кадом. Мунтасир ҳамчунин фармудааст: ӯ ки он замон ба як ишорати даст ҳазор қалъа гушодаасту ба як фушурдани пой бисе масор шикастааст, яъне кунун марг бар ӯ тохтан намуд, ҳеч яке аз он корҳо суде накард. Ба ҷуз он ки бақои Худоясту мулки Худой. Чунончи:

Зи бими теғи ҷаҳонгиру гурзи қалъагушой
Ҷаҳон мусаххари ман шуд чу тан мусаххари рой.
Гаҳе ба иззу ба давлат ҳаменишастам шод,
Гаҳе зи ҳирс ҳамерафтаам зи ҷой ба ҷой.
Басе тафоҳур кардам, ки ман касе ҳастам,
Кунун баробар бинам ҳаме амиру гадой.
Агар ду каллаи пӯсида баркашӣ зи ду гӯр,
Сари гадой кӣ донад зи каллаи Кисрой?!
Ҳазор қалъа гушодам ба як ишорати даст,
Басе масор шикастам ба як фишурдани пой.
Чу марг тохтан овард, ҳеч суд накард,
Бақо бақои Худоясту мулк мулки Худой.

Дар он ки ин пораи шеърӣ аз қасидаи ҳолия аст, шаке нест. Ба он ғайр аз муҳтаво, тартиби қофиябандӣ ва вазн ҳам гувоҳӣ медиҳад. Ва вазнаш ҳамон мучтасси мусамманни махбуни аслами мусаббағ, яъне, ҳамон вазнест, ки дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» ба кор рафта буд. Аммо шабоҳати қасидаи Мунтасир ба қасидаи устод Рӯдакӣ танҳо ба он чи гуфта шуд, ба охир намерасад. Амири сомонӣ аз устоди панҷрӯдӣ шеваи аз гузаштаи шоди хеш бо ифтихор сухан намуданро низ омӯхтааст, зеро Рӯдакӣ дар баробари аз сурату сирати зебои хеш ёд овардан аз қудрату кайфияти ҳоли хеш дар «он айём» ва «кунун» ҳарф заданро дар шеъри порсии дарӣ расм карда буд. Аз он ки Мунтасир чунин сухан карданро танҳо аз қасидаи «Шикоят аз пирӣ» сабақ гирифтааст, шабоҳати тарзи баёни ботакрору ботазоди он, таркибу таъбирҳои он (ҳаме, басе, кунун ва ғ.) низ гувоҳ аст. Албатта барои касе, ки дар хонадони сомонӣ тарбият ёфтааст ва аз кӯдакӣ гӯш ба шеъри ноби Рӯдакӣ додааст, ин амри табиист.

Кисой, ки ҳамагӣ пас аз 12 соли марги Рӯдакӣ зода шудааст, қасидаи ҳолияе дорад бо матлаъи зер:

Ба сесаду чиҳилу як расид навбати сол,
Чаҳоршанбаву се рӯз боқӣ аз шаввол.

Ва дар он ҳамзамон бо зикри солу рӯзу моҳи таваллу-
даш, аз парешону ройгон гузаштани ҳама умраш, пойбан-
ди ҳирсу оз буданаш, шабу рӯз аз марг ниҳеб доштаниш,
ба молу амал беш аз ин майл накарданаш ва ғ., аз он ёд
овардааст, ки ба қаҳон аз ҷумла ба хотири суруд гуфтани
шодӣ кардан ба неъмату мол омада буд:

Биёмадам ба қаҳон, то чӣ гӯяму чӣ кунам,
Суруд гӯяму шодӣ кунам ба неъмату мол.

Ва ӯ дареғи фарди ҷавонӣ, умри латиф, сурати накӯ,
ҳусну ҷамоли хеш карда, бо ҳасрат хабар додааст, ки он
ҳама хубӣ, он ҳама ишқ, он ҳама нерӯ ва он ҳама ҳол, ки
дар «он айём» дошт, гузашт, «кунун» сараш ба гунаи шир
сафеду дилаш ба гунаи қир сиёҳу рухаш ба гунаи нил зар-
ду танаш ба гунаи нол (най) нолон аст:

Дареғи фарри ҷавонӣ, дареғи умри латиф,
Дареғи сурати некӯ, дареғи ҳусну ҷамол.
Кучо шуд он ҳама хубӣ, кучо шуд он ҳама ишқ,
Кучо шуд он ҳама нерӯ, кучо шуд он ҳама ҳол?!
Сарам ба гунаи шир асту дил ба гунаи қир,
Рухам ба гунаи нил асту танам ба гунаи нол.

Ин гуфтаҳои Кисой, бешак, бардоште аз байтҳои зери
Рӯдакист:

Ҳама чӣ донӣ, эй моҳрӯйи мушкинмӯй,
Ки ҳоли банда аз ин пеш бар чӣ сомон буд?
Ба зулфи чавгон нозиш ҳама кунӣ ту бад-ӯ,
Надидӣ он гаҳ ўро, ки зулфчавгон буд.

Шуд он замона, ки рӯяш ба сони дебо буд,
Шуд он замона, ки мӯяш ба сони қатрон буд.
Чунон ки хубӣ меҳмону дӯст буд азиз,
Бишуд, ки боз наёмад, азиз меҳмон буд.
Басо нигор, ки ҳайрон будӣ бад-ӯ дар чашм,
Ба рӯи ӯ-дар чашмаш ҳамеша ҳайрон буд.
Шуд он замона, ки ӯ шод буду хуррам буд,
Нишоти ӯ ба фузун буду ғам ба нуқсон буд.

Ва ҳам ҷое, ки Кисой аз асири фарзанду иёл буданаш
дар умр ёд меорад:

Сутурвор парешон гузаштаам ҳама умр,
Ки бардагаштаи фарзандаму асири аёл;

дарҳол байти машҳури Рӯдакӣ аз қасидаи «Шикоят аз
пирӣ» ба хотир мерасад, ки он чунин аст:

Аёл на, зану фарзанд на, маунат на,
Аз ин ҳама танам осуда буду осон буд.

Танҳо фарқ дар он аст, ки устои панҷрӯдӣ дар ҷавонӣ аз
надоштани аёлу зану фарзанду маунат осуда будани тану
осон будани кораш қаноатманд бошад, Кисой аз он ки та-
моми умр асири фарзанду аёл буда, изҳори ҳасрат кардааст.
Ин ҷо байти Рӯдакӣ ангезае барои гуфтани байте шуда, ки
дар қасидаи шоири ҳамсараш ҷой дорад. Илова бар ин ша-
боҳати муҳтаво, ягонагии вазн ва наздикии тарзи баён,
таъбиру таркибҳо ва тасвирҳои ҳамгун низ қазияи болоро
тасдиқ мекунад.

Мантиқии Розӣ, ки аз муосирони ба нисбат наздики
Рӯдакӣ ба шумор меравад, бар хилофи Кисой ва Мунта-
сир замони зинда будани соҳиби «Шикоят аз пирӣ»-ро
дарёфтааст. Шояд ба ҳамин сабаб ва ҳам ба илллати он ки
дар пириаш мисли Рӯдакӣ аз тамоми дороию хушиҳое, ки

дошт, маҳрум гардида, аз хидмати дарбор ҳам дур монда буд, аз тарзи сухани устои панҷрӯдӣ беш аз дигар муосиронаш, хосса Кисою Мунтасир, баҳра бардоштааст. Гуфтан кофист, ки вай бар вазн ва сабки «Шикоят аз пирӣ»-и салафи бузургаш як не, дуто қасидаи ҳолия офарида, ки аз якумӣ 16 ва аз дуюмӣ 10 байт боқӣ мондааст. Дар ҳар дуи ин қасидаҳо Мантиқии Розӣ мисли устод Рӯдакӣ дар «Шикоят аз пирӣ» ёде аз гузашта – «он айём» ва ҳозира – «кунун»-и ҳоли хеш намудааст. Аз ҷумла ӯ гуфтааст, ки «он айём» бар муроди дили хештан гом мениҳоду замона пеши ӯ ҳар чӣ будаш, ком меовард. Ва басо шабе, ки бо рӯи нигор рӯз мекард ва сапедрӯзро бо зулфи хубон шом мекард, ду дасташ ба кашидани зулфу ду лаб ба бўсаи хубон хӯ гирифта буд мудом, аз ин парӣ навид буду расул ва аз он нигор дуруду салом, хонааш аз некувони зеборӯй чу Каъба буд, аз ҷуди салотину меҳтарон сарои зарриндевору симинбом дошт ва ғ. ва ҳ.к. Ва «кунун» лагоми мурод гусаста гаштаасту неъмату молаш кам, сарви қоматаш мисли каманд пурчин, ба сараш сапедӣ омаду он лоларухон аз ӯ дур гаштанду вай аз хидмати дарбор. Чунончи месарояд:

Шуд он маваддату он дӯстию он айём,
Ки бар муроди дили хеш мениҳодам гом...
Басо шабо, ки ба рӯи нигор кардам рӯз,
Сапедрӯз, ки кардам ба зулфи хубон шом.
Ду даст одат карда фурӯ кашидани зулф,
Ду лаб ба бўсаи хубон гирифта хӯй мудом.
Аз ин парӣ ба суи ман навид буду расул
В-аз он нигор бари ман дуруд буду салом.
Маро зи ҷуди салотину меҳтарони замин
Сарой зарриндевор буду симинбом.
Ҷамеша хонаам аз некувони зеборӯй
Чу Каъба буд ба ҳангоми куфр пурасном...

Ману ҷаҳон ду ҳамолу қарин сохта хӯй,
Ба ман замонаву ёрони ман супурда зимом.
Лагом буд маро бар сари замона яке,
Кашида гашт кунуну гусаста гашт лагом.

Ва:

Сапедӣ омаду андар рух уфтодам чин,
Кунун сазост, ки ман дур гардам аз бути Чин...
Басо ду ҳалқаи зулфе, ки дасти ман бикашид,
Ки хок шуд зи насимаш ба мушки ноб ачин.
Басо даҳони чу ангуштарӣ, ки ду лаби ман
Ниҳода буд бар ӯ солу маҳ ба ҷои нигин...
Ду абрувони сиёҳаш камони ғолиятӯз,
Ду зулфакони дарозаш каманди мушкогин.
Кунун ба сони камон аст сарви қомати ман,
Кунун ба сони каманд аст рӯи ман пурчин.
Ту дур гаштаву ман дур монда аз хидмат,
Ба зиндагонӣ, оре, ҷӣ бадтар аст аз ин.

Мантиқии Розӣ дар баробари истифода аз тарзи баён (яъне тазоди «он айём» ва «кунун»), воситаҳои тасвир (тазод, такрор, тавсиф, ташбеҳу истиораҳо) ва таъбиру таркибҳои қасидаи Рӯдакӣ (мисли «бад-он замонаву» «бад-ин замона», «буду» «шуд», « аз ину в-аз он», «сапедӣ», «зулф», «мушк», «ғолия», «сиёҳ», «ҳамеша», «ҳаме», «кирою маро», «нигор» ва ғ.) маъниҳои баъзе аз байтҳои ўро низ айнан ё мазмунан гирифтааст. Монанди:

Ҳамехариду ҳамедод бешумор дирам
Ба шаҳри ҳар кӣ яке турки норпистон буд.
Басо канизаки некӯ, ки майл дошт бад-ӯ
Ба шаб зи ёрии ӯ назди ҷумла пинҳон буд.
Ҳамеша чашмам зӣ зулфакони чобук буд,
Ҳамеша гӯшам зӣ мардуми сухандон буд.
Кучо ба гетӣ будаст номвар деҳқон,

Маро ба хонаи ӯ сим буду ҳумлон буд.
Киро бузургию неъмат зи ину он будӣ,
Маро бузургию неъмат зи Оли Сомон буд.
Бидод мири Хуросон-ш чил ҳазор дирам,
Дар ӯ фузунии якпанчи мири Мокон буд.
Зи авлиёш пароканда низ ҳашт ҳазор
Ба ман расид, бад-он вақт ҳоли хуб он буд.
Чу мир дид сухан, дод доди мардии хеш,
Зи авлиёш чунон, к-аз амир фармон буд.
Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд.

Аз муқоисаи қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ бо ашъори ҳолияи Мантиқии Розӣ, Кисой ва Мунтасир маълум гардид, ки шоирони садаи 10 масеҳӣ дар гуфтани қасидаи ҳолия асосан зери таъсири тарзи сухани устоди панҷрӯдӣ монда, аз қолаби ихтироънамудаи ӯ дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» берун нарафтаанд. Ва он истиқлоли нисбие, ки дар муҳтавои ин навъи осорашон ба назар мерасад, дар асл бунёди нест, ҷузъӣ мебошад. Ҳамасрони Рӯдакӣ, дар айни замон Мантиқӣ, Кисой ва Мунтасир, на танҳо на тавонистанд, ки дар гуфтани шеъри ҳолия аз тарзи гуфтани сухани салафи бузургашон берун бираванд, балки аз вусъат ва умқи маъниҳою зебоиҳои қасидаи ӯ «Шикоят аз пирӣ», ки як асари бадеии басо рангин, комил ва мутаносиб, ба қавли аҳли мусиқӣ полифонӣ аст, ба тамомӣ пай бибаранд. Онҳо танҳо тавонистанд, ки қабатҳои зоҳирии онро бишносанд. Ва ин худ шаҳодат бар он медиҳад, ки бозёфтҳои Рӯдакӣ дар гуфтани қасидаи ҳолия дар шеъри форсӣ аз тарафи муосиронаш, чунон ки мебоист, ошкор нагрдида буд. Бознигарӣ ва тадқиқҳои баъдӣ дар ин замина равшан хоҳад намуд, ки ин кор чӣ замоне ва аз тарафи кӣ сурат гирифтааст.

1999.

АБЎАБДУЛЛОҶИ РЎДАКӢ (мақом, зиндагӣ, мерос ва андешаи ӯ)

Мақоми шоир

Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро ҳамасронаш ва адибони асрҳои баъдӣ ҳамчун «Одамушшуаро», «Устод», «Сари шоирон» ва «Соҳибқирони шоирӣ» эътироф доштанд. Кисоии Марвазӣ (охирӣ а. 10 ва ибтидоӣ а.11) аз Рӯдакӣ ҳамчун «Устоди шоирони ҷаҳон» ном бурдааст:

Рӯдакӣ устоди шоирони ҷаҳон буд,
Садяк аз ӯ туй, Кисоӣ, яргист.

Рашидии Самарқандӣ (а. 11) гуфтааст:

Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некӯшоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.

Низомии Арӯзии Самарқандӣ (а.12) ӯро ҳам «Соҳибқирони шоирӣ» ва ҳам «Устод» номидааст:

К-он кас ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.

Шухрати Рӯдакӣ на танҳо Самарқанду Бухоро – ду пойтахти Сомониён, балки тамоми Хуросони бузургро фаро гирифта буд. Шеъри ӯро дар ҳама ҷо замзама ва пайравӣ мекарданд, чунонки худ мегӯяд:

Шуд он замона, ки шеъраш ҳама ҷаҳон бишнуфт,
Шуд он замона, ки ӯ шоири Хуросон буд.

Пеш аз Рӯдакӣ ва дар замони ӯ шоироне, ки ба забони форсии дарӣ шеъри нағз менавиштанд, кам набуданд, баъзе аз онҳо соҳибдевон ҳам буданд, мисли Ҷанзалаи

Бодғисӣ. Аммо на аз гузаштагон ва на аз ҳамзамонони Рӯдакӣ касе набуд, ки дар шеърӯ шоирӣ бо ӯ баробарӣ кунад. Хидмати бузурги ин шоир дар адабиёти тоҷик дар он аст, ки шеърро ҳам аз ҷиҳати лафз ва ҳам маънӣ ба ҳадди камолу ҷамол расонд ва самти инкишофи баъдии онро барои садсолаҳо муайян намуд. Рӯдакӣ нахустин шоире буд, ки дар навъҳои гуногуни шеърӣ, аз қабилӣ қасида, ғазал, қитъа, рубоӣ, маснавӣ ва дар мавзӯҳои гуногуни шеърӣ – мадҳ, ишқ, хамрия, васф, марсия, ҳолия, панду ҳикмат, шиквоия ва ҳамасӣ асарҳои офарид, ки барои адибони баъдӣ аз даврҳои муаллиф то ба рӯзгори мо намунаи ибрат мебошанд. Барои ҳамин ҳам ӯро, барҳақ, падари адабиёти форсии дарӣ ё бунёдгузори он мешуморанд.

Зиндагии шоир

Ин шоири бузург, ки пояҳои адабиёти асила тоҷикиро ба забони форсии дарӣ дар асри X гузошта буд, шахсияти фавқулодае буд. Вай дар ҳаштсолагиаш ба гуфтани шеър оғоз намуда, овози хуш ва дилкаше доштааст ва халқ ба ӯ рағбати зиёд кардаанд. Шухрати шеър ва овози хуши Рӯдакӣ аз зодгоҳаш Панҷрӯд (воқеъ дар ноҳияи имрӯзаи Панҷакент) то ба Самарқанд ва Бухоро, ба дарбори Сомониён мерасад. Ӯ дар дарбори Сомониён, бино ба гуфтааш, бузургию неъмат меёбад:

Киро бузургию неъмат зи ину он будӣ,
Маро бузургию неъмат зи Оли Сомон буд.

Рӯдакӣ худро ҳазордастони (булбули) сурудхон, мӯниси родмардон, пешкори мирон, шоири Хуросон номида, бо он фахр намудааст, ки девони шеърашро ҳама ҷаҳон шунид ва амиру авлиё ва деҳқонони номвар ба ивазаш инъоми зиёде бахшиданд. Шоир аз он замонҳои хуш, ки бузургию неъмат ёфта буд, дертар дар вақти пириаш бо ифтихор ва ҳам аламу ҳасрат дар қасидаи ҳолияаш ёд

овардааст.

Яке аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ бо номи Абӯзирои Гургонӣ аз рӯйи рашку ҳасад ба бузургию неъматӣ ӯ дар дарбори Сомониён гуфтааст, ки агар ба давлат бо Рӯдакӣ ҳамсон нест, суханро кам аз вай намедонад. Ин шоири ҳасуду нотавонбин таъна ба кӯрии чашми Рӯдакӣ намуда, нозидааст, ки аз баҳри гетӣ (дунё, моли дунё) кӯр будан наметавонад. Ба гумони хатоӣ вай, агар мулук аз ҳазор як ҳиссаи ончиро, ки ба Рӯдакӣ ато кардаанд, ба ӯ диҳанд, суханро (шеърро) ҳазор чандон мегуфт:

Агар ба давлат бо Рӯдакӣ на ҳамсонам,

Аҷаб макун, сухан аз Рӯдакӣ на кам донам.

Агар ба кӯрии чашм ӯ биёфт гетиро,

Зи баҳри гетӣ ман кӯр буд натвонам.

Ҳазор як з-он к-ӯ ёфт аз атои мулук,

Ба ман диҳӣ, сухан ояд ҳазор чандонам.

Дар бораи кӯр ё тирачашми модарзод ва ё дар поёни умр кӯр кардани ӯ баҳси зиёде ҳаст. Баъзеҳо бовар бар он доранд, ки Рӯдакӣ ба мисли шоирон Абӯаъло Алмаарӣ, Башшор ибни Бурд, Зарири Бухорӣ, Шӯридаи Шерозӣ ва Ҳомер кӯри модарзод буд. Мавҷуд будани тасвирҳои зинда ва айни дар шеърҳои шоир нишонаи таъсири суннатҳои мавҷудаи шеърӯ шоирӣ ва натиҷаи равшанбинии тирачашмон мебошад. Гурӯҳи дигар гумон мекунанд, ки чашмони Рӯдакӣ дертар дар поёни умраш ба сабабе кӯр карда шудаанд. Тахмин меравад, ки ин кор баъди аз дарбор рафтани вазири номии Сомониён ва дӯсти наздики шоир Абулфазли Балъамӣ дар соли 937 сурат гирифта бошад. Аммо худи шоир дар ҳеч яке аз шеърҳои маъмулаш, аз он ҷумла дар қасидаи ҳолияш дар бораи нобинии худ ишорае надорад. Баръакс дар ин қасида, ки як навъ зиндагиномаи шоиронаи ӯ мебошад, байте дорад, ки аз ҳамеша чашм дӯхтанаш ба «зулфакони чобук» гувоҳӣ медиҳад:

Ҳамеша чашмам зӣ зулфакони чобук буд,
Ҳамеша гӯшам зӣ мардуми сухандон буд.

Аз шеърҳои Рӯдакӣ бармеояд, ки ӯ ба даврони пирӣ расида ва мусибати пириро дида будааст. Ӯ ду байти зебое дорад ва дар он шаҳодат медиҳад, ки дар пирӣ мӯйи сафедашро сиёҳ карда будааст. Шоир аз ҳамин як ҳодисаи маъмули зиндагӣ, яъне, сиёҳ кардани мӯй, ки аслан барои ҷавон шудан будааст, шеъре сохтааст, ки пур аз ҳасрати хушиҳои ҷавонӣ ва мусибати пирист:

Ман мӯйи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шаваму нав кунам гуноҳ.
Чун ҷомаҳо ба вақти мусибат сияҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати пирӣ кунам сиёҳ.

Рӯдакӣ дар шеъраш бо дарду алам ва ҳасрати зиёд аз якто намонда, ҳама судану рехтани дандонҳояш, ки мисли ҷароғи тобон, ситораи саҳарӣ, дурру марҷон ва қатраи борон буданд, низ хабар додааст:

Чунин ба назар мерасад, ки дар пирии шоир илова бар мусибати пирӣ – сафедии мӯй, фуру рехтани дандонҳо, нотавонии ҷисмонӣ барҷомондагӣ бар асари мусибати саҳти замона танҳоӣю бечорагӣ ва бечизӣю бекаси кашида будааст:

Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асову анбон буд.

Ин чӣ мусибате буд, ки дар пирӣ ба сари шоири бузург омадааст, ба дурусти маълум нест. Вале равшан аст, ки ӯ аз он ки замоне дар дарбор буди атоҳои зиёде меёфт, оқибат пушаймон шудааст:

Басе нишастам ман бо акобиру аён,
Биёмудамашон ошкору пинҳонӣ.

Нахостам зи таманно, магар ки дастурӣ,
Наёфтам зи атоҳо, магар пушаймонӣ.

Марги Рӯдакии шоир барои аҳли адаби замонааш ва асрҳои баъдӣ андӯҳи фавқулода бузурге буд. Онҳо хеле хуб фаҳмида буданд, ки марг шоиреро рабуд, ки ҷовидона чун ӯ дигар нахоҳад буд ва чун ӯ пайдо нахоҳад шуд. Ин маънӣ дар марсияи яке аз ҷамасрони шоир баён гардидааст:

Рӯдакӣ рафту монд ҳикмати ӯй,
Май бирезад, нарезад аз вай бӯй.
Шоират ку? Кунун, ки шоир рафт,
На бувад низ ҷовидона чун ӯй.
Хун бигашт оби чашмам аз ғами вай,
З-андуҳаш мум гашт оҳану рӯй.
Нолаи ман нигар, шигифт мадор,
Шав, бишав, зор-зор нол ба ӯй.
Чанд ҷӯйӣ, чун ӯ наёбӣ боз,
Аз чун ӯ дар замона даст бишӯй.

Ҷамон тавре ки дар ин марсия низ ишорае рафтааст, агарчи Рӯдакӣ рафт, аз ӯ ҳикмати вай, шеъри анҷуманаф-рӯзаш боқӣ монданд ва маҳз онҳо, ба гуфтаи Абдур-рахмони Ҷомӣ, шоири асри 15, номи ӯро зинда медоранд.

Рӯдакӣ он ки дур ҷамесуфтӣ,
Мадҳи Сомониён ҳамегуфтӣ...
Номи ӯро, ки мебаранд имрӯз,
Ҷаҳт аз он шеъри анҷуманафрӯз.
Ҷамчунин номи Оли Сомонро –
Неккорону неқномонро
Зинда аз назми хеш медорад
В-аз паси парда пеш медорад.

Мероси шоир

Шумори байтҳои Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро аз 110 ҳазор то 1 млн. 300 ҳазор гуфтаанд. Рашидии Самарқандӣ (а.12), ки шеърҳои шоирро шумурда будааст, миқдори онҳоро «сездаҳ раҳ сад ҳазор» гуфтааст:

Шеъри ӯро ман шумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд, агар чунон ки бояд бишмарӣ.

Мутаассифона, аз ин мероси фаровони шоир то ба имрӯз ҳамагӣ андак зиёдтар аз ҳазор байт мондааст. Рӯдакишиносон ба мисли бостоншиносоне, ки аз миёни хоктӯдаҳои ёдгорҳои замони гузашта пас аз ҷустуҷӯҳои зиёде сафолпорае, шишапорае, поре аз асбобу афзор, хиште аз биное ва борае аз қасреро пайдо менамоянд, аз китобҳои луғат, таърихнома, сарчашмаҳои илмию адабӣ, тазкираҳо ва ғ. поре, чанд байте, мисраъе, ниммисраъи Рӯдакиро гирдоварӣ мекунанд.

Рӯдакӣ соҳиби девони шеър буда, ғайр аз қасида, ғазал, қитъа ва рубой, понздаҳ маснавӣ, аз қабилӣ «Калила ва Димна», «Синдбоднома» ва «Даврони офтоб» ҳам доштааст.

Мероси боқимондаи Рӯдакӣ ба истиснои чанд қасида, ғазал, рубой ва қитъа, асосан аз байту мисраъҳои пароканда иборат мебошад.

Андешаи шоир

Дар шеъри Рӯдакӣ ғайр аз баёни ҳол ва мадҳ мавзӯҳои панду ҳикмат, вазъи замон, ишқ, май, табиат ва ҳаҷв асосӣ мебошанд. Шоир омӯхтан аз гузашти рӯзгор, баҳра бардоштан аз таҷрибаи онро баҳри дафъи ҳама гуна ҳодиса маслиҳат медиҳад.

Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор,

Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

* * *

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Ў ба ҷаҳон бо чашми сар не, бо чашми хирад нигари-
станро таъкид мекунад ва мегӯяд, ки ин дунё мисли дарёи
бузургест, барои гузаштан аз он аз накӯкорӣ киштие бояд
сохт.

Рӯдакӣ барои ба чашми хирад нигаристан ба олам бо-
хирад будан, дониш омӯхтан, фарҳанг омӯхтанро шартӣ
аслӣ мешуморад. Ў дар шеъри маълумаш донишро ба ҷа-
роғи равшане, ки роҳро равшан мекунад ва ҳам ба ҷав-
шане, ки тани одамро аз ҳама бадиҳо ниғаҳ медорад, мо-
нанд кардааст.

Рӯдакӣ ба он бовар дорад, ки дар зиндагӣ барои фар-
занди инсон ғайр аз донишу хирад ҳамчунин «тани ду-
русту хуи неку номи нек» зарур мебошад, зеро ҳар он кӣ
ин ҷаҳор хислатро Эзад ба ӯ додааст, «шод зияд ҷовидону
ғам нахурад»:

Ҷаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихарад:
Тани дурусту хуи неку номи неку хирад.
Ҷар он кӣ Эзадаш ин ҷар ҷаҳор рӯзӣ кард,
Сазад, ки шод зияд ҷовидону ғам нахӯрад.

Шоир бар нафси худ амир будан, бар кӯру кар нукта
нагирифтани, дасти фитодае гирифтаниро аз хӯи неки ин-
сонӣ медонад ва номи онро «мардӣ» гуфтааст:

Гар бар сари нафси худ амири, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитоदारо пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Рӯдакӣ мардумро ба дӯст будан даъват менамояд ва беҳтарин суҳанҳоро дар ҳаққи дӯстон сурудааст. Вай бартар аз дидори дӯст набудани шодии дигаре ва талхие талхтар аз фироқи дӯсти пурхунарро дар ҷаҳон таъкид менамояд:

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон
Бартар аз дидори рӯйи дӯстон.
Ҳеч талхӣ нест бар дил талхтар
Аз фироқи дӯстони пурхунар.

Ин байт ва бисёре аз байтҳое, ки ба сифати панду ҳикматҳои Рӯдакӣ иқтибос шудаанд, аз маснавии «Калилаву Димна»-и ӯ мебошанд.

Рӯдакӣ бо гуфтани панду ҳикмат ва маснавиҳои ахлоқие мисли «Калилаву Димна» суннати пандномавни-сиҳои адабиёти қадимро давом додааст.

Дар шеъри Рӯдакӣ ба ҷуз мадҳ ва панд мавзӯи дигаре, ки мақоми асосиро дорост, ишқ мебошад ва дар ғазал, қитъа ва рубоӣҳои ӯ бозтоби густарда дорад. Муҳтавои ишқияҳои шоирро васфи ҷамоли зебои ёр ва шарҳи сангиндилию бемуруватӣ ва бевафоӣҳои он, вафои ошиқ ташкил медиҳад.

Ай аз гули сурх ранг бирбудаву бӯ,
Ранг аз пайи рух рабуда, бӯ аз пайи мӯ.
Гулранг шавад, чу рӯй шӯйӣ, ҳама чӯ,
Мушкин гардад, чу мӯ фишонӣ, ҳама кӯ.

* * *

Бе рӯйи ту хуршеди ҷаҳонсӯз мабод,
Ҷам бе ту ҷароғи оламафрӯз мабод.
Бо васли ту кас чу ман бадомӯз мабод,
Рӯзе, ки туро набинам, он рӯз мабод!

* * *

Бар ишқи туам на сабр пайдост, на дил,
Бе рӯи туам на ақл барҷост, на дил.
Ин ғам, ки марост, кӯҳи Қоф аст, на ғам,
Ин дил, ки турост, санги хорост, на дил.

Он чаҳорчӯбе, ки Рӯдакӣ дар ишқиясароӣ муайян намуда буд, дар адабиёти форсии тоҷикӣ асрҳои аср давом кард. Ишқ дар тафсири Рӯдакӣ ва шоирони ишқиясароӣ порсигӯ баёни ғаму дарди ишқ аз ҷудой, бемурувватӣ ва сангиндилиии ёри зебо мебошад.

2009.

РҶДАКӢ ВА АДАБИЁТИ ЗАМОНИ БОСТОНИ ҶИНД

Дар бораи он ки бунёдгузори адабиёти форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бо адабиёти ҷиндӣ робита дошт, ҳамасрони ӯ гувоҳӣ додаанд. Нахустин бор аз ин тартибдиҳандагони «Шоҳномаи мансур» бо роҳбарии Абӯмансури Муаммарӣ навиштаанд. Онҳо дар муқаддимаи ин китоб, ки боқӣ мондааст, ривоят кардаанд, ки амири сомонӣ Наср ибни Аҳмад (906 – 943) «дастури хешро Балғамӣ бар он дошт, то аз забони тозӣ ба забони порсӣ гардонад, то ин нома ба дасти мардумон андар афтод ва ҳар касе даст бад-ӯ андар заданд. Ва Рӯдакиро фармуд, то ба назм овард ва «Калилаву Димна» андар забони хурду бузург афтод ва номи ӯ бад-ин зинда гашт ва ин нома аз ӯ ёдгор бимонд».¹ Муаллифи дигаре, ки аз таърифи Рӯдакӣ ба назм тарҷума шудани «Калилаву Димна»-ро дар замони Наср ибни Аҳмад ва дастури ӯ Абулфазли Балғамӣ (вафоташ дар соли 940) тасдиқ намудааст, Абулқосими Фирдавсӣ мебошад. Вай чунин гуфтааст:

«Калила» ба тозӣ шуд аз паҳлавӣ
Бад-ин сон, ки акнун ҳамебишнавӣ.
Ба тозӣ ҳаме буд то гоҳи Наср,
Бад-он гаҳ, ки шуд дар ҷаҳон шоҳ Наср,
Гаронмоя Булфазли дастури ӯй,
Ки андар суҳан буд ганҷури ӯй,
Бифармуд, то порсии дарӣ
Бигуфтанду кӯтоҳ шуд доварӣ.
В-аз он пас бад-он расму рой омадаш,
Бар-ӯ – бар хирад раҳнамой омадаш.
Ҷаме хостӣ ошқору ниҳон,

1. Муқаддимаи «Шоҳнома»-и Абӯ мансури // Мероси Оли Сомон. – Хуч анд, 2001. –С.87.

К-аз ū ёдгорӣ бувад дар ҷаҳон.
Гузорандаро пеш биншонданд,
Ҳама нома бар Рӯдакӣ хонданд.
Бипайваст гӯё парогандаро,
Бисуфт инчунин дурри огандаро.

Маълумот дар бораи он ки «Калилаву Димна» аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ баргардон шуда буд, дар ҳамон «Шоҳномаи мансури Абӯмансурӣ» мавҷуд аст. «Маъмун писари Ҳорунарашид, – оварда шудааст дар он, –...як рӯз бо меҳтарон нишаста буд, гуфт: мардум бояд, ки то андар ин ҷаҳон бошанд ва тавоноӣ доранд, бикӯшанд, то ёдгоре бувад, то пас аз марги ū номаш зинда бувад. Абдуллоҳ писари Муқаффаъ, ки дабири ū буд, гуфташ аз Кисро Анӯшервон чизе мондааст, ки аз ҳеч подшоҳе намондааст. Маъмун гуфт: чист? Гуфт: Номе аз Ҳиндустон биёвард, он ки Барзуи табиб аз ҳиндуй ба паҳлавӣ гардонида буд, то номи ū зинда шуд миёни ҷаҳонӣ ва понсад харвор дирам хазина кард. Маъмун он номаро бихост ва он нома бидид, фармуд дабири хешро, то аз забони паҳлавӣ ба тозӣ гардонид».¹

Чизи тозаи гуфтаи Фирдавӣ он буд, ки тарҷумаи паҳлавии «Калилаву Димна» дар ганҷинаи шоҳии Сосониён ниғаҳдорӣ мешуд ва нафаре тамоми он китобро ба Рӯдакӣ хондааст ва шоир дар навбати худ онро аз наср ба назм баргардондааст. Академик Абдулғанӣ Мирзоев дар асоси пораи шеърӣ, ки аз «Шоҳнома»-и Фирдавӣ иқтибос шуд, дар вақташ тахмин намуда буд, ки «дар аввал то тарҷумаи манзум «Калилаву Димна» аз арабӣ ба порсии дарӣ бо фармони Балъамии вазир тарҷума шуда буд ва баъдан онро Рӯдакӣ ба назм даровард».² Аммо дар асл соҳиби ҳамосаи бузург танҳо аз он зикр намудааст, ки

1. Мероси Оли Сомон, с. 87.

2. А.М.Мирзоев. Рудаки. Жизнь и творчество. – Москва, 1968, с. 151.

«Калилаву Димна»-ро Рӯдакӣ аз забони арабӣ ба порсии дарӣ тавассути ровие тарҷума кардааст.

Аз хусуси он ки, дар воқеъ, Рӯдакӣ «Калилаву Димна»-ро баргардон карда буд, суханони зерини шоири номии асри 11 Унсури шаҳодат медиҳад. Дар онҳо зикри он меравад, ки Рӯдакӣ барои тарҷумаи манзуми он асар аз ҳокими худ 40 ҳазор дирам сила гирифта буд.¹

Дар бораи он ки «Калилаву Димна» моли адабиёти Ҳиндӣ аст, бори нахуст Ибни Муқоффаъ – муаллифи арабизабони форсу тоҷик дар сарсухани тарҷумаи арабии худ хабар дода буд. Бино бар гуфтаи ӯ, ин китобро аз Ҳинд дар замони ҳукмронии Нӯшервон ибни Қубоди Сосонӣ Барзуяи табиб овардааст. Вай дар асл ба забони санскрит буда, «Картодианко» унвон дошт. Калимаҳои Ҳиндӣ «Картако» ва «Димнако», номи ду қаҳрамони асосии он ба забони паҳлавӣ ҳамчун «Калилак» ва «Димнак» ва ба забонҳои арабӣ ва порсии дарӣ чун «Калила» ва «Димна» тарҷума шудааст.

Тавре ки маълум аст, «Калилаву Димна» аз ёдгории замони бостони Ҳиндӣ «Панчатантра» (асрҳои 3-4) сарчашма мегирад, ки дар он аз макри ду шағол – Калила ва Димна, писарони ду мушовири шоҳ сухан меравад. Ин шағолон дар оғоз ба дӯстии шоҳи ҳайвонот шер бо барзагове, ки дар беша раҳгум зада буд, мусоидат мекунанд. Вале баъдан дар байни онҳо низоъ меандозанд. Онҳо барои шикор ва муҳофизат аз душманон дӯст мегиранд – зоғон, кабӯтар, мушон, сангпуштон, оҳувон ва ғайра. Дар он китоб инчунин ҳикоятҳо дар бораи зоғон ва кӯри бум, делфини носипосе, ки дӯсти худ маймунро куштани мешавад, мавҷуд аст. Тавре ки Е.В. Паевская тасдиқ кардааст, «чорчӯби ҳамаи панҷ бахши «Панчатантра»-ро панди донишманд Вишнушарманд ташкил медиҳад, ки ба писари

1. Ҳамон асар, ҳамон саҳифа.

шоҳ илм меомӯзонд».¹

Баъзе аз таҳқиқгарон дар қатори сарчашмаҳои ҳиндӣ «Калилаву Димна» аз «Маҳабҳарата» низ ном бурдаанд.²

Аз баррасии муқоисавии «Калилаву Димна» ба забони порсии дарӣ бо тарҷумаи арабии боқимонда ва асли ҳиндӣ он бармеояд, ки тарҷумонон, аз он ҷумла Рӯдакӣ, ба он дигаргунӣ ва иловаҳо зиёд кардаанд. Барои мисол, тарҷумаи арабии Ибни Муқаффаъ аз се асл фароҳам омадааст: 1. Ҳикояти аслии ҳиндӣ; 2. Иловаҳои, ки ҳангоми тарҷумаи паҳлавӣ ворид шудаанд; 3. Дигаргуниҳои, ки худи Ибни Муқаффаъ дохил намудааст.

«Калилаву Димна»-и Ибни Муқаффаъ, ки заминаи ҳамаи нусхаҳои форсии тоҷикӣ, аз ҷумла маснавии Рӯдакӣ шудааст, аз 16 боб иборат мебошад:

1. Дар тарҷумаи Ибни Муқаффаъ
2. Барзуяи табиб ва он чи тааллуқ бад-ӯ дорад.
3. Шер ва гов.
4. Бозҷусти кори Димна.
5. Кабӯтари Мутаваққа.
6. Бум ва зоғ.
7. Маймун ва сангпушт.
8. Зоҳид ва мири мушон (росу).
9. Калламуш ва гурба.
10. Шоҳзода ва мурғи фанза.
11. Шер ва шағол.
12. Тирандоз ва модашер.
13. Зоҳид ва меҳмони ӯ.
14. Подшоҳи Ҳинд ва паноҳандагони ӯ.
15. Шоҳзода ва ёрони ӯ.
16. Сайёҳ ва ҳунарманд.³

1. Ниг.: Литература древнего Востока. – Москва, 1971. – С.193.

2. Н.Зоҳидов. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои 8–9. – Хуч анд, 2004. – С. 239–240.

3. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷ.1. – Душанбе, 1988. –

Гумон меравад, маснавии ҳамноми Рӯдакӣ, ки аз он имрӯз ҳамагӣ дар ҳудуди 120 байти парешон дар сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ боқӣ мондааст, моҳиятан сохтори ба ҳамин монанд дошт. Бо тақя ба тарҷумаи арабии Ибни Муқаффаъ ва «Калилаву Димна»-и Абулмаъолии Насруллоҳ (асри 12) байтҳои парокандаи маснавии Рӯдакиро ба танзим даровардан мумкин аст. Чунин кӯшишро тартибдиҳанда, тарҷумон ва муаллифи шарҳу тавзеҳот ва муқаддимаи нашри илмӣ шеърҳои шоир Л.И.Брагинская карда буд. Ба ӯ муяссар гардидааст, ки байтҳои марбут ба оғоз, боби Барзуяи табиб, шер ва гов, бозчусти кори Димна, зоғ ва бумон, кабӯтари Мугаввақа, калламуш, сангпушт ва оҳу, бум ва зоғ, бӯзина ва сангпушт, подшоҳ ва фанза ё фариса ё комҷӯй, мири мушон ва вазиронашро ташхис диҳад.¹ Ин муҳаққиқи рус кореро, ки дар вақташ донишманди номии эронӣ Саид Нафисӣ оғоз намуда буд, идома додааст.²

Аз рӯйи тарҷумаи арабӣ ва нусхаҳои манзум ва мансури ин асар ба забонҳои паҳлавӣ ва порсии дарӣ, ҳамчунин бо назардошти қонунмандии тарҷума дар садаи миёна, бо итминони комил гуфтан мумкин аст, ки Рӯдакӣ монанди Ибни Муқаффаъ ва пайравонаш, аз қабиле Абулмаъолии Насруллоҳ (асри 12) ва Ҳусайн Воизи Кошифӣ (асри 15) ва дигарон ба асли ҳиндӣ ин асар ҳамзамон бо риояти амонатнигоҳдорӣ, яъне, ҳифзи чаҳорҷӯби асосии он, бандубаст ва ҳайати аслии қаҳрамонони он тозагиҳое аз худ ворид карда буд. «Рӯдакӣ, – навиштааст Абдулғанӣ Мирзоев дар пайравӣ ба Саид Нафисӣ, – ба нусхаи мансури «Калилаву Димна» тақлид накардааст, бо он масъалаҳои нави пандуахлоқиро дохил намуда буд ва ин табиист ва

С.542.

1. Ниг.: Рудаки. Стихи. – Душанбе, 1987. – С. 74-80.

2. Саид Нафисӣ. Аҳвол ва ашъори Абӯ абдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммад Рӯдакии Самарқандӣ, ҷ. 1. – Техрон, 1313 ш. – С. 588-591.

набояд ба ҳайрат оварад, зеро Рӯдакӣ қофияпардоз набуд, шоири бузург буд».¹

Маснавии «Калилаву Димна»-ро Рӯдакӣ дар соли 932 дар баҳри маъмули маснавиҳои ахлоқӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ дар асрҳои миёна – рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур навиштааст. Ҳамчунин маълум аст, ки он аз 12 ҳазор байт иборат буд ва байти матлаъи он чунин аст:

Ҳар кӣ н-омухт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор.

Дар байтҳои парешони маснавии Рӯдакӣ тақрибан аз ҳамаи парандагон ва ҳайвоноте, ки дар сарчашмаҳои ҳиндӣ ва тарҷумаи арабии ин асар мавҷуданд, мисли маймун, гов, шағол, шер, муш, кабӯтар, сангпушт, бум, зоғ, мири мушон, оҳу ва ғайра ёд шудааст. Барои мисол, дар яке аз он пораҳои шеърӣ аз каппие (маймуне) сухан меравад, ки кирмаки шабтобро оташ мепиндорад:

Шаб зимистон буд, каппӣ сард ёфт,
Кирмаки шабтоб ногоҳе битофт.
Каппиён оташ ҳаме пиндошанд,
Пуштаи ҳезум барӯ бардошанд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ муаллифи маснавии дигаре бо номи «Синдбоднома» мебошад, ки низ ба адабиёти ҳиндӣ робита дорад. Ин маснавӣ мисли «Калилаву Димна» нахуст ба забони паҳлавӣ ва баъдан ба забони арабӣ тарҷума шуда буд. Вазни он низ ҳамон баҳри рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур аст. Мавриди таъкид ба он аст, ки қолабе, ки Рӯдакӣ барои маснавиҳои ахлоқӣ офарида буд, дар асрҳои баъдина суннати адабӣ шуд.

Аз «Синдбоднома»-и Рӯдакӣ ҳам чун аз «Калилаву

1. А.М.Мирзоев. Китоби зикршуда, с.153.

Димна»-и ў байтҳои ҷудогона ба миқдори 48-то боқӣ мондаанд.¹ Аз ин адад Л.И.Брагинская 25 байтро дар асоси «Синдбоднома»-и Муҳаммад Заҳирии Самарқандӣ (асри 13) ташхис додааст, аз он ҷумла дostonҳои зани соҳибчамол ва марди баққол; шоҳзода бо вазир ва ғулон; бозарғони латифтабъ; зани писар бо хусур ва маъшуқ; дузд, шер ва маймун, гандапир ва марди ҷавон бо зани баззоз; шоҳзода бо вазирон; пири нобино; бозаргон ва дуздон; духтари шоҳи Кашмир ва париву чаҳор бародарон; рӯбоҳу кафшгар ва аҳли шористон.

Маснавиҳои ахлоқии Рӯдакӣ «Калилаву Димна» ва «Синдбоднома» дар баробари девони шеърҳои ў аз асарҳои асосии шоир ба шумор рафта, аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки адабиёти замони бостон ва садаи миёнаи форсии тоҷикӣ бо адабиёт ва фарҳанги бостон ва садаи миёнаи ҳиндӣ робитаи наздики босамар доштанд. Гузашта аз ин адабиёти Ҳиндустон ва адабиёти форсии тоҷикӣ бо доштани сарчашмаҳои ягона дар даврони қадим – решаҳои ҳиндуаврупоӣ ҳеч гоҳ раванди додугирифт ва таъсирпазирӣ аз ҳамдигарро қатъ накарда буданд. Таҳқиқи ҳамаҷониба ва амиқи ин раванди нодир, хосса дар даврони қадим ва садаи миёна, имкон хоҳад дод, ки вижагӣ ва махсусиятҳои он ба мушоҳида гирифта шавад.

2008.

1. А.М.Мирзоев. Китоби зикршуда, с.153.

РЎДАКӢ АЗ НИГОӢИ АРАБШИНОС

Рӯдакишиносӣ дар Тоҷикистон, ки бо мақолаҳову рисолаи маълуми устод Садриддин Айнӣ дар солҳои 30 ва 40-уми садаи 20 оғоз гардида буд, солҳои 50 ва 60-уми қарни гузашта бо таълиф гардидани китобҳои академик Абдулғанӣ Мирзоев «Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ» (1958) ва мақолаи узви вобастаи АИ Тоҷикистон И.С.Брагинский «Дар бораи маҳорати шоирии Рӯдакӣ» (1964) марҳалаи ташаккули худро ба поён расонида, қадам ба давраи тақомул ниҳода буд.

Дар даҳсолаҳои пасин дар рӯдакишиносии тоҷик, агар навиштаҳои ҷудогонаи Р.Ҳодизода, С.Имронов, А.Афсаҳзод, С.Амирқулов, Абдулманнони Насруддин ва нашри тозаи девони шоир бо таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустамро дар соли 2007 истисно намоем, асарҳои дигаре ба вуҷуд наомаданд, ки бо таълифоти ёдшудаи С.Айнӣ, А.Мирзоев ва И.С.Брагинский ҳамсанг бошанд.

Ба табъ расидани силсилаи мақолаҳои арабшиносии номии тоҷик Тоҷидини Мардонӣ дар бораи падари адабиёти форсии тоҷикӣ устод Рӯдакӣ, ки дар маҷмӯаи «Рӯдакӣ ва адабиёти араб» гирдоварӣ шудааст, дар рӯдакишиносии муосир падидаи хуш аст. Бурди ин донишманди пурқору пухтакор дар он аст, ки ӯ илова бар матраҳ намудани масъалаи муҳимми илмӣ – таҳқиқи муносибати Рӯдакӣ бо адабиёти араб ва мушаххас сохтани саҳми муҳаққиқон, ноширон ва мутарҷимони араб дар муаррифии осор ва афкори шоир дар кишварҳои арабӣ – барои бори нахуст аз сарчашмаҳои арабӣ ба таври мукамал истифода кардааст. Пеш аз ӯ рӯдакишиносони тоҷик ва дунё агарчи сарчашмаҳои арабиро ба доираи таҳқиқ мекашиданд, он ноқис, канда-канда ва тасодуфӣ буд.

Дар натиҷаи омӯзиши нуктасанҷонаи сарчашма ва таҳқиқоти арабӣ ба Тоҷиддин Мардонӣ муяссар гардида-

аст, ки ба бозёфтҳои илми назаррасе муваффақ шавад.

Яке аз он бозёфтҳо ин аст, ки вай дар мақолаи «Бори дигар роҷеъ ба осори боқимондаи устод Рӯдакӣ» бо истифода аз маълумоти мақолаи китобшиноси муосири араб Аъяд Талас таҳти унвони «Китобхонаҳои Фаластин ва нафистарин дастнависҳои онҳо» (1945) бо далелҳои муътамад ба исбот расонидааст, ки нусхаҳои, ки дар китобхонаи «Алхалидия»-и Қудс бо номҳои «Тоҷалмасодир филарабия валфорсия» ва «Асомӣ филасомӣ» нигоҳдорӣ мешаванд, ба қалами устоди адаби форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ тааллуқ доранд. Ва бо ҳамин ба баҳси чандсадсолаи интисоби ин ду асар (аз Ҳоҷӣ Халифа то Абдулғанӣ Мирзоев) хотима бахшид. «Ҷойи тааҷҷуб нест, ки, – навиштааст ӯ, – асари Рӯдакӣ маҳз дар ҳамин шаҳр (Қудс – А.С.) пайдо гардидааст, зеро ин мавзӯ аз даврони қадим зиёратгоҳи мусулмонон буд ва роҳи мусофирони қосиди Макка ва Мадина аз ин ҷо мегузашт. Бинобар ин ҳар як шахси ба ин шаҳр омада воҷиби худ медонист, ки дастовезе ба масҷидҳову мадрасаҳову китобхонаҳои он тақдим намояд. Шояд нафаре аз дӯстони муҳлиси Рӯдакӣ ё ҳаводорони шеърӣ неқӯӣи ӯ дар роҳи ҳаҷ ё бо умури шахсӣ, тиҷоратӣ Қудсро зиёрат карда, ба волие ё адибу олими фазилатманди он диёр дастнависи зебои асари шоири бузурги моро ҳадя карда бошад».

Тоҷиддин Мардонӣ гумони яқин бар он дорад, ки «на танҳо дар китобхонаҳои Қудс, балки дар китобхонаҳои азими Туркия, Ироқ, Сурия, Миср, Арабистони Саудӣ ва ғайра нусхаҳои бисёр дастнависҳои осори адибону олимони асрҳои миёнаи форсу тоҷикро пайдо кардан мумкин аст, ки аслан ҳатто сарлавҳаҳои онҳо дар феҳристҳои имрӯза дарҷ нагардидаанд». Аз ҷумла донишманди тоҷик, тавре ки дар яке аз суҳбатҳояш бо муаллифи ин сатрҳо изҳор дошт, имон бар он дорад, ки дар байни он дастнависҳои нусхаи асли девони Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ мавҷуд аст. Кашфи нусхаи асли девони устод Рӯдакӣ, ки гумон меравад, бар асари ҳаводиси рӯзгор аз байн рафта-

аст, инқилобе дар рӯдакишиносӣ хоҳад кард ва бо он марҳалаи сифатан нави ин шоҳаи адабиётшиносӣ оғоз хоҳад шуд.

Дастоварди дигари Тоҷиддин Мардонӣ дар рӯдакишиносӣ кашфи як тарҷумаи қадими арабии шеъри дигари шоир мебошад. То имрӯз танҳо як намунаи тарҷумаи арабии шеъри Рӯдакӣ дар замони қадим маълум буд. Онро адиби арабизабони форснажод Абӯмансур Ассаъолибӣ Аннишопурӣ (вафоташ дар соли 1038) дар тазкираи машҳури худ «Ятимат аддаҳр фӣ маҳосин аҳл илғаср» зикр намудааст ва онро рӯдакишиноси барҷастаи эронӣ Саид Нафисӣ дубора ба форсии тоҷикӣ чунин баргардонда буд:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
Не бад-он чашм, к-андар ӯ нигарӣ.
Ҷамчу дарёст в-аз накӯкорӣ
Киштие соз, то бад-он гузарӣ.

Муҳаққиқ тарҷумаи арабии ду байти дигари устод Рӯдакиро муқаррар намудааст, ки онро дар вақташ Фазлуллоҳ Арровандӣ, бино ба гуфтаи ӯ, «дар чанд намуд ба арабӣ тарҷума карда будааст».

Бо баъзе хулоса ва натиҷагириҳои Тоҷиддин Мардонӣ метавон баҳс кард ва ё бо онҳо розӣ нашуд, аммо арзиши илмӣ ва амалии онҳоро наметавон инкор кард. Бо ин ҳама, ба гумони мо, муҳаққиқро лозим буд, ки ҳангоми ташҳиси сарчашмаҳои арабии афкор ва осори Рӯдакӣ ва адибони дигари форсигӯӣ, монанди Носири Хусрав, ҳамчунин падидаи вучуди маъниҳои муштарак дар сурудаҳои онҳо ва адибони араб ва ё арабизабон боэҳтиёт ва мулоҳизакор бошад. Вагарна аз хилоли навиштаҳои ӯ бармеояд, ки гӯиё дар маъниофаринӣ шоирони форсигӯӣ, аз ҷумла Рӯдакӣ ва Носири Хусрав, гоҳе истиқлол надоштанд ва ба адабиёти араб пайравӣ ё тақлид менамуданд. Ҳатто то ба дараҷае, ки асарҳои ҷудогонаи онҳо тарҷумаи

айнани навиштаҳои адибони араб, аз ҷумла Ибни Муқаффаъ, Абӯнӯвос ва Абӯало Алмаарриро ба хотири муҳаққиқ расондаанд.

Вучуди монандӣ ва маъниҳои муштарак дар офаридаҳои адибони форсигӯй ва муаллифони араб ва ё арабизабон, ба андешаи мо, на тарҷумаву тақлид, балки натиҷаи доштани сарчашмаҳои муштарак, аз қабилӣ Куръон, ҳадисҳои пайғамбарӣ ислом, адабиёти паҳлавӣ, ки намунаҳои зиёди он ба забони арабӣ баргардонидашуда буд, ҳамчунин муҳити адабӣ ва фарҳангии шабеҳ мебошад. Муштаракоте, ки дар миёни андешаҳои устод Рӯдакӣ, Носири Хусрав ва Ибни Муқаффаъ, Абӯнӯвос, Абӯало Алмааррӣ ва дигарон ба назари муҳаққиқ расидаанд, дар ҳамин заминаҳои муштарак сарзадаанд. Ингуна муштаракотро дар улуми адабии гузашта «таворуди афкор» меномиданд, на «тарҷума» ва ё «тақлид». Гузашта аз ин фаромӯш набояд кард, ки поягузор ва пешбарандаи адабиёти араб дар гузашта қасоне буданд мисли Ибни Муқаффаъ (722-759), Башшор ибни Бурд (714-783), Абӯнӯвос (756-62 – 813-15), Абӯяъқуби Хураймӣ Суғдӣ (ваф.829) ва дигарон, ки эронитабор буда, суннатҳои адабиёти қадимии хешро давом додаанд. Бино ба маълумоти сарчашмаҳо аз охири садаи 7 то охири садаи 9 зиёда аз 50 шоир ва нависандаи форснаҷод дар офариниши адабиёти араб ширкат варзидаанд.

Саъолабӣ шаҳодат додааст, ки Ибни Муқаффаъ «қасидае дорад, ки дар он амсоли қадими форсҳоро тарҷума кардааст». Комилан равшан аст, ки истеъмоли амсоли мазкур аз тарафи Рӯдакӣ ва Носири Хусрав ҳаргиз маъноӣ тақлид ва тарҷумаи гуфтаҳои Ибни Муқаффаъро нахоҳад дошт, зеро онҳо имкони фаровони истифода аз сарчашмаҳои худиро дар ихтиёр доштанд.

Таъкиди ин нукта ҳаргиз маъноӣ онро надорад, ки Рӯдакӣ, Носири Хусрав ва дигар шоиру нависандагони форсу тоҷик аз мероси адибони миллатҳои дигар, дар айни замон араб, баҳра набардоштаанд. Баҳра бурдани па-

дари шеъри форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро аз адабиёти араб худи муҳаққиқ ба ҳубӣ нишон додааст.

Имони комил дорам, ки асари нави Тоҷиддин Мардонӣ «Рӯдакӣ ва адабиёти араб» аз тарафи аҳли илму адаби тоҷик ва рӯдакишиносон ба хушӣ пазируфта хоҳад шуд.

2010.

ҲУСНУ ҚУБҲИ ЯКЕ АЗ САД ТАЗМИН

Танҳо ба як шеъри машҳури устод Рӯдакӣ «Бӯйи чӯйи Мӯлиён» қариб сад шоир тазмину ҷавоб гуфтаанд.

Бештар ба қасидаи мазкур тазмину ҷавоб гуфтани шoirи пешина ва муосир, ба назари мо, чанд сабаб дорад. Аввало, ин шеър саргузашти аҷибу ғарибе дошта, таърихи эҷоду мавриди суруда шудани он дар сарчашмаҳои муътабар, мисли «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, «Лубобулалбоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Тазкиратушшуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва ғайра дарҷ гаштааст. Ва табиист, ки диққати муаллифони баъдиро ба худ ҷалб намудааст. Сониян, ин шеър дар қатори қасидаҳои «Шикоят аз пирӣ» ва «Модари май» ва як миқдори башури ғазалу қитъа ва рубоӣҳои шоир то рӯзгори мо дар шакли нисбатан комил боқӣ мондааст. Ниҳоят ва ин бисёр муҳим аст, ин шеър аз ҷумлаи беҳтарин намунаи шеърҳои устод Рӯдакӣ буда, аз замони шоир то имрӯз, яъне беш аз ҳазору сад сол бо ҳусни расову маънии неки худ дили аҳли завқро мерабояд ва онҳо аз ғояти шавқ қалам ба даст мегиранд.

Шеъри мазкур ҳамагӣ аз ҳашт байт иборат буда, бар вазни яке аз писандидатарин баҳрҳои шеъри дарӣ рамали мусаддаси маҳзӯф рост меояд. Онро метавон аз рӯйи маънию тарзи баён ба панҷ қисмат кард. Қисмати аввал – ишора ба бӯйи чӯйи Мӯлиёну ёди ёри меҳрубон (байти аввал); сонӣ – баёни вазъи роҳи сафар (байти дувуму севум); севум – хитоб ба Бухоро аз омадани мир (байти чаҳорум); чаҳорум – тавсифи мир (байтҳои панҷум ва шашум) ва панҷум – байти хотима.

Дар ин шеър ҳар байту ҳар банд, ҳар калимаву ҳар таъбир бори худро мекашад ва байни ҳам маънан ва мантиқан алоқаи мустаҳкам дорад. Дар он ҳеч таркиб ва ё ягон мисраъ ё байте нест, ки бо ҷузъҳои дигари он муто-

биқ ва муносиб набошад. Гузашта аз ин он аз ҷиҳати лафзу маънӣ ва оҳанг низ таносуби комил дорад.

Оҳанги нарму ботамкин ва андаке маҳзуни вазни рамали мусаддаси маҳзуф ба маънии шеър, ки аз он бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ба димоғу ёди ёри меҳрубон ба сар мерасад, муносиб афтодааст. Хулосаи калом, мадҳе чунон ки тоқати Рӯдакист, яъне «лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон». Бесабаб нест, ки шеършиноси номии форсу тоҷик Низомии Арӯзии Самарқандӣ баъди нақли таърих ва маҳаллу вазъи эҷоди ин шеър байти охири ин онро иқтибос карда, «ва андар ин байт аз маҳосин ҳафт санъат аст» мегӯяд ва аз ҷумла баёни мутобиқ, мутаозод, мусовот, узубат, фасоҳат ва ҷазолатро хосси он медонад. Мисли он ки имрӯз дар олами ҳунар пайдо намудани як дасти аз тан ҷудоафтода ҳам аз муҷассамаи зебоне ва истеъдоди баланди офарандаи он дарак медиҳад, шеъри «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» ҳам гувоҳи таъби саршори устод аст. Агар устод Рӯдакӣ ҳам мисли Амир Хусрави Деҳлавӣ мегуфт, ки «агар аз ҳаводиси афлок ва аз офатҳои рӯзгор тамоми назми ман аз саҳифаи замона маҳв шаваду ҳамин қасидаам («Дарёи аброр» – А.С.) монад, бароям бас аст. Чаро ки ҳар касе онро хонад, хоҳад донист, ки дар мулки назм тасарруф ва иқтидори ман дар ҷӣ мартабае будааст», ҳақ ба ҷониби ӯ буд.

Аз шоирони муосир тоҷик аввалин касе, ки дар тазмини «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» шеър гуфтааст, Пайрав Сулаймонӣ мебошад. Ӯ шеърашро соли 1925, ҳангоме ки дар Тоҷикистон масъалаи ҷашн гирифтани 1000-солагии рӯзи таваллуди асосгузори адабиёти форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ба миён меояд, навишта буд ва он шеър ин аст:

Инак, он номехрубон ояд ҳаме,
Боз он сарви равон ояд ҳаме.

Медамад бӯйи хуш аз анфоси ӯ,
Дар равони мурда ҷон ояд ҳаме.

Соҳили Ому, фазои дилкашаш
Дар назар хулду ҷинон ояд ҳаме.

Оби Ҷайхун бо ҳама ҷӯшу хурӯш,
Ҷамчу шӯхе саркашон ояд ҳаме.
Моҳиёнаш ҷамчу оҳуи Хутан
Гаҳ аёну гаҳ ниҳон ояд ҳаме.

Даста-даста мурғҳо андар ҳаво
Сӯйи Ҷайхун корвон ояд ҳаме.

Пайрав, аз тазмини он устои назм
«Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳаме».

Тазмини Пайрав низ мисли шеъри устод Рӯдакӣ аз ҳашт байт иборат буда, дар ҳамон вазну қофия ва радиф эҷод шудааст. Ҷамчунин мисли нусхаи асл аз рӯйи маънӣ ва тарзи баён ба бандҳои ҷудогона қисмат мешавад. Ҷунончи шоир дар ду байти аввал аз омадани ёри «номехрубон» ва дамидани бӯйи хуши анфоси ӯ хабар дода, сонӣ дар ҷаҳор байти баъдӣ аз шодии висол зебоӣҳои соҳили Омӯро, ки яқинан ҷойи мулоқоти онҳост, тасвир мекунад. Дар байти охир ишорае ба он карда, ки ин шеъри ӯ тазмин ба қасидаи «Бӯйи ҷӯйи Мӯлиён» аст. Вале дар тазмини Пайрав дар баробари мисраъҳои хубу марғуб, аз қабилӣ «Дар равони мурда ҷон ояд ҳаме» ва «Соҳили Ому, фазои дилкашаш», ташбеҳҳои мувофиқ дар байтҳои зер:

Оби Ҷайхун бо ҳама ҷӯшу хурӯш
Ҷамчу шӯхе саркашон ояд ҳаме.
Моҳиёнаш ҷамчу оҳуи Хутан
Гаҳ аёну гаҳ ниҳон ояд ҳаме;

истеъмоли бамавриди калимаву таъбирҳо, ҷамчунин анбориши калимаву таркибот дар байти нахуст ва шашум,

мисли «инак он», «боз он» ва «сӯи Чайхун», ки барои пур кардани мисраъ оварда шудаанд, такрори «номехрубон» ва «сарви равон» дар байти аввал, ки ҳар ду, киноя аз ёр аст, истифодаи калимаи душвор («анфос») дар байти сонӣ ва ташбеҳу кинояҳои маъмул, мисли ба хулду чинон монанд кардани соҳили Ому дар байти аввал ҷой дорад. Аз ин рӯ, миёни мисраъҳову байтҳо аз ҷиҳати маънӣ як алоқаи мантиқӣ бошад ҳам, чандон саҳту муҳкам нест ва албатта қудрати пайванди шеъри устоди панҷрӯдиरो надорад.

Айбҳое, ки дар боло шумурдем, шеъри Пайравро халалдор кардаанд, ба ибораи дигар миёни лафзу маънии он мутобиқати комил мушоҳида намешавад. Мавзӯи он ҳам, ки баёни шодмонии ошиқ аз висоли маъшуқа аст, аз мавзӯи нусхаи асл фарқ дорад. Шояд аз ҳамин сабаб аст, ки дар вазн ҳам чандон муносиб нест. Зеро баҳри рамали мусаддаси маҳзӯф, чунон ки гуфтем, оҳанги нарму батамкин ва андак маҳзуне дорад, ки нисбат ба баёни шавқу завқи маҳбуби ба висоли ёр расида бештар барои ифодаи дарди дилу фироқ ва суханони хирадмандона созгортар аст. Беҳуда нест, ки дар ин вазн саромадон аксар достонҳои ғамангезу қасидаҳои ирфонӣ ва марсияҳо гуфтаанд.

Бо ин ҳама шеъри Пайрав Сулаймонӣ нахустин ва беҳтарин тазминест дар адабиёти советии тоҷик, ки ба «Бӯи ҷӯи Мӯлиён»-и устод Рӯдакӣ баста шудааст.

Талаботи замонаи нав, шароити иҷтимоии давр роҳи дигари омӯзиши суннатҳои саромадонро пеш овард. Ин роҳ роҳи омӯзиши эҷодкоронаи мероси гузаштагон мебошад. Боистеъдодтарин шоирони муосири тоҷик, мисли Мирзо Турсунзода, Мӯмин Қаноат ва Лоиқ Шералӣ маҳз ҳамин роҳро пеш гирифтанд ва дар он тавфиқ ёфтанд. Онҳо аз сурудаҳои устод Рӯдакӣ санъати сухан, ҳунари суханвариро омӯхта, рӯҳия ва маъниву паёмҳои неку мондагори онро пазируфтаанд.

1971.

РҶДАКӢ ВА ТАҲҚИҚИ САБКҲОИ АДАБӢ ДАР ШЕЪР

Маъмулан қабул шудааст, ки дар шеъри форсии тоҷикӣ дар асрҳои миёна се сабк ва ё сабки давраи вучуд дошт:

1. Сабки хуросонӣ ё туркистонӣ;
2. Сабки ироқӣ;
3. Сабки ҳиндӣ.

Мақулаи мазкур тақрибан на танҳо аз тарафи касе мавриди баҳс ва ё зери шубҳа қарор нагирифтааст, балки бо мурури замон ба ҳақиқати мутлақ табдил ёфтааст. Муаллифон ва ҷонибдорони ин назария бо ҳар роҳ ва ҳар воситае, ғолибан ба таври сунъӣ, кӯшиш намудаанд, ки ҳамаи шоирони форсигӯӣ ҳар замон ва ҳар маконро аз устод Рӯдакӣ то Аҳмади Дониш, ки хеле аз ҳам фарқдоранд, дар он чорҷӯб “ғунҷонанд”. Аз он ҷумла шарқшиноси маъруф узви вобастаи АИ ҶТ И.С.Брагинский дар замина навиштааст, ки “сабкҳои ҳам “хуросонӣ” ва ҳам “ироқӣ”, сарфи назар аз замон ва макони эҷоди асарҳои адабӣ, вале аз рӯи майл ва завқи фардӣ муаллифон то даврони мо истифода шудаанд”.¹

Нақси умдаи ин назарияи маъмул дар он аст, ки умумӣ ва муҷаррад аст. Ҷанбаи илмӣ надоштани ҷунин тақсимбандиро муаллифи “Фарҳанги Мӯъин” пай бурдааст, бино бар ин пас аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи “сабк” ва зикри се навъи он ба натиҷае расидааст, ки “тақсими сабки шеъри форсӣ ба суvari фавқ ҷанбаи илмӣ надорад”.² Ба замми ин сабки шеъри форсии тоҷикӣ дар ин назария асосан аз нигоҳи луғавӣ (“мухтасоти забонӣ”) ва шаклӣ (санъатҳои бадеъӣ, арӯз ва қофия) баррасӣ мешавад, на аз нигоҳи адабӣ (хунарӣ). Кӯшишҳои, ки ду донишманди номии эронӣ Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ дар “Суvari ҳаёл дар шеъри форсӣ”³ ва Сируси

¹ И.С.Брагинский. Комментарий / Ян Рипка. История персидской и таджикской литературы.-Москва, 1970, с. 388.

² Фарҳанги Мӯъин, дуктур Муҳаммади Мӯъин, ҷ. дувум.-Техрон, 1384, с.854.

³ Суvari ҳаёл дар шеъри форсӣ, Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ. – Техрон,1350.

Шамисо дар “Сабкшиносии шеър”¹ дар рафъи ин нақс кардаанд, қобили дастгирист. Чунончи Шамисо дар байни сабкҳои хуросонӣ ва ироқӣ, ироқӣ ва ҳиндӣ “сабки ҳадди восит” ё “байнобайн”-ро ҷудо намудааст ва бо ҳамин хостааст, ки тақсимбандии маъмулро воқеъитар ҷилва диҳад. Вале бо ин ҳама ӯ ва Кадканӣ низ дар маҷмӯъ аз чорҷубе, ки пешгузаштагонашон Муҳаммад Тақии Баҳор² ва Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб³ муайян намуда буданд, чандон берун нарафтаанд.

Агар мунсифона қазоват бикунем, назарияи мазкур солҳои тӯлонӣ барои бисёре аз муҳаққиқон, аз ҷумла дар Тоҷикистон дар баррасии ҷанбаи ҳунарии шеъри форсии тоҷикӣ дар асрҳои миёна роҳнамое буд. Аммо кайҳост, ки зарурати ба таври нав ва нисбатан мушаххас омӯхтани сабки шеъри форсии тоҷикӣ ба миён омадааст. Нахустин қадамҳои ҷиддиро дар ин самт эроншиносии номӣ Муҳаммаднурӣ Усмонов дар рисолаи бунёдии хеш “Сабки шеъри форсии тоҷикӣ”⁴, донишмандони соҳибистеъдоди тоҷик Саъдӣ Саъдиев дар китоби “Адабиёти тоҷик дар асри 17”⁵ ва С. Амиркулов дар такнависи “Таҳаввули адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри 19”⁶ бардошта буданд.

Сабк (тарз, шева, равиш) танҳо аз вижагии истифода аз унсур ва воситаҳои забонӣ, воситаҳои баён, санъатҳои бадеӣ, вазн, қофияву радиф иборат нест, тавре ки бисёриҳо гумондоранд,⁷ балки ҳамзамон вобастагӣ ба

¹ Сабкшиносии шеър, дуктур Сируси Шамисо. –Техрон, 1376.

² Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ, Муҳаммадтақии Баҳор. – Техрон, 1327.

³ Сабки хуросонӣ дар шеъри форсӣ, Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб. – Техрон, 1336.

⁴ М. –Н.О. Османов. Стиль персидско-таджикской поэзии. –Москва, 1974.

⁵ Садрӣ Саъдиев. Адабиёти тоҷик дар асри 17. –Душанбе, 1985.

⁶ С. Амиркулов. Таҳаввули адабиёти тоҷик дар нимаи аввали асри 19. – Душанбе, 1997.

⁷ Аз ҷумла профессор Х. Мирзозода дар “Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ” (Душанбе, 1992, с. 114 “сабк” –ро чунин таъриф кардаанд: “Қисме аз услуби баён, истифодаи воситаҳои тасвири забон ва хусусиятҳои забони нависанда дар асари ӯ сабк аст”.

тарзи биниш ва диди зебоишинохтӣ дорад.¹ Аз ин рӯ бо дигар шудани тарзи истифода аз унсур ва воситаҳои забонӣ, воситаҳои баён, санъатҳои бадеӣ, вазн, қофияву радиф ва муҳимаш тарзи биниш ва диди зебоишинохтӣ сабк ҳам дигар мешавад. Бино бар ин ҳеч имкон надорад, ки ин ва ё он сабк дар шеър ва ё наср замоне пайдо шавад ва беохир дар ҳама давраи замонҳо идома ёбад.

Ва ин тағйирот на ҳамеша ба “тағйиру таҳаввули иҷтимоӣ” бастагӣ дорад, чунонки Сируси Шамисо гумон дорад², зеро марҳалаҳои тағйиру таҳаввули адабиёт ва навъҳои дигари ҳунарҳои зебо асосан аз рӯйи қонунмандии дохилии ҳуди адабиёт ва ҳунар ҷараён мегирад ва аз ин ҷиҳат на ҳамеша ба марҳалаҳои “тағйиру таҳаввули иҷтимоӣ” мувофиқат мекунад.

Ҳангоми баррасии сабки шеъри форсии тоҷикӣ ҳамчунин пажӯҳишгаронро лозим меояд, ки ба яке аз ҷанбаҳои муҳими таҳқиқи сабки шеъри форсии тоҷикӣ таҳлили муқоисавии усули офариниши тасвирҳои шоирона ва маъниофаринии шоирони форсигӯй низ диққати ҷиддӣ диҳанд, зеро барои дуруст муайян намудани сабкҳои шеърӣ мусоидат хоҳанд кард.

Аз рӯйи мушоҳида ва таҳлилҳои пешакии мо шоирони форсу тоҷик ҳангоми тасвиргарӣ ва маъниофаринӣ дар шеър аз усули зерин истифода кардаанд:

1. **Асли офариниши шеъри рӯдакивор**, ки дар сурудаҳои ҳуди поягузори адабиёти форсии тоҷикӣ устод Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ – соҳиби маснавии номи «Шоҳнома», ҷӯяндаи бузурги роҳи ҳақиқат Носири Хусрав, Умари Хайём бо рубоиеҳои нотакрори хеш, Низомӣ, бунёнгузори суннати хамсанависӣ, Ҳофизи Шерозӣ, ки нобиғаи умумидунёи Иохан Волфханг Гутеи олмонӣ ба ӯ пайравӣ намудааст, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, бузургтарин сӯфии ҳамаи давраи замонҳо риоят шудааст.

Сабки шеъри рӯдакивор, ки дар шеършиносии урфӣ

¹ Барои маълумоти бештар ниг. ба асари зикршудаи Муҳаммаднурӣ Усмонов (с. 15–18).

² Сабкшиносии шеър, с. 192, 256 ва ғ.

«саҳли мумтанеъ» меномиданд, иборат аз он аст, ки дар он ҳама чиз – муҳтаво, забон, луғат, баён, воситаҳои тасвир ва вазну оҳанг дар баробари сода, муқаррарӣ, рӯзмарра, ҳамагонӣ, заминӣ, ошно, табиӣ ва осон будан, ҳамзамон тоза, бикр, нотакрор ва баланд мебошад. Барои мисол, устод Рӯдакӣ дар марсияи ҷонгудози худ ба марги шоири ҳамдавронаш Муродӣ чунин суҳан кардааст:

Коҳ набуд ӯ, ки ба боде парид,
Об набуд ӯ, ки ба сармо фисурд.

Шона набуд ӯ, ки ба мӯе шикаст,
Дона набуд ӯ, ки заминаш фишурд.

Ганчи заре буд дар ин хокдон,
К-ӯ ду ҷаҳонро ба ҷаве мешумурд.

Ва ё:

Кори бӯса чу об хӯрдани шӯр,
Бихӯрӣ беш ташнатар гардӣ.

2. Асле, ки бар дурӯғ, хаёлбофӣ, суҳанбозӣ ва каломи маснӯъ дар шеър муқаррар аст, мисли осори Унсурӣ, Фаррухӣ, Манучеҳрӣ ва дигарон. Барои мисол, Фаррухӣ бо-вар бар он дорад, ки чун Султон Маҳмуди Ғазнавӣ дар тамоми рӯи дунё шоҳе набуд, аз ҷумла дар байни онҳое ҳама, ки номашон дар «Шоҳнома» зикр шудааст:

Номи ту номи ҳама шоҳон бистурду бибурд,
«Шоҳнома» пас аз ин ҳеч надорад миқдор.

Манучеҳрӣ дар навбати худ ошкоро эътироф намудааст, ки вай танҳо ба хотири он шеър мегӯяд, ки «шоҳро хуш ояд»:

Ман шеър беш гӯям, к-он шоҳро хуш ояд
Алфозҳои некӯ, абётҳои чорӣ.

3. Асле, ки бар «назокату диққати маънӣ», «маъниофаринӣ» ва «нуктапардозӣ», бар рамзу тамсил, тасвирҳои лафзӣ ва мураккаб қарор гирифтааст, намунаи барҷастаи он шеърӣ Абдулқодири Бедил (1644-1720), пешгузаштагон ва пайравони ӯ ҳамчун Урфии Шерозӣ (1555-1591), Назирӣ (вафоташ дар соли 1602), Нозими Ҳиротӣ (1601-1671), Соиби Табрзӣ (1603-1677), Калими Кошонӣ (вафоташ дар соли 1650), Толиби Омулӣ (вафоташ дар соли 1623), Шавкати Бухорӣ (вафоташ дар соли 1695), Носиралии Сирҳиндӣ (вафоташ дар соли 1695) ва дигарон.

Шарқшиноси чехӣ Ян Рипка соҳиби китоби «Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ» ба натиҷае расидааст, ки шеърҳои шоирони сабки ҳиндӣ «муаммоҳоро ба хотир меоранд, ки кашфи онҳо чандон осон нест».¹ Барои мисол, Носиралии Сирҳиндӣ байте дорад чунин:

Зи ҷӯши бода дурди таҳнишин болонишин гардад,
Зи мавҷи ханда, тарсам, хат бурун ояд аз ин лабҳо.

Адабиётшиноси номии ҳиндӣ Шиблии Нуъмонӣ дар вақташ мушоҳидаи аҷибе карда буд. Вай дар «Шеърӯлачам» навиштааст, ки агар «шуарои мутақаддим «даҳон»-ро ба «ғунча», ба «писта» монанд мекарданд, мутааххирин онро дар аввал ба «зарра», «нуқта» шабоҳат дода, баъдан онро «ҳеч» гуфтаанд. Мутақаддимин «зулф»-ро ба «мушк», «салиб», «хӯшаи ангур» ва «таноб» монанд мекарданд, мутааххирин онро ба «тӯри назора», «занҷир», «силсила» ва ғайра ташбеҳ намудаанд. Мутақаддимин «камар»-ро нахуст ба «шоҳаи гул» ташбеҳ додаанд, сипас ба «мӯй» ва ниҳоят таъбирҳои «раги гул», «риштаи нигоҳ» ва ғайраро истифода кардаанд ва оқибат ба ҳаде расидаанд, ки онро ба нестӣ расондаанд».²

Аз ин се асли офариниши тасвирҳои шеърӣ ба табиати

1. Ян Рипка. Асари зикршуда. – С.279.

2. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърӯлач ам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. – Аъзамқада, 1910. – С. 87.

шеъри асил, ба имони комили мо, беш аз ҳама ва беҳ аз ҳама, асли шеъри рӯдакивор муносибтар ва мувофиқтар мебошад. Аз шоирони форсигӯйи муосир ба ин сабк дар Тоҷикистон Мирзо Турсунзода, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулназар ва Фарзона, дар Эрон Нодири Нодирпур ва Фурӯғи Фаррухзод, дар Афғонистон Восифи Бохтарӣ ва дигарон гаравидаанд.

2008.

ДАВРИ СОМОНИЁН ВА МУШКИЛОТИ ТАШАККУЛИ МИЛЛАТИ ТОҶИК

Таърихи Аҷам гувоҳ бар он аст, ки аҷамиён дар дарозии таърихи хеш ҳангоми гардишҳои бузурги сиёсӣ ва иҷтимоӣ рӯ ба гузашта овардаанд ва ҳар дафъа бо эҳёи гузашташон ҳоҷати имрӯзашонро баровардаанд. Чунин аст рӯҷӯҳои Ибни Муқоффаъ дар қарни 8 м. баъд аз сукути хонадони Сосониён; Абулқосими Фирдавсӣ дар асри 10 м. баъд аз шикасти сулолаҳои Тоҳириён ва Саффорӣён ва истилои араб; Абдурраҳмони Ҷомӣ ва намоёндагони мактаби Ҳирот дар садаи 15 м. баъд аз ҳамлаи ҳастисӯзи муғул; Аҳмади Дониш ва маърифатпарварону ҷадидон дар охири сеяки асри 19 ва 20 м. баъд аз истилои рус; Садриддин Айнӣ дар солҳои 20-30-уми қарни 20 м. баъд аз хуруҷи пантуркизм ва дар солҳои 40-ум баъд аз ҳамлаи фашизми ҳитлерӣ; шоирони миллигарои тоҷик дар охири солҳои 50 ва 60-70-ум баъд аз фарорасидани замони «гармо»-и хурушовӣ.

Агар Аҷам зиндакарданҳои Ибни Муқоффаъ ва Фирдавсӣ ба хотири эҳёи суннатҳои фарҳангӣ, маънавӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии замони бостон, ҳифзи ватан ва мардумони хеш аз бегонагон буд, кӯшишҳои Ҷомӣ ва пайравонаш барои зинда гардонидани аҳди қадим ба мақсади идома додани суннатҳои адабӣ, илмӣ ва фалсафии саромадонашон буд, то силсилатузаҳаби фарҳанги ориёӣ канда нашавад. Маорифпарварони тоҷик бо сарвари Дониш ва номбардоронашон – ҷадидон бо рӯ овардан ба гузашта барномаи растагории сарзамин ва мардумашонро аз ақибмондагӣ ва ҷаҳолат ба сӯи рушд ва маърифат танзим доданд. Устод Айнӣ дар рӯҷӯи нахустинаш аз ҳукумати вақт вазифа гирифта буд, ки дар Моваруннаҳр «мавҷудияти як қавми бузург бо номи тоҷик»-ро ба исбот расонад ва дар рӯҷӯи сонӣ қасд дошт, мардуми тоҷикро дар қатори халқҳои ди-

гари шӯравӣ ба мубориза ба муқобили фашистон дилгарм бикунанд.

Аз ин миён рӯ ба таърих овардани шоирони миллигарои тоҷик ба кулӣ фарқ менамояд. Онҳо ин корро на ба хотири эҳё ва идомаи суннатҳои фарҳангӣ, маънавӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии даврони пешина, на ба хотири даъват ба ҳифзи ватан ва мардумони хеш аз бегонагон, на ба хотири тарҳрезии барномаи растагории кишвар ва аҳди он аз гирдоби зиндагӣ, балки барои расидан ба асли худ, барои пайдо намудани ҷавоб ба саволи мо тоҷикон кӣ ҳастем, аз кучо омадаем ва ба кучо рафтанием, ба сухани дигар, барои худҷӯӣ, худрасӣ, худогоҳӣ ва худшиносӣ кардаанд. Ва ин кардаи онҳо як аксуламале буд дар баробари сиёсати таърихзудой, суннатзудой ва миллиятзудои замони шӯравӣ.

Айёми Наврӯз буд. Дар Донишгоҳи Маскав давраи докториро мегузaronидам. Ҷамроҳи тоҷиконе, ки он вақт дар ин Донишгоҳ ба сифати шогирд, аспирант, докторант ва шунавандагони курсҳои такмили ихтисос буданд, нишасте дуруст кардем ва устод Сотим Улуғзодаро, ки бар асари бӯқаламуниҳои зиндагӣ дур аз Тоҷикистон умр ба сар мебуданд, даъват намудем. Бо хоҳиши дӯстон ва барои хуш кардани табъи меҳмони азиз шеърҳои нави Лоиқ Шералӣ «Оли Сомон» ва Бозор Собир «Забони модарӣ»-ро қироат намудам. Устод Улуғзода аввал ба андеша фуру рафтанду сипас арз карданд, ки мо солҳои пеш дар бораи он меандешидем, ки оё рӯзе фаро хоҳад расид, ки тоҷикон худро бишносанд. Ва шукр гуфтанд, ки чунин рӯз фаро расидааст.

Хидмати барҷастаи Лоиқ Шералӣ ва Бозор Собир, ин ду шоири миллигарои тоҷик дар он аст, ки онҳо аввалин шуда, мавзӯи худҷӯӣ, худрасӣ, худогоҳӣ ва худшиносии миллиро дар адабиёти тоҷик ба расмият дароварданд. Онҳо дар ин ҷода мубтадӣ, оғозгар ҳастанд, дигарон ҳама,

муқтадӣ, давомдиҳанда, аз қабили Гулрухсор ва Гулназар.

Драма ва филмномаҳои номии Сотим Улуғзода «Рӯдакӣ» (1958), «Қисмати шоир» (1957) ва «Ибни Сино» (1954), ки бидуни тардид дар парвариши эҳсоси худшиносии мардуми мо нуфузашон муассир аст, бештар хусусияти маърифатӣ доштанд. Нақши китоби аллома Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» (1972) низ дар боло рафтани ҳисси худшиносии мардуми тоҷик бузург мебошад. Гуфтан кофист, ки маҳз ҳамин китоби барои мардуми мо азизу муқаддас ангезае барои офаридани аксари шеърҳои гардид, ки дар онҳо мавзӯи худшиносии миллӣ матраҳ шудааст.

Қувват гирифтани эҳсоси худшиносӣ ва миллигароӣ дар ҷомеаи тоҷик дар даврони Бозсозӣ (1985-1990), аз он ҷумла афзоиши майли бозгашт ба асолат дар забон, шеър, музикӣ, ҳунар, фалсафа, фарҳанг ва илм, пофишориҳо дар роҳи давлатӣ шудани забони тоҷикӣ (форсӣ), қабули «Қонуни забон», ба сахнаи сиёсат омадани нерӯҳои миллии мардумӣ ва кӯшишҳои онҳо барои дарёфти истиқлол пайомади бевоситаи ҳамон равияи миллигароии охири солҳои 50 ва 60-70 мебошад.

Диққати аҳли адаб ва илми тоҷикро аз таърихи беш аз дувунимҳазорсолаи Аҷам беш аз ҳама даври Сомониён ба худ кашидааст. Саволе ба миён меояд, ки чаро маҳз ҳамин давр мавриди таваҷҷуҳи онҳо қарор гирифтааст, на замоне дигаре, барои мисол замони Сосониён ва Саффорӣён? Чаро онҳо мисли салафҳои ҷадиди худ даври Сомониёнро барояшон идеал қарор додаанд.

Гумон меравад, иллаташ дар он аст, ки Сомониён нахустин ва бузургтарин давлати мутамарказе дар Хуросони бузург бо пойтахте дар Мовароуннаҳр, яъне дар сарзамине буд, ки авлоди тоҷикон имрӯз дар он будубошдоранд. Ва забони форсии дарӣ маҳз дар ҳамин давр забони расмӣ гардида, дар он сурудаҳои ҷовидонаи Рӯдакӣ

ва Фирдавсӣ офарида шудаанд. Таълифоти илмии Абӯнастри Форобӣ ва Ибни Сино ба забонҳои форсӣ ва арабӣ рӯйи дунёро гирифт. Ҳоло даври Сомониён ба ҳайси «асри тилоӣ»-и Аҷам шинохта шудааст. Ба як сухан, даври Сомониён барои мо тоҷикон «ормоншаҳр» ва «мадинаи фозила» буд ва монд.

Пайдост, ки ҳамин бузургӣ, шаҳомат, нотакрорӣ ва ғановати бемислумонанди даври Сомониён боис шудааст, ки ду насли равшанфикрони тоҷик – ҷадидон ва миллигароён ба он рӯ биоваранд.

Ин алоқамандии хос ва фавқулодаи тоҷиконро ба замони Сомониён беҳтар аз ҳама ва гармтар аз ҳама Лоиқ ифода намудааст. Вай дар тавсифи Оли Сомон дар шеър бо ҳамин ном аз пурҷилотарин ва волотарин тасвирҳо истифода бурдааст:

Маснаде дар ҳалқаи саҳронишинон,
Бӯстоне дар миёни шӯразорон,
Гулхане дар лобалои кӯрдуд,
Паҳлавоне дар миёни нотавонон.
Оли Сомон!

Махзани тилло ба дасти боддастон,
Шоире дар инҳисори худпарастон,
Уфтода ахтаре ногаҳ зи гардун
Дар муҳити золимону зулматистон
Оли Сомон!

Ва мисли ҳар як тоҷики бедоре, ки худро шинохтаасту қавму ватанашро шинохтааст, афсӯс хӯрдааст, ки давлати Сомониён, ин «кӯдаки якрӯзаи таърихи тоҷик» аз беэҳтиётӣҳои мо, аз ноухдабароӣҳои мо, аз нодониҳои мо ғурамарг шуд.

Даври Сомониён ва ҳамаи он чи ки ба он иртибот дорад, ба шарофати миллигароёнӣ тоҷик ба тору пуди шеър,

хунар ва илми тоҷик ворид гашт. Исмҳое чун Оли Сомон, Исмоили Сомонӣ, Бухоро, Самарқанд, Балх, Зарафшон, забони порсии дарӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, «Шоҳнома», Рустам, Сухроб, Рахш, Таҳмина ва ғ. ба рамз, ба тасвирҳои шоирона табдил ёфтанд ва дар дилу дидаву гӯши ҳар тоҷики ватанпарасту миллатдӯст ҷой гирифтанд. Ва бо ҳамин сабабгори амиқ шудани тафаккури таърихӣ дар ҷомеаи тоҷик гардида, заминаро барои ташаккули андешаи миллии омода сохтанд.

Ифтихор ва ҳасрат ба ҷузъҳои таркибии андешаи миллии тоҷикон табдил меёбад.

Ифтихор аз он ки тоҷикон дар гузашта давлати бузурге чун Оли Сомон доштанд ва «Бухорои шариф – гаҳвораи мардони нотақрор, – Диёри шоирону шеърҳои рафта бо ҳар боду аз ҳар ёд» (Бозор Собир) пойтахти он буд. Ва «дар он ҷо Буалӣ омад ба дунё» (Лоиқ). Рӯдакӣ соҳибқирони шоирони Аҷам шуд. Забони порсии дарӣ дар саросари Хуросони бузург маъмул гардид.

Ифтихор аз он ки тоҷикон мисли Исмоили Сомонӣ раҳбару ҳимоятгаре доштанд, ки дигар ҳоҷат ба тармими ҳамасолаи девори Бухоро намонда буд. «Девори Бухоро буд Исмоили Сомонӣ» (Бозор Собир);

Ифтихору сипос аз он ки хоки поки Бухорову Самарқанд буд, ки «решаи тоҷик нақанд» (Бозор Собир);

Ифтихор аз он ки «аз ҷумлаи Фирдавсӣ кам ояд ба ҷаҳон» (Лоиқ) ва баъд аз сари «ин ровии қаламраси Сосониёни вақт, – Ин шоири қаламрави Сомониёни вақт» «дар Балху дар Ҷарию Бухорою Хутталон» касе ҷаҷмае дархуре (Бозор Собир) «мисли «Шоҳнома» нагуфтааст, Лоиқ Шералӣ бузургии шеъри варо ва шеъру шоирони Аҷамро ба бузургии кӯҳи Албурз монанд кардааст:

Албурз! Ту ё обидаи Фирдавсӣ,
Ё минбари шеъру шоирони Аҷамӣ.

Ифтихор аз он ки Синоро дар шаҳри Душанбе – пойтахти давлати имрӯзаи тоҷикон ҷашн гирифтанд «Душанбе ҳам Бухоро шуд, муборак» (Гулназар) «Ҳайкали Фирдавсӣ – дар майдони Озодӣ – қиблаи меҳанпарастон, – қутби меҳан, – ҷойгоҳи тавбаву савганди мард», «сангари озодӣ» (Бозор Собир) шуд; «Замони Рӯдакӣ бигашту тай шуд, – Забони Рӯдакӣ ҳаргиз намирад» (Гулназар).

Ва ҳасрат аз он ки аз ин ҳама ифтихороти даври Сомониён имрӯз камтарин чизе насиби тоҷикон шудааст. Тоҷик, ба гуфтаи Бозор Собир, «Ҳар чӣ ӯ аз моли дунё дошт, дод, – Суннати волову девон дошт, дод, – Тахти Сомон дошт, дод». Хулоса «аз кафан то бар Ватан ҳар буду нобуде, ки дошт, – Бар кафанталбу ватанталбандаҳо бахшиду дод». Ва бо ҳамин «душмани дарवेशи худро шоҳу доро карду худ дарवेश шуд»;

Ҳасрат аз он ки Бухоро ғорат шуд, қисмат шуд, ҳолӣ шуд ва аз он «асри тилоӣ» ба мардуми тоҷик «рангу рӯйи зард монд» (Бозор Собир);

Ҳасрат аз он ки замона нашнохт қадри Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва Ибни Синоро. Чашмони Рӯдакиро кӯр карданд, «Шоҳнома»-ро харидори сазоворе пайдо нашуд, Ибни Сино овораву саргардон шуд;

Ҳасрат аз он ки баъд аз ҳазор сол ҳам мо тоҷикони тоҷикистонӣ ба қадри Рӯдакӣ, Фирдавсӣ ва Сино, ончунон ки мебояд, намерасем. Ҳанӯз ҳам дар хоби ғафлатем, бедор нашудаем, худро нашинохтаем, гузаштамонро нашинохтаем:

Бӯалӣ бедору халқи Бӯалӣ бедор на,
Бӯалӣ озоду мулки Бӯалӣ зеру забар. *(Бозор Собир).*

Барои ҳамин ҳам ба Фирдавсӣ агар «бегонае ҳайкал

тарошид, – Ҳамватан номаш тарошида» (Бозор Собир) ва «дар пойтахти хуншори тоҷикон – Фирдавсӣ тир хӯрдаву тоҷик лек мурд» (Гулрухсор).

Ҳасрат аз он ки забони Рӯдакию Фирдавсию Синоро хор кардем, норавону нотавон кардем:

Агар як лаҳза хории забон бинам,
Суҳанҳои равонро норавон бинам.
Ба дасти нотавоне нотавон бинам,
Дилам бар Рӯдакӣ сӯзад,
Ба ҳоли зиндагӣ сӯзад.

Ҳасрат тамоми вучуди тоҷикро фаро гирифтааст. Ҳақ ба ҷониби Бозор Собир аст, ки «халқи тоҷикро – халқи армон» номидааст.

Миллигароӣ тоҷик ба даври Сомониён, ба Бухорову Самарқанд, ба Рӯдакию Фирдавсию Сино, ба «Шоҳнома», ба Рустами Дастон, ба забони порсии дарӣ меҳри бурун аз андоза доранд. Аз ин рӯ бо меҳр, бо дард, бо ҳасрат, бо алам ва бо доғ суҳан рондаанд. Нигоҳи гарми онҳо то ҳол ба сӯи Бухоро, ба сӯи Самарқанд буда, ба ёди онҳо чашми тар доранд. Дилашон доғи Самарқанду Бухорост. Барояшон ҳар пораи девори Бухоро, ҳар санги хомӯши мазори Рӯдакию ҳар хишти бесадои мақбараи Исмоили Сомонӣ муқаддас аст. Гулрухсор мегӯяд:

Зарафшон дар Бухоро гар бимирад,
Бимирам ман зи ҳиҷрони Бухоро.

Баррасии шеърҳое, ки ба даври Сомониён ва ҳар он чи марбут ба он аст, маълум намуд, ки шоирони миллигарои тоҷик аз рӯй овардан ба он замон чанд ҳадафи мушаххасе доштаанд:

1. Шиноҳти таърихи гузаштаи худ ва аз он роҳ расидан ба худ;

2. Ифтихор аз он;
3. Баҳрабардорӣ аз таҷрибаи рӯзгор;
4. Гузаштаре дар ихтиёри рӯз қарор додан.

Ҳоло ки мо баъд аз дарёфти истиқлоли азғайбрасида, баъд аз анҷоми муқовимати сиёсӣ низомӣ ва расидан ба сулҳу ошӣ, баъд аз парешонию ҷудоӣҳо боз аз нав рӯи ниёз ба даври Сомониён овардаем, чӣ меҳоме ва чӣ меҷӯем?

Фарқи рӯҷӯи имрӯзаи мо ба таърихи гузаштамон аз рӯҷӯе, ки ҷадидони тоҷик ва адибони миллигарои тоҷик ба даври Сомониён доштанд, фарқ мекунад. Агар дар гузаштаи дуру наздик ба таърих равшанфикрон ва адибон рӯ овардаанд, ин дафъа дар рӯзҳои мо ин амал аз ҷониби мақомоти болои ҷумҳурӣ сурат гирифтааст. Оё ин таҷаббуси роҳбарони кунунии Тоҷикистон мисли иқдоми равшанфикрон ва адибонамон бозтобдихандаи иродаи кулли мардум ва ё яке аз қишрҳои муайяни он мебошад? Ё худ як сиёсати инбулвақтист, конъюраи сиёсӣ барои тамдиди муҳлати ҳокимияти худ ва тақвияти пояҳои заифгардидаи он? Агар чунин бошад, на баёнгари хости мардум, натиҷа нахоҳад дод ва мисли аксарияти маърақаҳои сиёсӣ таблиғотие, ки дар замони шӯравӣ доштем ва намаунашро имрӯз ҳам мушоҳида мекунем, зуд фаромӯш хоҳад шуд.

Ҷашни 1100-солагии Давлати Сомониён вақте самар хоҳад дод, ки ба баровардани ҳадафҳои зерин мусоидат намояд:

1. Таъмини ваҳдат дар миёни маҳалҳо, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва нерӯҳои сиёсӣ кишвар ба хоштири ташаккули миллати ягонаи тоҷик дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. Дарёфти истиқлоли воқеӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва низомӣ бо ҳифзи муносибати ҳасана бо

тамоми кишварҳои дунё;

3. Ба расмият даровардани парастии забон, адабиёт, фарҳанг, ҳунар, илм ва таърихи миллӣ.

Агар мо миллати ягона шавем, истиқлоли воқеиро ба даст дарорем ва така ба маънавиёт бикунем, арвоҳи Оли Сомон, Исмоили Сомонӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Рустам, Суҳроб, Таҳмина, Кова домангирамон нахоҳанд шуд. Вагарна на танҳо сарнавишти талхи онҳо насибамон хоҳад гардид, балки мисли охири намояндаи Оли Сомон Абӯиброҳими Мунтасир саргардон ва кушта хоҳем шуд ва замони Қарахониёну Ғазнавиёни навбаромад наздик хоҳад расид.

1998.

МАҲФИЛИ РҶДАКИХОНӢ ДАР ДОНИШГОҲ

Вақте ки мо баҳори соли 1988 Маҳфили рӯдакихониро дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон созмон дода будем, умед доштем, ки ин маҳфил бар хилофи маърақаҳои пешинаи шинохти Рӯдакӣ дар Тоҷикистон пайваста хоҳад буд. Вале бо таассуф бояд иқрор шавем, ки маҳфили мо низ мисли онҳо танҳо то як муддати муайяне мунтазам давом карда, баъд аз соли 1993 қатъ гардид.

Пеш аз мо соли 1970 Академияи фанҳои ҷумҳури тасмим гирифта буд, ки конференсияи илмии Солонаи ёдбуди асосгузори адабиёти форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро ба таври муназзам баргузор хоҳад кард. Ва бо ҳамин мақсад Кумитаи баргузории Ёдбуди солонаи Рӯдакиро ҳам таъсис дода буд. Аммо афсӯс, ки ин конференсияҳо низ танҳо то соли 1974 давом кард ва ҳамагӣ панҷ маротиба доир гардид.

Сабаби номунтазам ва аз вақте ба вақте ҷараён гирифтани шинохти Рӯдакӣ дар Тоҷикистон дар он аст, ки ҳар иқдоме, ки дар ин роҳ то имрӯз бардошта шудааст, ба кӯшишу заҳмати адибон ва донишмандони ҷудоғона вобастагӣ дошт. Чунончи, агар дар солҳои 30 ва 40 шинохти Рӯдакӣ ба шарофати Устод Садриддин Айнӣ арзи вучуд карда бошад, зуҳури он дар солҳои 70-ум ба номи академик Абдулғанӣ Мирзоев, раиси Кумитаи баргузории солонаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бастагӣ дошт. Ҳамин тавр Маҳфили рӯдакихонӣ дар Донишгоҳ низ ба ташаббуси Кафедраи адабиёти классики тоҷик, ки раёсати онро он вақт камина ба уҳда дошт, созмон ёфта буд. Ҳоло ҳам ки дар чанд соли охир Бунёди Рӯдакӣ таъсис гардидааст, маълум аст, ки натиҷаи заҳмати профессор Расул Ҳодизода мебошад.

Тадқиқи пайвастаи аҳвол, осор ва афкори Рӯдакӣ замон ба монанди муяссар хоҳад гашт, ки агар он ба яке аз рукнҳои

таркибии сиёсати фарҳангии давлатӣ таъдил ёбад. Ва бо ҳамин аз вобастагӣ ба ирода ва хости фардҳои ҷудогона раҳо дода шавад. Вагарна ҳар иқдоме, ки дар ин роҳ мекунем, мисли иқдомҳои пешинаамон муваққатӣ хоҳад буд.

Хуб нест, ки мо аз поягузори адабиётмон гоҳ ёд меоварем ва гоҳе муддатҳо фаромӯш мекунем. Аз ҳамин буд, ки 1125-солагии ўро мардумони кишварҳои дигар чашн гирифтанду мо меросхўронаш беҳабар мондем. Ба муносибати 1125-солагии Рӯдакӣ ба нашр расидани маҷмӯаи «1000 мисраи Рӯдакӣ» дар соли 1984 дар таҳияи донишмандони муҳтарам Расул Ҳодизода ва Ансор Афсаҳов яқин аст, ки ба шарофати ташаббуси хусусии онҳо буд.

То баргузори Маҳфили рӯдакиҳои дар Донишгоҳи конференсияҳои илмии Солони ёдбуди Рӯдакӣ дар вақтҳои гуногун ва фаслҳои гуногун баргузор мегардид. Мо тасмим гирифтём, ки маърақаҳои шинохти Рӯдакиро ҳамасола дар рӯзҳои Наврӯзи сол доир намоем, зеро осори Рӯдакӣ, дар воқеъ, Наврӯзи адабиёти форсии тоҷикӣ буда, марҳалаи навини адабиёти миллии мову шумо маҳз ба ном ва фаъолияти ҳамин шоири бузург вобаста мебошад.

Маҳфили нахустини рӯдакиҳои дар Донишгоҳи моҳи марти соли 1998 дар бинои нави Донишгоҳ (воқеъ дар Буни Ҳисорак) баргузор гардида буд ва дар барномаи он 5 гузориши илмӣ буд дар мавзӯҳои зер:

1. Ашъори тозаи Рӯдакӣ дар «Хайрулбаён» (Гузориши С.Имронов, устои Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон);
2. Тавзеҳи чанд байти Рӯдакӣ (гузориши Пуҳонд Гуломсарвари Ҳумоюн, устои Пуҳантуни Кобул);
3. Муқаддимаи «Шоҳнома»-и Абумансурӣ ва муқаддимаи «Тафсири Табарӣ» (Гузориши Х.Шарифов, устои Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон);

4. Ташхиси ҷадиди ноҳияи Рӯдак (гузориши А.Юлдошев, ходими Институти шарқшиносии Тоҷикистон);
5. Тамоюли инкишофи забони форсии дарӣ дар асри Рӯдакӣ (гузориши Б.Сиёев, ходими Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ).

Тавре ки мебинед, Маҳфили рӯдакихонӣ дар Донишгоҳ дар доираи Донишгоҳ маҳдуд набуд. Дар он донишмандони соҳаҳои гуногун аз Донишгоҳҳои дигари ҷумҳурӣ, Академияи илмҳо, кишварҳои хориҷӣ ба мисли Эрон, Афғонистон, Ўзбекистон ва ғайра ширкат меварзиданд.

Меъёри ба барномаи Маҳфили рӯдакихонӣ дар Донишгоҳ дохил намудани ин ва ё он мавзӯ ва матлаб тозагии он мавзӯу матлаб ва тарзи гузориши он буд. Аз ин рӯ гузоришгарон кӯшиш намудаанд, ки дар баёнияхояшон оид ба масъалаҳои мубрами рӯдакишиносии муосир, монанди интисоби (атрибутсияи) мероси боқимондаи шоир, нуфузи шеъри ӯ ба осори шоирони пасина, ба адабиёти кишварҳои дигар, сарчашмаҳои офаридаҳои ӯ, фарҳанги ашъори вай, маҳорати гӯяндагияш ва ғ. баҳс намоянд.

Пас аз Маҳфили дувуми рӯдакихонӣ бо пеншиҳоди иштирокдорони ду маҷлиси аввал маҳфилҳои навбатиро ба баррасии масъалаҳои ҷудогона махсус гардонидем. Чунончи, дар маҳфили сеум мавзӯи таъсири Рӯдакӣ ба шоирони баъдӣ, ба шумули Фирдавсӣ, Манучеҳрӣ, Носири Хусрав ва дигарон, дар маҳфили чаҳорум муаммоҳои зодгоҳи Рӯдакӣ, дар маҳфили панҷум масъалаи ҳавзаҳои фарҳангии Зарафшон дар замони Рӯдакӣ ва дар маҳфили шашум мавзӯи робитаи осори Рӯдакӣ бо мероси адабӣ, илмӣ ва фарҳангии даврони гузашта мавриди баҳс қарор гирифта буданд.

Ҳадафи асли ва ниҳии мо аз ташкили Маҳфили рӯдакихонӣ, пеш аз ҳама, ба низом дароварданн чараёни тадқиқи аҳвол, осор ва афкори Рӯдакӣ дар Тоҷикистон ва

сурати ҳамешагӣ бахшидан ба он буд. Аз ин рӯ мо ният доштем, ки дар марҳалаи аввал баъд аз ҳар ду маҳфил ва баъдтар шояд пас аз ҳар маҳфили навбатӣ маҷмӯъаеро ба унвони «Рӯдакинома» ба дасти нашр супорем. Мутаассифона, бар асари иллатҳои айнӣ ва зеҳнии зиёде мо натавонистем, ки ба ин ниятамон ҷомаи амал бипӯшонем. Беҳтарин гузоришҳои ипмие, ки дар маҳфилҳои «Рӯдакихонӣ» қироат шудаанд, сазовори он мебошанд, ки дар шакли маҷмӯъае ва ё китобҳои алоҳидае чоп шаванд ва дар дастраси умум қарор бигиранд. Аз он гузоришҳо танҳо як қисми каме дар нашрияҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба таъб расидаанд.

Мавзӯ ва матолибе, ки иштирокдорони маҳфили дувуми «Рӯдакихонӣ» барои омӯзиш ва пажӯҳиш дар дурнамо муқаррар намуда буданд, ба қарори зайл буд:

1. Тадқиқи ҳамаҷонибаи аҳвол, осор ва афкори Рӯдакӣ;
2. Кашф ва наشري абёти тозаӣ ӯ;
3. Тасҳеҳу такмили қисме аз абёти пешинаӣ ӯ;
4. Интисоби (атрибутсия) шеърҳои алоҳидаи мансуб ба Рӯдакӣ;
5. Таҳқиқи аҳвол, осор ва афкори ҳамасрони Рӯдакӣ;
6. Омӯзиши аҳвол, осор ва афкори пайравони ӯ;
7. Тадқиқи ҳунари шеърии Рӯдакӣ ё кашфи асрори шеъри рӯдакивор.

Ин масъалаҳо имрӯз низ пас аз тай шудани як даҳсола мубрам боқӣ мондаанд ва зарурат ба омӯзиш доранд. Зимнан, ёдовар мешавем, ки ҳалли ин мушкилот кори як нафару ду нафар, аҳли як кафедра, як донишгоҳ ва ё як маркази пажӯҳишӣ нест, балки корест, ки онро бояд ҳама дастаҷамъӣ ва аз рӯйи барномаи мушаххаси давлатӣ анҷом бидиҳем.

2000.

БУНЁДИ РЎДАКӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ РЎДАКИШИНОСӢ

Пасманзар

Бори нахуст «Рӯзи Рӯдакӣ»-ро бо пешниҳоди адибон ва донишмандони самарқандӣ Ҳамид Бақозода ва Тӯрақул Зеҳнӣ Чиргаи (коллегияи) Назорати маорифи Тоҷикистон рӯзҳои дувум ва сеуми Наврӯз, яъне 23-24-уми март соли 1926 муқаррар карда буд. Аммо тавачҷӯҳи ҷиддӣ ба шахсият ва асарҳои Рӯдакӣ пас аз қабули Қарори Ҳукумати Тоҷикистон «Дар бораи гузаронидани ҷашни ҳазору садсолагии рӯзи таваллуди классики бузурги адабиёти тоҷик Рӯдакӣ» дар соли 1955 ба вучуд омада буд.

Соли 1970 Академияи илмҳои ҷумҳурӣ ниҳат кард, ки конференсияи илмӣи Солонани ёдбуди асосгузори адабиёти форсии тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро ба таври мунтазам баргузор хоҳад кард. Вале дар амал ин конференсияҳо танҳо то соли 1974 давом карданд ва ҳамагӣ панҷ маротиба баргузор гардиданд.

Соли 1988 дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон бо ташаббуси кафедраи адабиёти классикӣ Маҳфили рӯдакихонӣ таъсис ёфт ва ҳоло 25 сол аст, ки он ҳамасола дар арафаи ҷашни Наврӯз доир мешавад.

Соли 2000 бо Қарори Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 сентябр «Рӯзи Рӯдакӣ» тасдиқ шуд, ки ба аввали ҷашни Меҳргон рост меояд. Моҳи январӣ соли 2003 бо ташаббуси донишманди номӣ ва рӯдакишиноси маъруф марҳум, профессор Расул Ҳодизода Бунёди Рӯдакӣ дар Вазорати адлияи ҚТ сабти ном гардид ва соли даҳум аст, ки фаъолият дорад.

Ҳадафҳо

Ҳадафи аслии Бунёди Рӯдакӣ, ки дар ҳайати худ як қатор рӯдакишиносони маъруфи Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон, Фаронса ва кишварҳои дигарро дорад ва имрӯз амалан ба бунёди байналмилалӣ табдил ёфтааст, аз анҷоми корҳои зерин иборат мебошад:

1. Таҳияи матни илмию интиқодии ашъори Рӯдакӣ дар заминаи тамоми дастнависҳое, ки дар онҳо намунаҳои шеъри шоир ҳастанд ва нашрҳои интиқодии осораш;
2. Тасҳеҳу такмили шеърҳои Рӯдакӣ ва интисоби пораҳои шеърие, ки ба ӯ нисбат медиҳанд;
3. Тадвини луғати комил ва тасҳеҳшудаи осори Рӯдакӣ;
4. Таҳқиқи ҳамаҷонибаи аҳвол, осор ва афкори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ;
5. Таҳқиқи ҳунари шоирии Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ. Кашфи асрори «шеъри рӯдакивор»;
6. Таҳқиқи идомаи суннатҳои шеърии Рӯдакӣ дар адабиёти баъдӣ ва муосир;
7. Тарҷума ва нашри осори Рӯдакӣ ва ҳамасронаш ба забонҳои дигар, нақд ва баррасии онҳо;
8. Нақд ва баррасии таълифоте, ки дар заминаи осори Рӯдакӣ ва муосиронаш навишта мешаванд;
9. Нақд ва баррасии нашрҳои нави осори Рӯдакӣ ва муосиронаш;
10. Рӯдакӣ ва масъалаҳои ташаккули забони форсии тоҷикӣ;
11. Рӯдакӣ ва адабиёти миллатҳои дигар;
12. Таҳқиқи замони Рӯдакӣ, вазъи илму фарҳанг, дину мазҳаб ва адабиёт дар он;
13. Таҳқиқи сарчашмаҳои шеъри Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ;
14. Тарғибу ташвиқи осори Рӯдакӣ ва муосиронаш;
15. Чехраи Рӯдакӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва ҷаҳон;
16. Ҷамъоварии фотонусхаҳои тамоми дастнависҳо, чопҳои сангӣ ва нашрҳои интиқодии осоре, ки дар

онҳо шеъри Рӯдакӣ дарҷ аст;

17. Танзим ва нашри феҳристи мукаммали таҳқиқоте, ки ба аҳвол ва афкори Рӯдакӣ бахшида шудаанд;
18. Баргузории солонаи Рӯдакӣ, нишастҳои илмию адабӣ, мизи гирд, семинарҳо, конференсияҳо, симпозиумҳо ва ғ.;
19. Чопи маҷмӯъаи «Рӯдакишиносӣ»;
20. Ҳамкорӣ бо бунёдҳои адабии дигар ва марказҳои тадқиқотӣ ва ғ.

Табиист, ки анҷоми ин вазифаҳои муҳим бидуни ҳамкориҳои аҳли илму адаб ва фарҳанги ҷумҳурӣ, муассисаҳои илмию тадқиқотии кишвар, пеш аз ҳама, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ, Иттифоқи нависандагон, Китобхонаи миллий, донишқадаву донишгоҳҳои мамлакат, бидуни ҳамкорӣ бо марказҳои илмию адабии Эрон, Афғонистон ва кишварҳои дигар, бунёдҳои рӯдакишиносии хориҷӣ номумкин мебошад.

Яке аз рисолатҳои пурифтихори аҳли илму адаб, мактабу маориф, донишгоҳиён, зиёиён, хулоса, аҳли савод он аст, ки Рӯдакӣ ва дигар бузургони гузашта ва имрӯзаомнро дуруст бишносем ва бар асоси ин шинохти дурусту воқеъӣ, на рӯякиву сатҳӣ, зиндагии имрӯз ва қору фаъолияти ояндаомнро пеш барем. Танҳо дар ҳамин сурат мо метавонем, ки сазовори миллати қадимӣ, бунёдкору эҷодкори худ бошем ва номи онро дубора зинда гардонем ва дар сафи миллатҳои пешрафтаи дунё қарор бигирем.

2012.

ЛОИҚШИНОСИ

МЕРОСИ ДИЛИ ШОИРИ ДИЛДОДА ВА ОЗОДА

Туй буду набудам, миллати ман,
Туй самти сучудам, миллати ман.
Суруди умри ман поён пазирад,
Ту мехонӣ сурудам, миллати ман.

Лоиқ баробари он ки ба майдони адабиёти кунунии тоҷикӣ қадам ниҳод, худро ба сифати «шоири ҷавони хеле боистеъдод» (Сотим Улуғзода) шиносонид. Нахустин намунаҳои шеърӣ ӯ мавриди писанд ва гуфтугӯӣ ҷиддии устод Мирзо Турсунзода гардид. Онҳо машқи шеър буданд, вале бо доштани маъниву мазмунҳои тоза, тасвирҳои гӯё, мушоҳидаҳои зеҳнишин ва бардоштҳои шоирона аз он мушоҳидаҳо фарқ мекарданд, монанди:

Бубин: дар об акси гирдаи маҳтоб афтодаст,
Ки гӯё лаълии заррин миёни об афтодаст.

(«Завқи дидор»)

Ва:

Миёни неку бад, таҳқиру иззат, поку олуда
Гаҳе тобуткаш бошу гаҳе гаҳворачунбон шав.

(«Худфурӯзӣ»)

Ё:

Аз ҷабри гунҳи хештан нагресам,
З-он по, ки фитодаам, зи нав бархезам.

Ҳаргиз набарам ба нокасе рӯйи ниёз,
Дастам шиканад, ба гарданам овозам.

(«Рубоиёт»)

Дигар:

То омаданат шикастае будам ман,
Ишқат чу шикастабанд омад, шодам.
(«Рубоиёт»)

Шеърҳои номии шоир «Ба модарам», ки маҷмӯъаи аввалини ӯ «Сари сабз» (1966)-ро ҳусни хотима бахшида, сабабгори ба таври истисно ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон пазируфтани ӯ шуда буд, аз он гувоҳӣ меод, ки Лоиқ дар камтарин фурсат, дар зарфи ҳамагӣ чор-панҷ сол дар гуфтани шеър аз машқ ба сарҳади камол расидааст.

Бо ин шеър дар фаъолияти гӯяндаи он марҳалаи сифатан наво, давраи ҷустуҷӯӣҳои адабӣ ва навоариҳои ӯ оғоз гардид. Дар он ҳама чиз наво буд: шеваи баён, тарзи тасвир, маъниҳо, тасвирҳо, вазн, қофия, забон, вусъати тасвир ва бардоштҳои шоирона. Шоир бо зикри ҷузъиёте аз зиндагии содаи модари пираш – зани муштипари кӯҳистонии тоҷик ва олами дар худ ниҳони орзуву ормонҳои ӯ мисраъ ба мисраъ, байт ба байт ва банд ба банд мисли сураткаши чирадасте бо хатҳои ҷудоғонаи равшан чеҳраи зинда ва бузургворонаи ӯро бо як самимият ва муҳаббати беандозаи фарзандӣ офаридааст. Сабки баёни ӯ, лаҳни гуфтори ӯ дар ин шеър шеваи ниғориши шоири овозадори рус Сергей Есенинро дар шеърҳои ӯ «Мактуб ба модар» ва «Мактуби модар» ба хотир меорад. Лоиқ маҳз дар ҳамаи солҳо бо омӯзиш ва тарҷумаи осори ин шоир машғул буд ва нахустин китобе ҳама, ки нашр карда буд, «Савтҳои форсӣ» (1965)-и С.Есенин буд. Аммо шеърҳои «Ба модарам»-и шоири тоҷик ангезаҳои дигаре низ дошт. Ва ангезаҳои асосии пайдоиши ин шеърҳои ноб, пеш аз ҳама, саргузашту сарнавишти худи модари меҳрубони шоир буд ва баъдан модарномаи

адиби эронӣ Эраҷ Мирзо. Инро худи гӯянда низ эътироф дошт ва гуфта буд, ки «дар шеърҳои «Модарнома» таъсири Есенину Эраҷ Мирзо ҳаст». Ва шеъри «Ба модарам» аз аввалин таҷрибаҳои бобарори Лоик; дар пайванд додани суннатҳои шеъри форсии тоҷикӣ бо шеъри мардуми дунё, дар айни замон, бо шеъри русӣ буд.

Ба кунҷи сандалӣ биншаста шабҳо, модари пирам,
Ту шояд ҷомаи домодӣ медӯзӣ ба сад нийат,
Ки рӯзи тӯй дида дар қади ман, бишканӣ армон,
Бубинӣ то ба ранги нав, ба ҳусни нав ҷавоният,
Ба он дастони ларзони шарафмандат бимирам ман!...
Нарафтӣ берун аз як деҳ, надидӣ рӯи оламро,
Ба гирди хеш гӯё чарх гаштӣ, зиндагӣ кардӣ.
Ба гирди деҳа гӯё домани гардун бичаспида,
Туро барбаст роҳи нийату азми ҷаҳонгардӣ.
Чӣ дорад олами дар худ ниҳони ту,
Аё модар, аё модар!

Солҳои 60-70-ум барои Лоик солҳои омӯзиш ва баҳрабардорӣ аз таҷрибаи адабиёти умумидунёӣ, солҳои ошноии наздик бо осори С. Есенин, Ҳейне, Ҳёте, Ҳуго, Расул Ҳамзатов, Уитмен, Пабло Неруда ва Э.Межелайтис, солҳои рӯ овардан ба адабиёти порсии дарӣ, хосса сурудаҳои ҷовидонии Хайём, Фирдавсӣ, Мавлавии Балхӣ, Ҳофиз, Соиб ва Калими Кошонӣ, солҳои алоқамандӣ ба таърихи дуру наздики қавми тоҷик, солҳои шиносӣ бо шеъри муосири Эрон, Афғонистон ва Ҳинду Покистон, бо навиштаҳои Нодири Нодирпур, Фурӯғи Фаррухзод, Эраҷ Мирзо, Маликушшуаро Баҳор, Муҳаммад Иқбол, Халилulloҳи Халилӣ, Восифи Бохтарӣ, солҳои сабақгирӣ аз адабиёти мардумӣ, солҳои луғатандӯзӣ ва забонамӯзӣ, солҳои такмили силсилаи «Модарнома», «Дафтари ғазал» («Машқи ғазал»), оғози офариниши «Ҷоми Хайём», «Катибаҳо» ва «Резаборон», солҳои эҷоди «Илҳом аз «Шоҳнома», намунаҳои барҷаста ва зебои шеърҳои

ошиқона ва ватанхоҳонаи замонӣ буд. Дар ин муддат шоир, ба гуфтаи худаш, моро шеърборон кард ва андар паси якдигар панҷ маҷмӯъаи ашъорро – «Илҳом» (1968), «Нӯшбод» (1971), «Соҳилҳо» (1972), «Ҳоки Ватан» (1975), «Резаборон» (1976) ва «Марди роҳ» (1979) ба табъ расонд, ки ҳар яке бидуни муболиға дар адабиёти муосири тоҷикӣ бозёфте буданд ва дар қаламрави забони форсӣ аз тарафи мардум ба хушӣ пазируфта шуданд. Ва чун подоши амал шоир соли 1978 барои маҷмӯъаи «Ҳоки Ватан» ва силсилаи шеърҳои «Илҳом аз «Шоҳнома» ба гирифтани Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ сарфароз гардид.

Агар ба доира ва муҳтавои омӯзиш ва баҳрагириҳои Лоик дар он солҳо таҳаммул ва тааммуқ шавад, ба назар мерасад, ки онҳо ба таври ҳайратовар гуногун ва доманадор буда, гоҳе табиатан ба ҳамдигар мутақод ҳам ҳастанд. Диққати шоирро адабиёти қадиму ҷадиди форсии тоҷикӣ ва мардуми дунё, фаҳлавиёт, шеъри наву шеъри куҳан, шеъри нимоию шеъри клосикӣ, шеъри сафеду арӯзи озод, қолибҳои шеърии хурду бузург, суннатҳои шеърии ғарбию шарқӣ ва ғ. ва ҳ.к. ба худ ҷалб намудаанд. Барои вай дар омӯзиш ва баҳрабардорӣ мисли ин ки ҳеч гуна маҳдудае вучуд надошт. Аз нигоҳи ӯ, ҳамаи онҳоро як чиз ба ҳам қарин гардондааст ва он иборат аст аз доштани ҷавҳари ҳама гуна осори ҳунари, аз ҷумла шеър. Ва ин ҷавҳар будани **тасвир ва маънию мазмунҳои шоирона** дар шеър аст. Барои ҳамин ҳам Лоик шеъреро, ки холӣ аз тасвир ва маъниву мазмунҳои шоирона буд, на аз дигарон қабул дошт ва на худ гуфтааст. Барои ӯ муҳим он набуд, ки ин шеър қадим аст ё ҷадид, дар қолаби шеъри нав гуфта шудааст ё шеъри сафед, рубой, ғазал, дубайтӣ, фард, катиба аст ё сепораву ҷаҳорпора панҷпора ва маснавӣ, шеъри манзум аст ё мансур, ғарбист ё шарқӣ, муҳим он аст, ки дар худ тасвир ва маънию мазмунҳои шоирона дошта бошад, моли ҳунари асил бошад. Барои вай мисли он ки нон ҳам нон асту нонреза ҳам нон, суханреза ҳам сухан асту ҳамоса ҳам

сухан аст, ба шарти он ки дар худ ҷавҳари шеърро дошта бошад. Вагарна он шеър нест, шиор аст, моли ҳунари асил нест, ҳарфи муфт ва беҳуда аст, ки гуфтанрову хонданро нашояд.

Ёдам меояд, ки соли 1967 шоири тавоноӣ Эрон Нодири Нодирпур барои иштирок дар Симпозиуми шеъри форсӣ ба Душанбе омада буд ва дар он рӯзҳо чанд нишаст бо аҳли илму адаби тоҷик дошт. Яке аз ин гуна нишастҳо дар бинои кӯхнаи Иттифоқи нависандагони тоҷик дар қабулгоҳи устод Мирзо Турсунзода баргузор гардид. Алоқамандони зиёде гирд омада буданд. Пас аз суханронии Нодирпур ва шеърхониҳояш, чанде аз шоирони тоҷик, аз ҷумла Лоиқ, шеър хонданд. Вақте ки Лоиқ дар оғози суханаш арз намуд, ки рубой мехонад, шодравон Раҳим Ҳошим, ки аз афташ масъулияти гардонандагии он базмро ба уҳда дошт, исрор намуд, ки шеърҳои дигарашро хонад, манзураш хондани ашъори калонҳаҷм ва «чиддитар» буд. Аммо Лоиқ рубойҳоиашро хонд. Вай беҳтар медонист, ки дар кадом маврид чиро хонад ва чиро нахонад. Рубойҳои шоир бештар аз ҳамаи шеърҳое, ки он рӯз дар ҳузури Нодирпур хонда шуданд, ба ӯ писанд омад, зеро ки онҳо намунаи шеъри асил буданд ва Нодирпур шеърро хуб мешинохт.

Лоиқ касест, ки **шеъри муосири тоҷикиро ба асолати азалияш баргардонд**. Вай дар ин роҳ кӯшишҳои нотамоми устодон Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ ва Мирзо Турсунзодаро тамомӣ бахшид. Миёни шеъри кунунии тоҷикӣ ва осори мондагори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Саъдӣ, Мавлавӣ, Ҳофиз, Соиб, Калими Кошонӣ ва Бедил пуле эҷод кард, миёнҷӣ шуд. Шоирони имрӯзаи тоҷик бо осори саромандони худ ошноӣ доштанд ва гоҳ-гоҳ аз он истифода ҳам мекарданд. Лекин Лоиқ нахустин фардест аз миёни эшон, ки ҷавҳари шеъри пешиниёро барои муосиронаш кашф намуда, суннатҳои адабии онҳоро аз нав зинда гардонид – бо пайравиҳояш, бо илҳом гирифтањояш, бо офаридани

«Ҷоми Хайём», «Илҳом аз «Шоҳнома», «Дафтари ғазалиёт», «Резаборон», бо забони тоҷикии ширадораш, бо хунари расои маъниофаринӣ ва тасвиргарияш. Вай дар воқеъ тавонист, ки «шеърҳои гуфтаву ногуфта»-и миллаташро, ба таъбири худаш, «боз гӯётар, боз бурротар, боз гиротар ва боз аълотар» бигӯяд.

Сабаби аслии шуҳрати сазовор ёфтани шеъри шоири тоҷик дар қаламрави адабиёти форсӣ, хосса дар Эрон ва Афғонистон, маҳз дар ҳамин асолати азалии шеъри порсии дариро касб кардани шеъри ӯ буд. Тавонотарин шоирони форсигӯи дунё, мисли шодравон Нодири Нодирпур, Восифи Бохтарӣ ва дигарон ба шеъри Лоиқ, ба хунари шоирии вай ба ҳайси «шоири бузурги забони форсӣ» ва «яке аз устувонаҳои асосии фарҳанги порсӣ» тан додаанд ва имон овардаанд. Нашри китобҳои шоир чун «Гулчине аз ашъори Устод Лоиқ Шералӣ» (Техрон, 1372/1993), «Дасти дуои модар» (Исфаҳон, 1373/1994) ва «Рӯҳи Рахш» (Техрон, 1379/2000) дар Эрон ва нақдҳои ҳам, ки бар онҳо навишта шуданд, маҳбубият ва маъруфияти ӯро дар ин кишвар бештар аз пештар гардонид. То ин замон форсизабонон бо намунаҳои осори ӯ ба воситаи маҷмӯаҳои нашршуда бо алифбои арабӣ «Ташнадил» (Душанбе, 1974) ва «Ҳоки ватан» (Душанбе, 1981), шеърҳои, ки дар саҳифаҳои расонаҳои гурӯҳии он кишварҳо ба таъбири расида буданд ва ё аз тариқи радио ва телевизион онҳоро роиёни номдоре, мисли Фарида Анварӣ, қироат менамуданд, ошноӣ доштанд.

Хидмати дигаре, ки Лоиқ дар солҳои 60-70-ум ба анҷом расонд, он буд, ки вай **миёни шеърҳои форсии тоҷикӣ ва шеъри мардуми дунё пайванде ба вуҷуд овард**. Ва шеъри ӯ аз нахустин намунаҳои адабии бобарори чунин имтизоҷ дар адабиёти кунунии тоҷикӣ ба шумор меравад. Лоиқ аз роҳи омӯзиш ва тарҷумаи осори шоироне монанди Ҳёте, Уитмен, Есенин, Пабло Неруда ва дигарон, имконоти баён ва зарфияти тасвирро дар шеъри тоҷикӣ ба маротиба афзоиш дод. Дар шеър ба тасвир ва тасвиргарӣ, ба

маъниофаринӣ, ба сохтани фазои шоирона ва ҳолати шоирона, ба муқтазои ҳол, ба самимият диққати фавқулода додани Лоиқ низ аз баракати шиносояш бо шеърӣ мардумони ғарбӣ ва кишварҳои дигари дунё ва таҳқиқи мунсифонаи онҳо аз ҷониби ӯ мебошад. Шоир дар яке аз мусоҳибаҳои иқроӣ кардааст, ки «ман ғайр аз ашъори Есенин ҳамчунин осори Ҳамзатов, Межелайтис, Қулиев, Евтушенко ва Куняевро тарҷума кардам ва бидуни шак ин тарҷумаҳо ба ташаккули сабки офаринандагии худи ман мусоидат намуданд».

Шеърӣ тоҷикӣ дар ин солҳо ба шарофати кӯшиш, заҳмат ва ҷустуҷӯҳои пайвастаи шоирони ҳунарманде, монанди Лоиқ гӯётар, хонотар, расотар, гиротар ва мушаххастар гардида, аз дарди умумигӯию қолабигӯиҳо раҳой ёфта, барои бозтоби зиндагии имрӯзӣ ва инсонии муосир муносибтар ва мувофиқтар шуд. Шеърӣ тоҷикӣ дар ин давра «макон, замон, унвон ва фазои парвоз»-и мушаххас пайдо намуда, «заминаи воқеъӣ, иҷтимоӣ ва ҳаётии он... қавӣ шуд». Дилам бисёр мехоҳад, ки барои тасдиқи гуфтаҳоям аз шеърҳои дар он солҳо гуфтаи шоир намунаҳои фаровон биёрам. Афсӯс, ки ҷаҳорҷӯби танги пешгуфтор имкон намедиҳад, ки ақаллан як баҳши хурди онҳоро ин ҷо орам. Аз ин рӯ аз рӯйи мақоли «мушт намунаи хирвор аст» амал карда, бо овардани чанд мисол қаноат менамоем:

Баччагӣ чун шохборон рехт, рехт.
Баччагӣ чун обшорон рехт, рехт.
Ё мисоли шохнам аз дашти бопахно гузашт.

Баччагӣ гӯё буду гӯё набуд,
Баччагӣ аз мо буду аз мо набуд,
Бехабар мондем, то дидем, фарсахҳо гузашт.

Баччагӣ – гулгуни зарринёли ман,
Баччагӣ – гулгуни зарринболи ман –

Ёлу болаш ғарқи гул аз роҳи умри мо гузашт...

Ва:

Ин шаби туршрӯйи боронӣ
Кулбаи модарам ба ёд омад.
Боми ӯ мечакад зи боронҳо,
Дар дилам оламе ба дод омад...

Модарам! Модари бихиштиям!
Осмон боиси чӣ гирён аст?
Ашки ту бас набуд, ки дар дунё
Боз борону боз борон аст?..

Ё:

Чу табболе шабе борони хашмӣ
Ба боми хонаҳо чубакзанӣ дошт...
Дили ман андаруни синаи танг
Зи тобу таб бинои ҷонканӣ дошт...

Тамоми кӯчаи шаҳри Душанбе
Хаёле аз қадамҳои ту дорад.
Дили ман бо ҳама шӯру ҷунунаш
Таманнои саропои ту дорад.

Лоиқ дар яке аз мусоҳибаҳои пас аз дарёфти Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ бо саҳтгирие, ки танҳо ба ӯ хос буд, гуфта буд, ки «ҳама шеъре, ки гуфтаам, ҳозир ҳам барои ман машқи шеъри ояндаанд, он шеъри оянда боз машқи шеъри оянда хоҳад буд». Дурустии ин суханони шоирро сайри таҳаввул ва такомули шеъри ӯ аз як маҷмӯа то ба маҷмӯаи дигар ва аз як марҳала то ба марҳалаи баъдӣ тасдиқ мекунад. Нахустин намунаҳои ғазал ва рубоӣҳои муаллиф дар маҷмӯаи аввалинаш «Сари сабз» ҷо дошт. Ва мову шумо, хонандагони арҷманд, шоҳиди он будем, ки пасон миқдори ғазалу дубайтиҳои шоир торафт бештар гардида, ба дараҷаи фаслу бобҳои алоҳидае, аз қабиле «Ҷоми Хайём», «Резабо-

рон», «Идомаи «Резаборон», «Машқи газал», «Дафтари газал» расиданд. Шеъри «Ба модарам» оғози силсилаи «Модарнома» шуд ва дертар ба шакли китоби ҷудогонаи «Дасти дуои модар» (1991) даромад. Фаслҳои «Китобаҳо», «Суханреза» ва «Дастагули тарона», ки дар маҷмӯаи «Хоки Ватан» (1975), «Хонаи чашм» (1982) ва «Рӯзи сафед» (1984) омадаанд, дар маҷмӯаҳои баъдӣ – «Хонаи дил» (1986), «Офтобборон» (1988) ва «Фарёди бепарёдрас» (1997) ба шакли комил шудаанд. Шеърҳои ба устод Мирзо Турсунзода (равонашон шод бод!) бахшидаи шоир дохили силсилаи «Сипоснома» гардидаанд. Шеърҳои дар мавзӯи рӯз, таърихи дуру наздик, ҳикмати зиндагӣ, рисолати шеърӯ шоирӣ ва ишқ гуфтаи вай дар ҳамаи маҷмӯа ва китобҳои пасинааш ба сифати бахшҳои умдаи онҳо ҷой дошта, ҳам аз назари муҳтаво ва ҳам аз лиҳози ҳунари гӯяндагӣ сайқал хӯрда, суфта гардида, шумори шеърҳои нағзи шоир ва адабиёти тоҷикиро афзун намудаанд.

Вижагиҳои умдаи шеъри Лоиқ дар солҳои 60-70-ум сураат гирифта, падидаи адабии наvero бо номи «шеъри лоиқвор» дар адабиёти кунунии тоҷикӣ ба вучуд оварданд, ки он дар марҳалаҳои баъдии фаъолияти офаринандагии шоир дар солҳои 80-90-ум бо наشري маҷмӯаҳои монанди «Хонаи чашм», «Хонаи дил», «Офтобборон» ва «Дасти дуои модар» барҷастатар, қавитар ва комилтар гардидааст. Лоиқ дар ин солҳо ба ҳайси устоди шеър ҳунарнамоӣ карда, асарҳои фаровоне офарид, ки онҳо на танҳо ба сифати беҳтарин намунаҳои шеъри муосири тоҷикӣ, балки адабиёти форсизабонон эътироф шудаанд.

Қисмати умдаи сурудаҳои Лоиқро дар солҳои 80 ва 90-ум шеърҳои ташкил_медиханд, ки дар қолабҳои анъанавии шеъри форсии тоҷикӣ – ғазал, рубоӣ, дубайтӣ, фард ва катибаҳо гуфта шудаанд. Иллати барори фавқулодаи гӯянда дар сурудани ин гуна навҳои шеърӣ дар он аст, ки ӯ ба туфайли истеъдоди фитрӣ, таҳқиқи амиқ ва таҳаммули ранҷи якумрии шоирӣ тавонистааст, ки табиати аслии

он қолибҳои маъмул ва имконоти гунҷоиши онҳоро ба дурустӣ дарк намуда, барои ифодаи мавзӯъ ва маъниҳои замони худ мувофиқ гардонад ва ба тани ниммурда аз дасти муташоирон ва тақлидгарон фалаҷгардидашон ҷони тоза бахшад.

Ғазал, рубоиву дубайтиҳо, фардиёту катибаҳои Лоиқ агарчи дар қолабҳои суннатӣ гуфта шудаанд, дар худ эҳсоси андешаи инсонии замони муайян – охири садаи бист, инсонии воқеъиёро бозтоб додаанд, ки миёни соҳили дирӯзу фардо истода, дар байни Замину Офтобу Моҳ, одамизод ва табиат миёнҷигӣ мекунад. Инсоне, ки устухонаш бо ғазалиёти шӯрангези Мавлавӣ, Ҳофиз, Соиб ва Калими Кошонӣ, бо рубоиёти оламшумули Хайём, рубоиву дубайтӣ ва фардиёти бонамаки мардумӣ шах шуда, аз сангнавиштаҳо ва катибаҳои аҷдодаш бохабар аст. Ва боз ҳам эҳтиёҷ ба ғазалу рубоиву дубайтиҳои тоза ба тоза имрӯзӣ дорад. Чаро ки табиати ин навъҳои шеърӣ ва муҳтавои онҳо ба дилу дидаи вай аз азал бо аллагӯиҳои модар, бо мақомхонӣ, фалакхонӣ ва байтхониҳои ҳамҷавмонаш ва ҳунармандон ошно мебошад. Шоир дар замина фармудааст, ки «ман аз овони сабзҷавониям бо ғазал коми худро бардоштаам». Бино ба гуфтаи ӯ, «ғазал ҳазор сол, балки бештар барои тамомили завқи як халқи соҳибфарҳанг ва мухлисонӣ гаравидагони фарҳанги ӯ хидмат гузошт, рисолати таърихӣ, иҷтимоӣ ва инқилобии худро дар масири ҷаҳонӣ ифо кард ва боз ҳам то ин халқ дар рӯйи замин ҳаққи қисмат дорад, хидмат хоҳад кард... Ғазал шиносномаи таърихи фарҳанг, фалсафа, илму фунун ва ҷаҳони ҳасту нести мардуми форсу тоҷик аст». Лозим ба таъкид аст, ки назари ӯ дар мавриди зарурати эҷоди рубоию дубайтӣ, фард ва катибаҳо низ чунин аст. Чунончи вай дар бобати катибаҳо фармудааст, ки «ман боре гӯристонҳои Самарқандро зиёрат карда, дар сари қабрҳои байтҳои аҷиб хондам. Ман он вақт донишҷӯи Институт (Донишгоҳи омӯзгорӣ ва таълимӣ Душанбе – А.С.) будам. Аз дилам гузашт, ки халқ ба катибаҳои ёдгори эҳтиёҷ дорад.

Ҳамон вақт мехостам чунин катибаҳо нависам, аммо натавонистам. Баъд катибаҳои Расул Ҳамзатов баромад. Онҳоро хонда, боз як бор пай бурдам, ки катиба лозим аст». Нуктаи ҷолиб дар ин гуфта он аст, ки дар қолибҳои суннатӣ шеър гуфтани шоир, пеш аз ҳама, тақозои ҳуди зиндагӣ буда, ангезаҳои дигар танҳо як таконе шудаанд барои эҷод кардани онҳо.

Ду-се ғазалу рубоиву дубайтӣ ва катибаҳои, ки ба тариқи намуна оварданием, боз ҳамон «муште аз хирвор»-и пурбори устод Лоиқ мебошад.

Аз рубоиёт:

Ёрон ҳама ҷо, вале Ватан дар як ҷост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост,
Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман
Модар яктост, Тоҷикистон яктост.

Ва:

Он лаб, ки зи чашмони сиёҳат бӯсид,
Аз бӯсағаҳи рӯйи чу моҳат бӯсид,
Баъди ту нахоҳад аз ҷаҳон рӯю лабе,
Бе рӯю лаби ту хок хоҳад бӯсид.

Аз дубайтиҳо:

Тароватҳои мӯят ёдам омад,
Назокатҳои рӯят ёдам омад.
Дар ин соат, ки гунгу лолам аз дард,
Садои гуфтугӯят ёдам омад.

Ва:

Маҳи кӯр асту абри бурда-бурда,
Кӣ аввал коқулонатро шумурда?
Кӣ бо ту як нафас хандиду бишқуфт?
Кӣ бо ту дода ҷон, аммо намурда?

Ё:

Ду чашми бегуноҳи ту маро кушт,
Нигоҳи бепаноҳи ту маро кушт.

Намурдам аз ҳазорон қасду бухтон,
Як оҳи ту, як оҳи ту маро кушт.

Аз ғазалиёт:

На зи ранчу азоб метарсам,
На зи ҳоли хароб метарсам.
Бими тӯфони мавҷоям нест,
Аз хаси рӯйи об метарсам.
Бо замона ҳисоби ман пок аст,
Аз ду-се қачҳисоб метарсам.
Аз сиёсат набошадам боке,
Аз сиёсатмаоб метарсам.
Дӯш гар бошитоб мерафтам,
Ин замон аз шитоб метарсам.
Дӯш аз ман шароб метарсид,
Ман кунун аз шароб метарсам.

Аз катибаҳо:

Хидмати марг мекунад, то ҳаст,
Хидмати ӯ ба зиндагӣ ин аст. («Дар тобут»)

Ва:

Аз дасти бастае
Дасти шикаста беҳ. («Дар дастпона»)

Лоиқ табиатан шоири ишқиясаро, ба истилоҳи ғарбиён «лирик» ва ба гуфтаи худаш «шоири ошиқ» буд. Ва ҳамаи офаридаҳои ӯ аз шеъри нахустинаш «Ном» (1959) то сурӯдаҳои охиринаш (июни 2000) тааллуқ ба навъҳои гуногуни шеъри ғиноӣ (ишқия): иҷтимоӣ, фалсафӣ ва ошиқона дорад. Тавре ки худи шоир қоил шудааст, ӯ бисёре аз шеърхояш, аз ҷумла «Ҳоки Ватан», «Китобҳои шаҳид», силсилаи «Илҳом аз «Шоҳнома»-ро аввал чун маводи достон пеши худ пиндошта будааст, аммо чун рӯйи қоғаз омадаанд, дидааст, ки шарт нест онҳоро кашол дода, ба бобҳо тақсим карда, пурҳарфиро раво дида, достон кунад. Вай эътиқод бар он доштааст, ки баъзе аз мавзӯ ва

мазмуни достонӣ (эпикӣ)-ро дар чаҳорчӯби як рубоӣ ё дубайтӣ ва ё фард хулоса кардан мумкин аст. Ва чунин ҳам кардааст. Дар воқеъ ӯ рубоӣ, дубайтӣ ва фардҳое гуфтааст, ки вусъати тасвири ҳамосиро дар худ гунҷондаанд.

Шоир бо ишора ба он ки ӯ ишқиясаро (лирик) аст, на ҳамосасаро (эпик) ва бо таъя бар қавле, ки «фикри ҳар кас ба қадри ҳиммати ӯст», фармудааст, ки «аз дарахти себ – себ, аз ток – ангур бояд талаб кард», на баръакси онро, яъне ки аз ӯ мунтазири гуфтани ишқия бояд буд, на шеъри достониро. Комилан тасодуфӣ нест, ки гӯянда яке аз шеърҳояшро «Ручӯъи достоне, ки ҳаргиз наметавонам навишт» номгузорӣ кардааст. Вай ҳамчунин фармудааст:

Ман аз азал, ки шоири ошиқ расидаам,
Аз хомаам таровиши нақши азал расад.

Лоиқ бо гуфтани беҳтарин намунаҳои шеъри ватанхона («Ҳоки Ватан», «Таърих гувоҳ аст...», «Айнӣ», «Қитъаи шеър» (барои устод Мирзо Турсунзода), «Китобҳои шаҳид», «Баъд аз ҳазор сол...», «Аҳмади Дониш», «Оли Сомон» ва ғ.), шеъри рӯз («Нуристонӣ Норақ», «Балладаи офтоби Норақ», «Қасидаи 1.000.000», «Шеъри сафеди «Тиллоӣ сафед», «Достонӣ дастҳо», «Чашми деҳқон», «Дуои борон» ва ғ.) ва шеъри замонӣ («Духтари рустой», «Мӯйсафедон», «Баччагӣ», «Падарам, эй падари деҳқонам», «Дар ҷанозаи ҳамсолам», «Пирӣ», «Ҳокрӯб», «Шоҳасар», «Шикастабанд», «Ҷони масчоҳӣ» ва ғ.) собит кард, ки дар воқеъ зиндагӣ саросар пур аз шеър аст, онро фақат бояд дид, дарёфт ва бозгӯ кард. Бо ин ҳама шеърҳои ошиқонаӣ ӯ зеботарин қисмати мероси адабии ӯ мебошанд. Дар гуфтани онҳо ҳунари шоирии Лоиқ алалҳусус дар солҳои 80-ум ба тамоми зуҳур кард. Зебой ва нотакрорӣ шеърҳои ошиқонаӣ замонӣ шоир дар он аст, ки онҳо ҳар як дар худ як ҳолат, як рӯҳия, як манзара, як фазо, як эҳсоси муайяни муайян ва нотакрорӣ олами ишқро шоирона ва ошиқона ва бе рӯву риё бозтоб

медиҳанд. Шоир дар онҳо аз васл, ҳаҷр, дард, ҳасрат, хотирот, хушиҳои ҷавонию ормонҳои пирӣ, ба сухани дигар, аз баҳору хазони ишқ, аз гулу хори ишқ, аз сӯзҳои ширину талхи ошиқон қиссаҳои ошиқонаи дарзамонӣ мекунад. Ишқияҳои шоир чунон фаровон ва чунон гуногунанд, ки ҳар каси гирифта чизи муносиби ҳолу аҳволи хеш, мувофиқи эҳсосу андешаҳои хеш пайдо менамояд. Гулназар, ки худ низ мисли Лоиқ ишқиясарост, ба мушоҳида гирифтааст, ки «байтҳои Лоиқ номаҳои ошиқонро оро медиҳад, ҷавонон бо шеърҳои Лоиқ ишқварзӣ мекунад».

Азбаски шеърҳои нағзи ошиқонаи шоир беҳад зиёданд, танҳо бо зикри номи иддае аз онҳо ва иқтибоси чанд байте аз онҳо иктифо менамоем: «Кӣ дар овони ҳаждаҳсолагияш», «Ҳусн», «Кабӯтарҳо», «Дар Варзоб», «Дар тобу табат бинам, беҳоби шабат бинам», «Дар он соат», «Ширамаҳтоби ғуборолуда», «Ошиқон – шоирони бедевор», «Ману ту тирамаҳ гулчинӣ рафтем», «Ҳар гаҳ, ки бо туам, рӯҳам пур аз сафост», «Баҳоре буду маҷнунбеди навбарг», «Он шом зи пушти боғи кӯҳӣ», «Духтари хоназоди хатлонӣ», «Оваҳ, оваҳ чӣ тирамоҳе буд», «Оҳ, эй зан, зани оташбунёд», «Аввали ишқ – осмони баланд», «Дилам он қадр мастӣ хоҳад имшаб», «Дуо», «Баъди чанде, ки басо об зи сарҳо гузарад», «Номаҳоят», «Боз омад тирамаҳ бо барғҳои зарди хеш», «Ғуруби офтоби ҳуснат омад», «Дилам ўро боз баъди чанд сол», «Дар буттаҳои гул нашкуфта ғунчаест» ва ғ. ва ҳ.к.

Ҳар ду нишастаем
Дар рӯйи тахтасанг
Ҷорист рӯди маст
Пуршӯру бедиранг.

Ҳар ду нишастаем
Бечурму бегуноҳ,
Дилҳои ташнаком,
Лабҳои бўсаҳоҳ...

Ҳар ду нишастаем
Ҳам дур, ҳам қариб,
Ё ишқ, ё умед,
Ё бахт, ё насиб! («Дар Варзоб»)

Ва:

Он шом зи пушти боғи кӯҳӣ
Маҳ тор танида мебаромад.
Як банд алаф ба пушт пире
Аз кӯҳ хамида мефаромад...

Маҳтоби паридаранги коҳил
Мерехт ба фарқи шохсорон.
Дар олами сояравшани боғ
Будем ду тан зи растагорон.

Печида ба ҳам ду сояи мо
Метофт ба сони сояи бахт,
Яксони замин хамӯш мегуфт
Оё кӣ расад ба пояи бахт?

Ё:

Аввали ишқ – осмони баланд,
Охири ишқ – хоки домангир.
Аввали ишқ – орзуҳо гарм,
Охири ишқ – орзуҳо пир...

Аввали ишқ – гулфишони баҳор,
Охири ишқ – баргрезиҳост.
Аввали ишқ – аввали дунё,
Охири ишқ – охири дунёст!

Дигар:

Дилам он қадр мастӣ хоҳад имшаб,
Ки роҳи хонаи худро наёбам.
Тиҳӣ созам ҳама майхонаҳоро,

Ки аз сар бигзарад ҳар сарҳисобам.

Зи назди хонаат ғалтону хезон
Гузар созам чу як девонаи ишқ.
Чароғи хонаат бинам фурузон
Чу нури сармади кошонои ишқ.

Кулоҳамро зи истиғнои мастӣ
Барандозам ба сӯйи Қаҳқашонҳо
Равам, бар остонат сар гузорам,
Ки мебошад баланд аз осмонҳо...

Шеърӣ Лоиқ, ҳам оне, ки дар қолабҳои замони ва ҳам оне, ки дар қолабҳои суннатӣ эҷод шудааст, дар маҷмӯъ суруди Инсони садаи 20 мебошад. Инсоне, ки шоҳиди гардишҳои бузурги иҷтимоӣ, ҳамдаврини ҳамсолони паровари хеш, инсони замони кашфи кайҳон, замони расидани пой фарзанди одам ба рӯйи Моҳ, замони рӯйи ниёз овардани инсоният ба Олами асфар – ҷаҳони инсон, ба арзишҳои умумибашарӣ, замони ҳудогоҳию хештаншиносӣ буд. Бинобар он ҳам шахсияти адабии шоир, ба истилоҳи маъмул қаҳрамони ғиноии ӯ ҷисман ва рӯҳан бузург буда, то андозае чеҳраи ормони шахсиятҳои «Шоҳнома» ва Инсони комили адабиёти ирфонии моро ба хотир меорад. Шоир мегуяд:

Надидам ҳеч инсоне, дареғо,
Ки чун Мавлоӣ Балх инсон парастад.

Бо ин ҳама Инсони Лоиқ аз табори инсони шоири муосири литвонӣ Э.Межелайтис, ки китоби шеърҳои таҳти унвони «Инсон» дар байни аҳли илму адаби тоҷик маҳбубияти зиёд дошт ва қаҳрамонони ғиноии шоирони дӯстдоштааш Есенин ва Нодирпур буд. Ба сухани дигар, Инсони ӯ бо он ҳама абарқудратӣ ва бузургияш ҳамзамон бисёр заминӣ, хокӣ ва осебпазир буда, дили урён дорад:

Дилам таҳ мезанад шабҳо, Худоё,
Магар чон меканад шабҳо, Худоё?

Дорои хислатҳои заминӣ ва воқеӣ будани қаҳрамони шоир онро ба дилу дидаи хонандаи имрӯза наздиктар гардондааст. Як тан аз қаламкашони ҳунарманди тоҷик ҷавонмардона эътироф намудааст, ки «гоҳе ки шеъри Лоиқро мехонам, ҳаёл мекунам, ки шеъри ман аст, садои вичдон ва дарди ҷони ман аст, изтиробу талотум ва шӯру ҷунуни ман аст, ман бо модарам суҳбати рӯҳонӣ меварзам, ман аҳволи хоҳару додаронамро мепурсам, «аз Бухоро то дили ман як ваҷаб роҳ асту бас», дар назди ман ҳам интиҳоби ягонаи ахлоқӣ ба ин тариқ истодааст – «Ё тири замин шавем, ё зери замин».

Дар нақди муосир қазияе маъмул аст, ки ҳар суханвари тавоно ба майдони адабиёт қоидатан бо шахсияти адабии худ, бо сабку шеваи баёни худ, бо асбобу афзори ҳунарии худ ворид мешавад. Тавре ки дидем, Лоиқ аз ҷумлаи ҳамин гуна адибони қудратманд буд. Бай бовар бар он дошт, ки «қасди шоир аз сухан одамгарист» ва моҳияти «тамоми навиштаҳои башарро» низ маҳз бузургдошти одамизод ташкил медиҳад:

Аз тамоми навиштаҳои башар,
Ки нависандаш худодод аст,
Беҳтарин сафҳае, ки ман хондам,
Сафҳаи рӯйи одамизод аст.

Лоиқ иброн дошта буд, ки «кеши ӯ одамист» ва худи у «инсонгар». Ва ҳангоме ки рӯзноманигоре аз вай пурсидааст, ки муродаш аз гуфтани шеър чист, ҷавоб додааст, ки «одамонро ҳушёртар, бедортар, зеботар кардан. Шинохтани одам ва шиносондани одам ба худаш, ӯро дар рӯбарӯйи худаш қарор додан, ботинашро дар оинаи тасвир нишон додан». Ва ин маъниро ба қолаби назм ҳам

даровардааст:

Шеър гуфтам барои он, ки шумо
Қадри худро дуруст бишносед.

Қаҳрамони Лоиқ парвардаи обу ҳавову хоки Тоҷикистон, фазои ҷомеаи мо мебошад. Аммо худро фарзанди тамоми одамизод, номбардори Замину Замон, пайвандгари соҳили дирӯзу имрӯзу фардо, чун сабза миёнҷии Замину Хуршед, посбони зиндагону рӯҳбони мурдагон, яъне ҷузъи Инсоният мешуморад. Шоир бар ин ақида аст, ки «агар мо дарди миллатеро гӯему хушбахтии онро хоҷем, комил нестем, чунки Инсоният аз мадди назари мо дур мемонад. Вале агар бихоҷем, ки миллатро ҳамчун як ҷузъи Инсоният хушбахт бинем, ин чизи дигар аст. Инсоният низ комил набуду нест. Чанд миллиард кас дар чандин миллион сол комил нагаштем: ҳамон буғз, кина, ҷангу ҷидол, куштору ғорату тороҷи чандинҳазорсола дар вучуди мо боқӣ монда. Инсонии комил нест ва умеди инсонии комил гаштан шоиреро тавлид месозад...»

Ибтидои ман – деҳи хурди Мазор,
Интиҳои ман – ҷаҳони беканор...

Ва:

Мисли худ покбозу покимон
Як ҷавонмард орзу дорам.

Тавре ки мебинем, ҳам дар чеҳраи шахсияти шеъри Лоиқ, ҳам дар қолабҳои инзамонӣ ва суннатии сурудаҳои ӯ, ҳам дар сабку шеваи баёни ӯ, забони осораш, ҳам дар мавзӯю мазмун ва ҳам дар усули тасвиргарии шоир мо имтизоти суннатҳои қадиму ҷадид, куҳна ва нав, шарқию ғарбӣ, адабиёти шифоҳию китобӣ, шеъри наву шеъри сафед, арӯзи класикию арӯзи озод, қофияи суннатию қофияпардозии даврони охир, таъриху замони имрӯзиро мебинем. Мӯъмин Қаноат дар вақташ дуруст ба мушоҳида гирифта буд, ки дар байни адибони муосири

точик Лоиқ «ягона шоирест, ки кӯшидааст тамоми роҳҳо ва василаҳои тасвириро аз тасвири воқеъӣ то тасвири орифона, ошиқона ва риндона ба қор барад, аз рӯйдодҳои хурду бузург ҳолат ва лаҳзаҳои мухталифро дар қолаби шеъри нав, ғазал, дубайтӣ, тарона дарорад. Аз ҳамосаи зиндагӣ то «Мадҳияи аҷал» – дар ин паҳноӣ беохир, қаҳрамони лирикии ӯ андеша меронад». Лоиқ ба шарофати қобилияти фитрии худодод ва ҳунари волои шоирияш он падидаҳои адабии гуногунро тавре ба ҳам омезиш додааст, ки онҳоро аз ҳамдигар ҷудо кардан саҳт душвор мебошад, балки гоҳо номумкин ҳам ҳаст. Шоири тоҷик тавонистааст, ки ҳамаи он падидаҳои адабиёро, ба истилоҳ, аз ҳаллоҷии инсонӣ ва шоирияш гузаронад ва миёни онҳо синтези ба вучуд биёрад. Ин чиз ба ҳар фард муяссар нахоҳад шуд. Ин бахт танҳо насиби адибони барҷаста ва баргузидае, мисли Лоиқ мегардад. Вай дар ин маврид ба занбури асале монанд аст, ки аз шираи гулҳои гуногун ва фаровони боғу бӯстонҳо асал меофарад ва он димоғи мову шуморо атрогин ва коми моро лаззат мебахшад. Ва мо асалхӯрон ғолибан пурсон намешавем, ки он шираи кадом гули мушаххаси бӯстон ва ё гиёҳи мушаххаси як боғу роғ аст. Барои мо муҳим он аст, ки он асал хушбӯӣ ва хушмаза бошад.

Вақте ки баъзе аз алоқамандон ва таҳқиқгарони шеъри Лоиқ кӯшиш намудаанд, ки манбаъ ва маншаҳои баҳрабардориҳои ӯро дар гуфтани ин ва ё он нави шеърӣ ва ё истифодаи сабку баён, мавзӯ ва мазмун ё худ чизҳои дигаре ташхис диҳанд, аз ин ва ё он адиби гузашта ва имрӯза ном бурдаанд. Ғолибан онҳо дар рубоиёти шоир таъсири Умари Хайём, дар дубайтиҳояш осори дасти Бобо Тоҳири Урён ё Иқбол, дар ғазалиёташ нуфузи Ҳофиз ё Соиб, дар «Модарнома» нишони шеъри Эраҷ Мирзо ва ё С.Есенин ва дар катибаҳои асари катибаҳои Расул Ҳамзатов ва ё каси дигареро дидаанд. Ин иштибоҳи маҳзи онҳост ва гувоҳӣ бар он медиҳад, ки эшон ҳанӯз ба пояи шинохти шеъри шоир нарасидаанд, зеро дар офаридаҳои

ӯ, аз ҷумла дар намунаҳои ҷудогонаи он дар як вақт баҳрабардорӣ аз чандин манбаъ ва маншаъ, аз чандин адиб, аз адабиёти китобию шифоҳии чандин халқи ҷаҳон дар якҷоягӣ ҷо дорад. Барои мисол, дар ғазалиёти ӯ ба ҷуз таъсири Ҳофиз ва Соиб ҳамчунин баҳрагириҳо аз осори Мавлавӣ, Калими Кошонӣ, Бедил, Сайидои Насафӣ, Лоҳутӣ ва дигарон ба назар мерасад. Ин ҳолат дар рубоиёт, дубайтиҳо, фардиёт ва катибаҳои ӯ низ ҷо дорад. Дар онҳо ҳам осори адабиёти китобатӣ, ҳам фаҳлавиёти мардумӣ, ҳам шоирони соҳибдевони гузашта ва ҳам гӯяндагони мардумии бедевон ва гумном мавҷуд аст. Айни онро дар шеърҳои замони муаллиф низ мебинем. Худи шоир низ ҷо доштани ин ҳодисаро дар навиштаҳои эътироф ва тасдиқ мекунад, ки ҳатто «мумкин аст, дар як байт ҳам таъсири Есенин бошад ҳам Соиб..» Шеъри мақбул, ба гуфтаи ӯ «гоҳ ба хонанда Есенину Соиб, гаҳ-гаҳ Рӯдакиву Ҳофизро ёд меорад».

Лоиқ ҳамеша тарафдори баҳра бардоштан ва омӯзиши пайваста аз осори дигарон буд, вале таъкид мекард, ки «набояд аз эҷоди дигаре сӯъистифода кард...» Аз ин нигоҳ ҷавоби шоир ба саволи «шумо мураттиби осори мунтахаби Соиб будед, оё Соиб ба Лоиқ таъсир кардааст?» хеле омӯзанда аст. Вай мегӯяд: «Не. Ман аз Соиб баҳра бурдам, аммо комилан зери тасарруфи Соиб нестам». Замоне баъзе аз қаламкашон дар ҷавоб ба эроди мунаққидон барои сафед кардани худ дар тақлиду такрори дигарон ва кам кардани бори «гуноҳ»-ашон ишораҳо ба он намуда буданд, ки чунин камбудҳо дар шеърҳои шоирони дигар, аз ҷумла Лоиқ низ ҷой дорад. Лоиқ он вақт ба онҳо чунин ҷавоби шоиронае дода буд:

Ҳеч боке! Баски бо ҳам шоирон
Дар уручи шавқи дилҳо мерасанд...
Ҳеч боке! Баски ҳар як навниҳол
Рӯяд аз тухми дарахтони куҳан.
Баски монанд аст фарзанди ҳалол

Бар яке аз ҳафт пушти ҳештан.

Лоиқ шоири фавқулода ҳимматбаланд, покбоз ва ҳақгӯ буд. Ҳар ҷо, ки аз касе илҳом гирифтааст, пайравӣ намулдааст, баҳра бардоштааст ва ё тақлид кардааст, ошкоро ба онҳо ишора намудааст, аз ҷумла ба Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Фаррухии Систонӣ, Хайём, Ҳофиз, Хусрави Деҳлавӣ, Мавлавӣ, Соиб, Камоли Исфаҳонӣ, Маликушшуаро Баҳор, Эраҷ Мирзо, Нодирпур, Иқбол, Мирзо Ғолиб, Толиби Қандаҳорӣ, Ҳейне, Есенин, Мирзо Турсунзода, Расул Ҳамзатов, ба фаҳлавиёти мардумӣ, ба мақолу зарбулмасалҳо ва ғ. То чӣ андоза дар ин масъала дақиқ ва ҳалолкор будани гӯянда аз як ишорае, ки дар эзоҳи мисраъе аз рубоихояш дар китоби «Фарёди бефарёдрас» кардааст, намудор мешавад. Вай гуфтааст, ки «гумон мекунам ин мисраъ («Рӯзе ки ғами ту хӯрда шодон будам» – А.С.) таворуд аз пешиниён аст, аммо ёдам нест, ки аз кист».

Агар ба чигунагии пайравӣ, баҳрагирӣ, илҳомгирӣ ва ҳатто тақлидҳои Лоиқ таваҷҷуҳ намоем, мебинем, ки ӯ ба ҳайси як ҷӯяндаи камолот дар шоирӣ аз дигарон, пеш аз ҳама ва бештар аз ҳама, ҷавоб ба саволи «чӣ тавр бояд гуфт?»-ро ёфтани шудааст, на ҷавоб ба саволи «чӣ бояд гуфт?»-ро. Зеро Лоиқ чизи гуфтани, паёми расондани ба хонандагонашро дошт, барои вай пайдо намудани қолабҳои дархури баёни он чизҳо ва он паёмҳо арзиши бештаре дошт. Сабаби ба шеъри нав, ба эҷодиёти Нодирпур, С.Есенин, ба шеъри сафед, ба навиштаҳои Пабло Неруда, Уйитмен рӯ овардани ӯ низ дар ҳамин аст.

Бартари Лоиқ нисбат ба дигар ҳамкқаламони ҳамдавронаш дар он буд, ки вай дар заминаи шеъри гузашта ва имрӯзаи тоҷикӣ, адабиёти форсизабонон, адабиёти рус, адабиёти дунё, адабиёти мардумӣ, забон, фарҳанг ва таърих таҳқиқ дошт. Ҳамаро месанҷид, меомӯхт, таҳлилу таҳқиқ менамуд ва дар бораи ҳар яке аз онҳо назари хоси худро дошт. Аз ин сабаб мулоҳиза ва муҳокимарониҳояш чи дар заминаи шеъри форсии тоҷикӣ, чи намояндагони

алоҳидаи он, чи адабиёти кишварҳои дигар, забон, фаҳла-виёт, фарҳанг ва таърихи тоҷикон боасос ва муътамад буданд. Борҳо шоҳиди он будам, ки Лоиқ барои исботи гуфтааш ва ё навиштааш як далел не, чандин далели қавӣ меовард ва тарафи дигари баҳсро қонеъ мегардонид. Баъзе аз ноқидони осори шоир гоҳо гумон мекарданд, ки Лоиқ ин ва ё он калима, таъбир, ибора, истилоҳ ва ё талмеҳро нодуруст истифода мекунад. Вале ҳар дафъа бовар ҳосил менамуданд, ки иштибоҳ аз онҳост, на аз шоир. Манбаъҳои боэътимоди шоир дар ин ҳолатҳо осори гузаштагон, луғатномаҳо, забони зиндаи халқ, адабиёти шифоҳии мардумӣ буданд ва онҳо, ба эътиқоди ӯ ҳаргиз ба хато роҳ надодаанд. Лоиқ кони шеърӯ кони луғатҳои нодир ва сарои форсии тоҷикӣ буд ва ҳамаро аз ёд медонист ва дар зарурат бадоҳатан далел меовард. Вай ҳамеша барҳақ таъкид менамуд, ки ҳам адиб ва ҳам нақдкунандагони осори он бояд дар заминаи мавриди баҳси худ ба таври ҳатмӣ таҳқиқе дошта бошанд. Ӯ хосса аз қаламкашон тақозо мекард, ки «аз назари таҳқиқ ба кунҷи масъала бирасанд», зеро аз рӯйи фаҳмиши ӯ, содир намудани иштибоҳ аз ҷониби онҳо нобахшиданист.

Ҷоҷиҳои солҳои 90-ум дар Тоҷикистон дар осори Лоиқ – шоире, ки маҳз ба шарофати офаридаҳои ӯ дар адабиёти кунунии мо баёни тафаккури миллӣ расм гардида буд, таъсири бисёр амиқ ва муассир гузошт. Осори индавраи шоир саросар лабрези ҳасрату дард аст аз хорию афтодагӣ, забунӣ бечорагии миллати тоҷик, аз ҳештанношиносӣ, аз пора-пора шудани он ба маҳалҳо, аз вайронӣ ноободии кишвар, аз он ки ин сарзамини замоне ободу ором имрӯз ба маргистон, ба кушторгоҳ, ба мурдаҳона, ба ошӯни камону камонгарон табдил ёфтааст. Шоир бо як андӯҳи бузург гуфтааст, ки имрӯз аз хоки меҳан бӯйи гӯр меояд ва оби он таъми маргро дорад. Гӯяндае, ки замоне аз гузаштаи пурифтихори миллати хеш ва кишвари бостонияш меболид ва шеърҳо мегуфт, имрӯз бо нафрат ва бо алам аз ҷанги миллаткуши тоҷикон қиссаҳои ҷонгудозе

мекард.

Дар шеъри индавраи Лоиқ хитоба ҷойи асосӣ дорад. Ин навъи шеърӣ дар фаъолияти офаринандагии ӯ бесобиқа набуд, вале ба ин андозае, ки дар солҳои 90 вусъат пайдо намудааст, он вақт ба чашм намерасид. Вусъати хитоба дар осори солҳои охири гуянда таъсирашро дар навъҳои дигари сурудаҳои ӯ, ҳатто дар ғазалҳои ошиқонааш низ гузоштааст. Сабаби чунин ранг гирифтани ашъорашро шоир аз зиндагии «урёну гирён»-и он даврон медонад ва бо сароҳат ба он ишора менамояд:

Дар ин даврон, ки ҷисми зиндагӣ урёну гирён аст,
Сухан нолон, сухан гирён, сухан ҳам низ урён аст.

Муроди шоир аз урёнии суханаш дар солҳои 90-ум он нест, ки шеъри ӯ бепироя шудааст, яъне, бе тасвир ва маъниҳои шоирона, балки он аст, ки дар шеъри ӯ бештар баёни ошкоро ва фошофоши воқеияти талхи давр мавҷеъ пайдо карда буд. Шеваи баёни гуянда дар онҳо сабки баъзе аз ғазалиёти Ҳофиз, шеърҳои Саййидои Насафӣ ва сурудаҳои ҷудоғонаи Абулқосим Лоҳутиро ба хотир меорад.

Шоири хунинҷигар (ӯ худро ҳамин тавр номидааст) бо тамоми тавоноӣ ва ҳунаре, ки дар шеъру шоирӣ дошт, зангулаи бедорӣ ва ҳушёрӣ мезад ва мардуми пошхӯрдаи Ватани пора-пораашро ба ваҳдат, ба якпорчагию ягонагӣ, ба инсофу адолат, ба раҳму шафқат нисбат ба якдигар даъват менамуд. Ӯ ҳудаш ва ҳаммилатонашро саволборон мекард, ки бар мо чӣ рафт, ки ба чунин фоҷиа гирифтор шудем? Барои чӣ ҳеч миллате монанди мо – тоҷикон чунин ҷаври таърихро накашидааст? Чаро мо беҳуда ба ҷони ҳамдигар дарафтодаем? Чаро мо ахиран сияҳпӯшон ва ҷанозафурӯшони миллат шудем ва ғ. ва ҳ.к. Ва вақте ки ба саволҳояш ҷавоби саҳеҳ ва қонеъкунандае наёфтааст, дилаш аз замонаву аҳли он, аз ҳаммиллатонаш, аз ватанаш мондааст, ӯ гирифтааст, нолаву фарёд кашидааст, су-

ханҳои талху тунд ва сахту дурушт гуфтааст. Шоири номӣ бо он ҳама маъруфият ва маҳбубияте, ки дар кишвараш ва дар байни мардумаш дошт, гоҳе худро дар муқобили фоҷиаи замона тани танҳо ва бечораву дасткӯтоҳ дидааст ва шикоятҳо кардааст, ки дарде дораду дардошное на, розҳои ногуфтае дораду гӯши шунавое на:

Чон ба қурбони ту, эй меҳани хунинкафанам,
Будӣ байтушшарафам, гаштай байтулҳазанам.
Душманат чор тараф ачнабию хонагианд,
Тани танҳо ба чӣ нирӯ сафи аъдо шиканам?

Ва:

Болида доштам диле аз фарри тоҷикон,
Аз ҳоли рӯзи паст кунун дилшикастаам.

Ё:

Якпорагиширо ҳамекардаме орзу, дарег,
Бар пора-пора пайкари миллат гиристам.

Дигар:

Гаҳе дар ҳасрати ваҳдат гиристам,
Гаҳе аз хорию аз зиллат гиристам.
Чу дониستم, ки тоҷик нест миллат,
Ба иллатҳои ин миллат гиристам.

Ҷамчунин:

Дили ман, эй дили бечораи ман,
Дили ғампарвару ғамхораи ман.
Ту ро сад пора хоҳад кард охир
Ғами ин миллати садпораи ман.

Лоиқ шоири комили «миллати нокомил»-и тоҷикон буд ва тамоми дарду ҳасрат ва сӯзу гудози ӯ дар навиштаҳои аз ҳакинҷо сарчашма мегирифт. Солҳое, ки Тоҷикистон ба гурӯҳу гурӯҳақҳо, ба маҳалҳо, ба водихо, ба майдонҳо ҷудо шуда буд, адибони тоҷик ё ҳамӯшию бетарафиро их-

тиёр карда буданд ва ё ба тарафе ҳамроҳ шуда, шиорҳо медоданд. Аммо Лоиқ, ки дар ҳамаи даври замон ва шароит худро ба сифати шоири якдилу якрӯю якмаром ва ҳақгӯю ҳақталош нишон дода буд, ҳамон тавр пуштибону ғамхори тамоми миллат ва ватани ягонааш боқӣ бимонд. Вай, ба гуфтаи худаш, на ёри ин шуду на ёри он ва «на бо ин сипоҳу на бо он сипоҳ». Ӯ гуфт буд:

Бо ҳама ашку хуну тирӯ туфанг,
Чӣ кунам, кӣ ин замин диёри ман аст.

Ва байтҳои зери шоир бардошти ӯ аз он айёми фитна-ангези тарафгирию тарафкашиҳо буд:

Бетараф хонд он ки моро, буд ӯ худ бешараф,
Ҷон канад беҳ он касе, к-аз халқи худ дил канда-
аст.
Нестам рӯсӯхта дар рӯ ба рӯят, эй Ватан,
Ҳарф-ҳарфи шеъри ман аз меҳри ту оганда аст.

Лоиқ дар айни авҷи ҷанги шаҳрвандӣ моҳи декабри соли 1994 дар хитобаи «Илтиҷо аз камонмардон» изҳори омодагӣ карда буд, ки ба хоҳири дар амон мондани миллаташ ва ватанаш худро қурбон бисозад. Вай аз камондорон илтиҷо кардааст, ки тамоми тирҳои тирдонашонро ба қалби ӯ, ба ҷони ӯ фуру резанд, валекин ҷони мардум дар амон бошад:

Ҳама тире, ки андар тирдон доред,
Ба қалби ман бияндозед,
Ба ҷони ман фуру резед,
Ҳамин як қалби ман омоҷгоҳи тиратон бошад,
Валекин ҷони мардум дар амон бошад.
Агар як ман бимирам, ҳеч боке нест,
Фардо Модари тоҷик
Ҳазорон Лоиқи лоиқтаре аз ман биёрад боз.

Басо мушфиқ, басо ошиқ,
басо содиқтаре аз ман биёрад боз.

Ва ҳаргиз тасодуфӣ набуд, ки аввалин шоире ҳам, ки аз байни қаламкашони тоҷик «сулҳи деринтизор»-и (ин ибора ҳам аз ҷумлаи ихтироъҳои гуянда аст) тоҷикон ва аз нав ба якдигар наздик шудани ононро табрик гуфт, боз ҳам Лоиқ буд:

Имоми ду тарафро мекунам табрик,
Ки тоҷик мешавад наздик бо тоҷик!

Ва:

Ҷанги девонавори мо бигзашт,
Сулҳи деринтизори мо омад.

Шоирӣ миллатпараст ва ватандӯст дар рӯзҳои ошти миллӣ кӯдаквор меболид ва бо қаноатмандӣ ба ҳама мегуфт, ки боз аз нав вақти шодию сурур, «вақти ҷуду нисор» расид.

Ҳазор афсӯс, ки он ҳама худафрӯзиҳо ва худфарсоиҳое, ки ин шоирӣ бузурги миллат аз ибтидо дар роҳи пешбурди адабиёт, забон ва илму фарҳанги он дошт ва он ҳама бори гарони ғаму дарду ранҷе, ки чун балои осмонӣ бар сари миллату кишвар ва ӯ дар ин даҳсолаи охир фуру рехт, оқибаташ кори худро кард. Шоирро ба бемории фишори хун гирифтор намуда, аз он ба сактаи мағз расонд.

Ба сарам фишори гардун, ба дилам фишори ҳар дун,
Зи фишори зиндагонӣ ба фишори дил расидам...

Тавре ки худ фармуда буд:

Мард он, ки намирад зи қазо бо ачали худ,

Дар ишқ ва ё кор ва ё ор бимирад.

Ва ҳамин тавр ҳам шуд, шоирро ору номуси ватандорию мардумдорӣ, ишқ ба зиндагӣ ва ба инсонҳо ва кор ба хотири боло бурдани обрӯву эътибори фарҳанги кишвар ва афзудани шуҳрати он дар олам ба марг овард. Ва ин марги нобахангом ва ачали ғофилгир Лоиқро дар авчи парвозаш рабуд, чунон ки худ пешгӯӣ мекард:

Гарчи эъҷозе накардам, баҳри эъҷозе бимирам,
Бо пару боли қавӣ дар авчи парвозе бимирам.

Лоиқ сарфи назар аз изҳори фурутанӣ, ки мекард, дар шеърӯ шоирӣ ба сарҳади эъҷоз расида буд ва бо рафтани барвақти худ миллати тоҷик, сарзамини адабпарвару маърифатпарвари он ва форсизабонони дунёро аз бозёфтҳо ва кашфиётҳои адабии тозааш, аз эъҷозҳои бенасиб гардонд. Ва гумон аст, ки ба ин наздикиҳо шоири қодирсухане, олитаборе, озодае, дилдодае, миллатпарасте ва ватандӯсте монанди ӯ ба арсаи вучуд биёяд ва моро бо шеъри ноби лоиқвораш, бо сухани покизаву душизааш шодоб намояд, дардҳои моро, розҳои моро, орзуву ормонҳои моро барои мо ва ҷаҳониён бозгӯ бикунад. Ростӣ ҳам бо рабудани ин фарди нотақрор худи зиндагӣ ҳам фиреб хӯрд ва ҳоло афсӯсхӯриҳои он суде надорад.

Кушта моро чу фарди нотақрор,
Зиндагӣ ҳам фиреб хоҳад хӯрд.

Шеъри Лоиқ аз радио, аз телевизион, аз сари минбарҳо, аз майдонҳо, аз кӯчаву бозорҳо, аз базмҳову дар размҳо, дар синаҳои мардум – дар тамоми ғӯшаҳои Тоҷикистон, дар шимолу ҷануб, бемуҳобо, ҳамарӯза садо медиҳад. Катибаҳои ӯро дар рӯйи санги ғӯри тоҷикон дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ва берун аз хоки он дар он ҷое, ки

точике хок шудааст, мебинем. Ман шоири дигареро бо ин маҳбубият ва маъруфият намедонам. Ҳастанд шоироне, ки дар ҳалқаи муайяне, дар миёни тоифаи муайяне, маҳалли муайяне маҳбубият ва маъруфият доранд, аммо на дар миёни умум ва хосу ом. Аз шоирони даврони охири мо чунин маҳбубият ва маъруфиятро дар байни мардуми тоҷик танҳо устод Абулқосим Лоҳутӣ ва Мирзо Турсунзода доштанд. Устод Лоиқ ба тамоми маънӣ шоири тамоми миллат буд. Мо дар шеърҳои ӯ бозтоби рӯҳи миллати тоҷикро мебинем. Вай, дарвоқеъ, «минбари вичдони халқаш» ва «ровии армони халқаш» буд. Ба ин маънӣ Гулназар дурӯст мегӯяд, ки эҷодиёти ин шоир худ «як адабиёт аст».

Лоиқ дар адабиёт ва фарҳанги муосири тоҷикӣ кореро анҷом дод, ки онро метавон танҳо бо заҳматҳое, ки устод Садриддин Айни дар ривоҷи адабиёт ва илму фарҳанги кунунии мо, хосса насри он ва аллома Бобоҷон Ғафуров дар зинда гардонидани таърихи пурифтихори тоҷикон кашидаанд, баробар кард. Аз ин рӯ мо бояд ӯро мисли устод Айни ва аллома Бобоҷон Ғафуров азиз бидорем ва қадршиносӣ бикунем. Шинохти ҳаматарафаи ин се шахсияти бузурги даврони мо ваҷибаи миллии ҳар яке аз мост. Мо ҳар қадр бештар ва беҳтар шахсият ва осори онҳоро бишиносем, ҳамон қадр ба худамон, ба миллатамон, ба Ватанамон зудтар хоҷем расид.

Мероси гаронбаҳои Лоиқ танҳо аз шеър иборат набуд. Шоири пуркори мо ҳамчунин тарҷумаҳои манзуму мансур, мақолаву гузоришҳо, тақризу маншурномаҳо ва мусоҳибаҳои фаровон ва арзишманде дар бораи адабиёт, забон, фарҳанг, таърих, мавзӯҳои доғи рӯз, намояндагони ҷудоғонаи илму адаб, асарҳои алоҳида ва ғ. дорад.

Лоиқ нисбат ба худ ба сифати як қаламкаш ва офаридаҳояш бағоят сахтгир ва серталаб буд ва ҳеч мунаққиди осораш бо ӯ дар ин кор баробарӣ накардааст. Шоир соли 1976 дар муколамае аз шеърҳои «Модарнома», «Ҳоки Ва-

тан», «Баччагӣ», «Замини меросӣ» ва «Суруди хайрбод» ёд оварда, гуфта буд, ки ҳамаи ин «як кӯшиши шеърӣ хуб гуфтан, ба гуфти мардум «даст рост кардан аст». Гузашта аз ин бо сипарӣ шудани се соли дигар ва ҳатто пас аз мушарраф гардиданаш ба Ҷоизаи ба номи Рӯдакӣ эълон доштааст, ки бо шеърҳои маълумаш «як шоири миёнахел асту бас». Чунин саҳтгирии фавқулода аз дарки амиқи баландии мартабаву пояи назми форсӣ аз тарафи муаллиф сар задааст. «Ман, – гуфтааст ӯ, – ҳеч вақт ва дар ҳеч ҷо даъвои шоирӣ накардаам ва намекунам. Ман розу ниёзи худ, печу хама дили худ ва ҳама дархостҳои эҳсосу афкори худро бидуни даъвои шоирӣ мегӯям, зеро медонам, ки дар назми форсӣ шоироне ҳастанд, ки ба даъвои шоирии ман аз қарри асрҳо қаҳ-қаҳ механданд. Ман ин ҳақиқати мутлақро барои он мегӯям, ки мо ҳадди худро донем ва худро барои назми бузурги инсонӣ омода созем, вагарна машқи шеърмон шиноварӣ дар мурдоб хоҳад буд». Ҷойи тааҷҷуб нест, ки вай бо ҳамин саҳтгирӣ ва серталабияш ҳар вақте ки барояш фурсати муносибе даст додааст, шеърҳои пешинаашро, маҷмӯаҳои ашъорашро такмилу тасҳеҳ намудааст. Чунонки худаш моҳи июли соли 1996 дар ин бора чунин гувоҳӣ додааст: «Чанде пеш тамоми китобхоямро аз нав хонда, тамоми шеърхоямро сара кардам. Ва шеърҳое ёфтам, ки пеш аз ман мурда. Онҳоро хати бутлон кашида, ҳатто байте ҳам гуфтам:

Чанд рӯзе, ки дар ин дунёи равшан зистам,
Бар мазори шеърҳои мурдаам бигристам».

Лоиқ кори таҳриру тасҳеҳи осорашро то дами марг давом додааст. Ва мо нишонаҳои онро дар он китобу маҷмӯаҳои мебинем, ки бо қалами ӯ ислоҳ шудаанд ва дар бойгонии шоир ниғаҳдорӣ мешаванд.

Ҷойи он дорад, ки баробари зикри саҳтгирӣ ва сертала-

бии фавқулодаи Лоиқ нисбат ба худаш ва навиштаҳояш аз он ҳам ёдовар шавем, ки ӯ бо он ҳама бузургворӣ ва хунармандӣ дар шеърӯ шоирӣ бағоят фурӯтан ва тавозуъпеша буда, ҳаргиз ба худ раво намедошт, ки ба хурдагириҳо ва айбҷӯйиҳои бебунёди ҳампешагон ва мунаққидонаш ҷавоб гӯяд ва ё худашро сафед намояд. Бо сӯъистиғфода аз ин хислати ҳамидаи ӯ, мутаассифона, касоне ёфт мешуданд, ки беш аз будаи хурдагири ва айбҷӯйӣ мекарданд ва ӯро ба пургӯйӣ, ба лафғозӣ, ба суҳанбозӣ, такрори хеш ва дигарон бадном менамуданд.

Ин шаҳодат бар он медиҳад, ки ҳанӯз шеъри Лоиқ ва шахсияти эҷодияш ба дурустӣ ва тамоми шинохта нашудааст. Нақди адабии тоҷикӣ дар назди ин шоири нодирагуфтор ва шеъри нотакрори ӯ қарздор аст. Такризу мақолаҳо, ки то имрӯз навишта шудаанд, аз ҷумла ба шумули нақдҳои ин камина низ, иқрор бояд кард, ки дар баробари хидматҳои бузурге, ки Лоиқ намудааст, қобили қиёс нестанд. Мо бояд ҳама дар якҷоягӣ ва бо ҳамдастӣ ин холигоҳро пур бикунем ва бо ҳамин рӯҳи шоири бузурги миллатамонро дар дили хок шод намоем.

Шинохти шеъри Лоиқ ва шахсияти эҷодии ӯ гавари равнақи ояндаи адабиёт, забон ва фарҳангамон ва омили муассири таҳкими ваҳдати миллатамон ва пойдории истиқлоли кишварамон мебошад.

2001.

ШЕЪРИ ЛОИҚВОР

«Ангораҳо» номест, ки худи устоди зиндаёд Лоиқ ба-рои мунтахабе, ки чопи онро дар арафаи ҷашни 60-солагияшон ният доштанд, пайдо карда буданд. Сад да-реғ, ки ачузаи бераҳми аҷал ба эшон амон надод, ки ин нияташонро амалӣ гардонанд. Аммо мо хуб медонем, ки устод то чӣ андоза дар номгузорӣ ба навиштаҳояшон ҷиддӣ буданд. Ҳамаи унвонҳои китобу маҷмӯаҳояшон, бидуни истисно, тоза, нотақрор ва шоиронаанд ва ҳар як чандин маънии рамзиро дороянд, монанди «Сари сабз», «Соҳилҳо», «Нӯшбод», «Хоки Ватан», «Ҷоми Хайём», «Резаборон», «Хонаи дил», «Хонаи чашм», «Марди роҳ», «Офтобборон» ва ғайра.

Гумони ғолиб ин аст, ки сабаби баъри маҷмӯаи нави худ унвони «Ангораҳо»-ро интихоб намудани устод Лоиқ он буд, ки ин шоири дар саҳтгирӣ нисбат ба хеш ва дигарон дар зоти худ ягона, тавре ки худаш борҳо таъкид кардааст, ҳамаи шеърҳои пешшинаашро танҳо «як кӯшиши гуфтани шеъри хуб, машқе барои шеъри оянда»-аш, яъне ангорае, пешнависе медонист. Имони комил бар он до-рам, ки агар ин маҷмӯа бо дасти мубораки шоири бузург гирдоварӣ мешуд ва ё ҳангоми дар қайди ҳаёт буданаш сурат мегирифт, аз миёни он ҳама мероси фаровон ва гаронбаҳое, ки дар тӯли 40 сол офаридааст, шеърҳои беҳтарини ӯро дарбар мегирифт. Хосса, ки шоир солҳои охир бо сара кардан ва тасҳеҳу такмили навиштаҳои пешинааш пайгириона машғул буд ва ба бахти алоқамандони осораш ӯ ин корро анҷом додааст.

Он намунаҳое, ки шоир баъри мунтахаби шеърҳояш интихоб карданӣ буд, кадомҳоянд? Мову шумо имрӯз дар ин хусус танҳо метавонем тахмин намоем ва ҳадс занем. Ба замми ин, ҳарчанд кӯшиш намоем ҳам, гумон аст, ки интихоби мо бо интихоби ӯяндаи он шеърҳо, он ҳам ади-би тавоно ва соҳибтабъе чун устод Лоиқ, сад дар сад

мувофиқ меомад. Вале як чизро яқин медонем, ки интихо-
би ӯ нисбат ба интихоби мо аз ҳар чиҳат саратар ва коми-
лтар мебуд, зеро ӯ худованди сухани хеш буд ва беҳтар аз
ҳар каси дигар медонист, ки шеърҳои нағзтаринаш ка-
домҳоянд. Бо ин ҳама мо дар арафаи ҷашни мубораки
устод Лоиқ қаҳд намудем, ки ин нияти ӯро бо мадади рӯҳи
бузургвораш бароварда бисозем. То чӣ андоза ба ҳада-
фамон расидем, қазоваташро ба ихлосмандони муҳтарами
ӯ ҳавола мекунем.

Вақте ки ба нияти интихоби шеърҳои устод Лоиқ кито-
бу маҷмӯаҳои сершумори ӯро ба даст гирифтаам, ёдам
омад, ки панҷ аср пеш аз ин ду адиби нуктасанҷ – Мавло-
но Қатилӣ ва Зайниддин Маҳмуди Васифӣ бо амри Убай-
дуллоҳхон чунин амалро дар заминаи ашъори яке аз са-
ромадони адабиёти форсии тоҷикӣ Мавлоно Абдур-
рахмони Ҷомӣ анҷом дода буданд. Онҳо аз миёни осори
ин шоири бузург, ки миқдори умумии байтҳояш, ба қавли
соҳиби «Бадоеъулвақоъеъ», «аз навад ҳазор даргузашта, ба
сад ҳазор нарасида», ҳамагӣ даҳ пораеро интихоб намуда-
анд, ки бино ба пиндорашон, «ба эътибори он, он Ҳазрат
аз соири шуарои мутақаддим ва мутааххир мустасно ва
мумтозанд».

Мо ҳоло дар бораи дурустӣ ва ё нодурустии интихоби
онҳо баҳс карданӣ нестем. Вале бо овардани далели боло
як нуктаро таъкид намуданием, ки интихоб сарфи назар аз
он ки аз тарафи кадом касе анҷом меёбад, ҳамеша ҷанбаи
зеҳнӣ хоҳад дошт, на айнӣ, зеро ки ҳар фард, аз ҷумла
танзимгари осор ба мероси адибон, пеш аз ҳама, аз рӯйи
завқу салиқаи фардияш бархурд хоҳад намуд. Аз ин рӯ
интихоби вай ба интихоби фарди дигар ба ҳеч вачҳ усулан
шабоҳати комил нахоҳад дошт. Чанд шоири номдори
эронӣ, аз қабиле Нодири Нодурпур, Аҳмади Шомлу ва
Маҳдӣ Ахавони Солис аз шеърҳои устод Рӯдакӣ, рубоӣё-
ти Хайём, ғазалиёти Ҳофиз ва сурудаҳои Мавлавӣ инти-
хоб ва қироат намудаанд ва ҳар як кайфият ва мазияти
хосси худро дорад, зеро онҳо ҳар як аз дидгоҳи худ он шо-

ирон ва осорашонро шинохтаанд ва таъбиру тафсир кардаанд. Ба вучуд омадани силсилаи таълифоте мисли «Пушкини ман», «Чехови ман», ҷо доштани шарҳу тафсириҳои гуногуне ба Девони Ҳофиз, аз қабиле «Шарҳи Судӣ», «Бадрушшурӯҳ», «Ҳофизнома»-и Хуррамшоҳӣ ва ғайра низ кори сирф фардӣ будани шинохти осори адабӣ ва ҳунариро тасдиқ менамояд.

Бо мақсади наздик гардонидани интихобамон ба интихобе, ки боистӣ худӣ устод Лоиқ анҷом меод, мо ҳангоми сара кардани шеърҳои ӯ, ки бе муҳобот, аз пуркортарин ва сермаҳсултарин шоирони тоҷик дар садаи 20 ба шумор меравад, саъй намудем, то аввалан, он намунаҳоеро интихоб бикунем, ки аз онҳо худӣ гӯянда изҳори қаноатмандӣ мекард, аз тарафи аҳли завқ, шеършиносон, ровиён, овозхонон ва шефтагонӣ осораш эътироф гардида буданд ва аз онҳо дар маросим, базм, нишаст ва суҳбатҳо, радиову телевизион қариб ҳамарӯза иқтибос мешуданд. Сониян, шеърҳоеро баргузидем, ки ба назари мо, дар худ беҳтарин сифат ва хусусиятҳои шеъри устод Лоиқро, ба истилоҳ, «шеъри лоиқвор»-ро дороянд ва чеҳраи ҳунарии гӯяндашонро нисбат ба қисматҳои дигари осораш барҷастатар, хонотар ва гӯётар бозтоб медиҳанд.

Он нишонаҳо, ки шеъри Лоиқро аз шеъри шоирони дигар мумтоз гардонидаанд, кадомҳоянд?

1. Ба таври зотӣ, сиришӣ ва саршор ҷо доштани тасвир ва маънию мазмунҳои шоирона дар он

Устод Лоиқ аз оғози шоирӣ то дами вопасинаш шеъре нагуфтааст, ки аз ин сифат ори бошад, ҳатто дар навиштаҳои ҳам, ки ба қавли худаш, онҳоро сариҳои, бадҳатан, дар омади гап, ба таври нимшӯҳию нимҷиддӣ мегуфтӣ менавишт. Машқҳои шеъри ӯ низ, ки намунаҳои дар маҷмӯаи нахустинаш «Сари сабз» ҷой доштаанд, ба таври ҳатмӣ дар худ чанд тасвир, маънию мазмуни шоирона ва тозае доранд.

Сухани ботасвир ва маъниву мазмунҳои шоирона

гуфтан барои ин ҳунарманди асил ба мазҳаби шоирӣ табдил ёфта буд.

2. Доштани қолабҳои шеърӣ муносиб

Лоиқ маҳз ба хотири пайдо намудани ин гуна қолабҳо дар тамоми навъҳои шеърӣ маъмули гузашта ва имрӯза форсии тоҷикӣ, шарқӣ ва ғарбӣ, мисли ғазал, қасида, рубой, дубайтӣ, фардбайт, катиба, арӯзи озод, шеъри нимой, шеъри сафед, баллада ва ғайра қувва озмуда ва муваффақ ҳам шудааст, ки барои ҳар мавзӯ ва мазмун қолаби мунҳасир ба онро пайдо намояд. Мӯъмин Қаноат, ки раҳматӣ Лоиқ ба вай ихлосманд буд, дуруст ба мушоҳида гирифтааст, ки дар байни адибони муосири тоҷик ӯ «ягона шоирест, ки кӯшидааст тамоми роҳҳо ва василаҳои тасвириро аз тасвири воқеъӣ то тасвириҳои орифона, ошиқона ва риндона ба кор барад».

3. Забони сара ва зебо

Дар миёни шоирони кунунии тоҷик кам касеро метавон пайдо намуд, ки дар шеър ба андозаи шодравон Лоиқ аз нобтарин, зеботарин ва саратарин калимаву таркибҳои забони форсии тоҷикӣ истифода бурда бошад. Забони шеъри ӯ намунаи олии забони форсии тоҷикии сара мебошад. Вай на танҳо ба ҳар калима, таркиб ва ҷумлаи шеърҳои диққати ҷавулода меод, балки ба ҳар ҳарфи ҳарҷои ҷудогонаи он фуру мерафту ғавр мекард. Эҳсоси забонии хориқулодае дошт. Сараву сақатро дар забон зуд аз ҳам ҷудо месохт.

4. Баёни шево

Ҳамаи ҳампешагонаш бар ин ақидаанд, ки ӯ дар суҳанварӣ ва суҳанофаринӣ ҳамто надошт. Дар дасти вай ҳама чиз, ҳатто пешипоафтодатарин ва содатарин ҷузъиёти зиндагӣ бо як осонии ҳайратовар ба қолаби шеъри шево медаромад. Бо ин ҳама ҳунармандӣ дар суҳан устод Лоиқ солҳои охир аз он нигаронӣ дошт, ки ба сабаби ҷой дошта-

ни костихо дар овонависи забони тоҷикӣ ба алифбои сирилик баъзе назокатҳои он дар шеъри кунунии тоҷикӣ халал ёфтааст, масалан, дар қофия ва вазн. Қисмати умдаи тасҳеҳ ва такмилеро, ки шоир ба офаридаҳои ворид сохтааст, маҳз ҳамин гуна халалҳо ташкил медиҳанд. Ў пайваста тақрор мекард, ки:

Агар дар мисрае як сакта бинам,
Ҳазорон сакта афтад дар дили ман.

5. Бозгардони шеъри кунунии тоҷикӣ ба асолати азалияш

Ҳунари шоирии ӯ дар сатҳи беҳтарин офаридаҳои боҳунартарин адибони форсизабони дунё қарор дорад. Сабаби дар қаламрави шеъри форсӣ шуҳрати сазовор ёфтани осори ӯ низ дар ҳамин аст.

6. Шӯру шавқи беандоза дар шеъри Лоиқ маншаъ аз шеъри мондагори Ҳофизу Хайёму Мавлавӣ ва сиршти пуршӯру шавқ, исёнию тӯфонии шахсияти шоир мегирад

Ӯ шеъри бешӯру шавқро шеъри берӯҳу мурда, қолабӣ ва беҳуда мешуморид. Шеъраш табиати рӯдҳои хурӯшону чашмасорони ҷӯшони кӯҳистони тоҷикро дорад. Вай фармудааст:

Лоиқ аз сӯзи дарун бегона нест,
Шеъраш аз мағзи дилу ҷон мерасад.

7. Ҷасорати адабии фавқулода

Устод Лоиқ дар шеъри тоҷикӣ гуфтани чизҳо ва мавзӯҳои бераҳм ба расмият даровард, ки то ӯ касе ҷуръати ба забон овардани нашоно надошт, монанди бозгӯии саҳифаҳои пурфӯҷиҳои таърихи тоҷикон, сарнавишти талхи фарзандони бузурги он, кӯшиш ва муборизаҳои онҳо барои ҳифзи таърих, илму адаб ва фарҳанги хеш аз истилои фарҳангии бегонагон, ифтихор аз ватан, модар,

миллат, забон ва ғ. ва ҳ.к. Шоираи тавонои тоҷик Фарзона рост гуфтааст, ки «дар вучуду суруди устод Лоиқ чизи маснӯӣ набуд». Воқеъан ӯ дуй, дурӯӣ ва думаниширо наменписандид, на дар зиндагӣ ва на дар шеъраш. Вай шоири якрӯ ва ҳақгӯ буд.

8. Оғози баёни тафаккури миллӣ, эҳсоси худшиносиву худоғоҳӣ дар шеъри кунунии тоҷикӣ

Саҳми ӯ дар боло бурдани сатҳи худшиносӣ ва худоғоҳии миллии мо, дар ҳифзи ваҳдат ва ягонагии он ва дарёфти истиқлоли миллӣ, бидуни шак, чашмгир аст. Вай ба тамоми маънӣ шоири миллии мо буд. Ӯ мегуфт:

Дар ғами номуси миллат
Камтарин тоҷик агар чун ман бисӯзад,
Аз фуруғи рӯзи миллат
Бемуҳобо, хонаи душман бисӯзад!

Устод Лоиқ дар ин охирҳо аз он изҳори қаноатмандӣ мекард, ки ҷустуҷӯӣҳои адабияш дар заминаи парвариши тафаккури миллӣ ба тадриҷ ба самар мерасад.

9. Вусъати андеша, назари шашҷиҳата ва бардоштҳои куллӣ

Шоир бар он ақида буд, ки «агар мо дарди миллатро гӯему хушбахтии онро хоҳем, комил нестем, чунки Инсоният аз мадди назари мо дур мемонад. Вале агар бихоҳем, ки миллатро ҳамчун як ҷузъи Инсоният хушбахт бинем, ин чизи дигар аст». Қаҳрамони ғиноии ӯ худро масъули Замину Замон, Маҳу Хуршед, баҳру бар, ҷаҳони беканор медонад ва фарзанди тамоми одамизод менонад:

Таърих ба пуштораи ман чун боре,
Фарзанди тамоми одамизодам ман.

Лоиқ дар шеърҳои на танҳо дар заминаи адабиёт ва фарҳанги форсии тоҷикӣ, балки адабиёт ва фарҳанги умумидунӣ андеша меронад. Вай аз адабиёти

рӯйичаҳонӣ, хосса шеъри он вуқуфи тамом дошт.

Шояд гумоне равад, ки сифатҳосе, ки дар боло якояк шумурдем, ба шеъри гӯяндағони дигар низ хос мебошад. Дар ин ҳеч ҷои шакке нест, зеро ин сифатҳо хосси шеъри нағзанд ва ҳамаи қаламкашони ростин, чи ҷавону чи соҳибтаҷриба, аз паи гуфтани чунин навъи шеър тақопӯдоранд. Вале зикри як нуктаро раво медонем, ки ин сифатҳо барои шеъри устод Лоиқ зотӣ буда, аз лиҳози каммият ва кайфият – чандию чунӣ фарқ мекунанд. Шоир мисли ҳар як ҳунарманди асил, устои кори худ дар онҳо нишонаи хосашро, муҳри худашро, тамғаи худашро гузаштааст ва онҳоро наметавон ба шеъри шоирони дигар омезиш дод.

Шеъри лоиқвор фаровон аст. Аммо ҳаҷми бисёр хурди мунтахаб гунҷоиши он ҳамаро надорад. Аз ин рӯ, мо кӯшиш намудем, ки поре аз бехтарини бехтаринҳои онро интихоб бикунем. Агар андаке ҳам ба он комёб гардида бошем, худро хушбахт хоҳем шуморид.

Дар фуруварди ин кӯтоҳсухан аз он ёд меорем, ки пас аз марги нобаҳангоми устод Лоиқ – бузургтарин ва тавонотарин шоири тоҷик дар садаи 20 сӯғвориҳо ва хотироти зиёде гуфта ва навишта шуданд. Лекин инсоф он аст, ҳеч яке аз онҳо он талафоти ҷуброннопазири адабӣ ва миллии моро бозгӯ накардаанд. Ба ҷароҳатҳои дили ин мустаманд, ки ифтихори дӯстиро бо шодравон доштам, ин ғазалгуна марҳамтар афтод:

Лоиқо, чун ту касе нодирагуфторе намонд,
Шоиреву ошиқе чун ту сазоворе намонд.
Зинда кардӣ Мавлавию Ҳофизу Хайёмро
Мисли ту Исодаме ку? Муъҷизосоре намонд!
Ҳамсафу ҳамсоғару ҳамкеши Хайёми бузург,
Ин замон дар мулки мо мисли ту хушёре намонд.
Соқии базми арӯсиҳои даврон будай,
Роздону рогӯи ошиқи зоре намонд.
То ту будӣ, мурдаи тоҷик бесоҳиб набуд,

Рафтаї, марсияхони номбардоре намонд.
Модари миллат сияҳпӯш аст андар мотамат,
Номаи модар кӣ хоҳад гуфт? Бедоре намонд.
Мо зи ту қадри забони модарӣ омӯхтем,
Ман надонам чун шавад? Чун ту забондоре
намонд.
Дар ғами миллат надидам ҳеч кас монади ту,
Миллати моро чу ту имрӯз ғамхоре намонд.
Доштам дар дил таманно байти гӯрам гӯӣ ту,
Водареғо, ҳасрато, чун ту вафодоре намонд.

11 апрели 2001.

ҶАШНИ ҶАВОНИИ ШЕЪРИ КУҲАНБУЊД

Ин ҷашн дувумин ҷашнест, ки бе ҳузури соҳибҷашн мегузарад. Ба устоди зиндаёд Лоиқ насиб накарда будааст, ки дар ҷашнҳои 60 ва 70-солагиаш иштирок намояд. Ӯ танҳо ҷашни 50-солагиашро дида буд. Вай дар айни авҷи камолоти инсонӣ ва шоирӣ рафт ва дар хотирҳои дӯстдорону алоқамандони сурудаҳояш ҷавони ҷовидон боқӣ монд.

Шеъри Лоиқ намунаи гӯёву хонои тавоноии шеъри куҳанбунёди форсии тоҷикӣ, рамзи ҷовидонагӣ ва мондагории ин адабиёти бузург мебошад ва ҳамин тавр боқӣ хоҳад монд.

Бо гузашти 11 сол аз марги нобаҳангоми ин шоири бузург бештар аз пештар ошкор гашт, ки Лоиқ шоирест, ки шеъраш бозтоби сарнавишти миллаташ ва ватанаш буд. Ӯ шоире буд, ки маҳз ба шарофати офаридаҳои вай дар адабиёти кунунии мо баёни андешаи миллӣ расм гардида, дар он таъсири амиқ ва муассире гузошт. Шоир бо тамоми тавоноӣ ва ҳунари расое, ки дар шеъру шоирӣ дошт, зангӯлаи бедорӣ ва ҳушёрӣ мезад ва мардуми пошхӯрдаи ватани пора-пораашро ба ваҳдат, якпорчагию ягонагӣ, инсофу адолат, раҳму шафқат нисбат ба якдигар даъват менамуд. Ва мегуфт:

Туйй буду набудам, миллати ман,
Туйй самти сучудам, миллати ман,
Суруди умри ман поён пазирад,
Ту мехонӣ сурудам, миллати ман.

Танҳо Лоиқ ҳақ дошт ба худ раво дорад ва бигӯяд:

Дар ғами номуси миллат
Камтарин тоҷик агар чун ман бисӯзад,

Аз фурӯғи рӯзи миллат
Бемуҳобо, хонаи душман бисӯзад!

Ва аввалин шоире ҳам, ки аз байни қаламкашони тоҷик «сулҳи деринтизор»-и тоҷикон ва аз нав ба ҳам наздик шудани ононро табрик гуфт, боз ҳам Лоиқ буд:

Имоми ду тарафро мекунам табрик,
Ки тоҷик мешавад наздик ба тоҷик!

Ҳеч шоире, адибе дар даврони мо дардҳо, розҳо ва орзуву ормонҳои миллати тоҷикро мисли устод Лоиқ бо сухани покизаву ҳунари воло бозгӯ накардааст.

Шӯҳрати Лоиқ ва шеъри ӯ дерест, ки аз доираи Тоҷикистон берун рафтааст. Вай ба хусус дар қаламрави забони форсӣ беш аз ҳар шоири дигаре маълуми машҳур мебошад. Ва тасодуфӣ нест, ки нахустин китоби шеъри тоҷикӣ, ки дар Эрон ба нашр расид, китоби «Гулчине аз ашъори устод Лоиқ Шералӣ» (Техрон: «Алхудо», 1372/1993) буд. То он вақт танҳо намунаҳои ҷудоғонаи асарҳои адибони муосири тоҷик дар Эрон ва Афғонистон ба чоп расида буданд. Зимнан, ёдовар мешавем, ки нашри намунаҳои ҷудоғона ва ё китобҳои алоҳида дар хориҷ ҳаргиз маънои эътирофу қабули онҳоро дар он кишвар надорад. Аммо дар мавриди чопи шеърҳо ва китоби Лоиқ ҳаминро бояд гуфт, ки тавонотарин шоирони форсигӯӣ дунё, мисли Нодири Нодирпур (Эрон) ва Восифи Бохтарӣ (Афғонистон) ба шеъри Лоиқ, ба ҳунари шоирии вай тан додаанд ва имон овардаанд.

15 майи соли равон, яъне ҳамагӣ панҷ рӯз пеш аз зодрузи устод Лоиқ, дар Эрон дар рӯзҳои баргузории «Ҳамоиши бузургдошти оғози ҳазорсолаи дувуми «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ» (26-27 урдибиҳиштмоҳи 1390) аз ман тақозо карданд, ки дар пояи мақбараи Фирдавсӣ, дар зодгоҳи ин бузургтарин шоири форсигӯӣ дар Тӯс, дар ҷамъи фирдавсишиносони номии дунё аз хусуси ҷою

нуфузи «Шоҳнома» дар адабиёти муосири тоҷикӣ чизе бигӯям. Ва ман, пеш аз ҳама, аз силсилаи шеърҳои Лоиқ «Илҳом аз «Шоҳнома» ёд овардам ва таъкид намудам, ки миллати тоҷик ҳар вақте ки аз пайи ҷустуҷӯи хувияти миллӣ ва шинохти хеш шудааст ва ё эҳсоси хатаре ба ҳастии хеш, давлату давлатдорӣ хеш намудааст, ба Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и безаволаш рӯ овардааст ва аз ӯ ва шеъраш мадад хостааст. Ва барои тасдиқи ин қазия аз шеъри маълуми устод Лоиқ «Рӯҳи Рахш» аз ҳамон силсилаи «Илҳом аз «Шоҳнома» пораеро қироат кардам, аз ҷумла байтҳои зеро, ки дар онҳо ишорае ба ҳамон падидае, ки гуфтам, ҳаст:

Аз фазои мулки Эрон то фазои мулки Тӯрон,
Аз Сиистон то Кухистон,
Аз Хуросон то Бадахшон,
Аз фазои лочварди мулки Ховар
То фазои нилфои мулки Бохтар
Ёлҳояш ғарқи нури субҳгоҳӣ,
Чашмҳояш чашмаи нури илоҳӣ
Мепарад рӯҳе дурахшон
Ҳамчу рӯҳи поки Эрон.

Баробари ба поён расидани қироати ин байтҳои устод Лоиқ ҳозирин ба по хестанд ва кафкӯбӣ карданд. Дӯстони эронӣ, ҳамватанони муаллифи «Шоҳнома» – аҳли Тӯс ба хотир оварданд, ки чӣ тавр ҳангоми зиёрати мақбараи Фирдавсӣ Раиси муҳтарами Ҷумҳури Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳар вақт ба Лоиқ рӯ меовард ва ба ӯ эҳтиром мегузошт. Онҳо бо ҳавас ва мафтунии тамом ёдовар мешуданд, ки чӣ тавр раиси ҷумҳури як кишвар аз шори миллаташ қадрдонӣ мекард.

Пас аз се рӯз – 18 май иштироккунандагони Ҳамоиши бузургдошти Фирдавсиро ба Нишопур бурданд. Маълум шуд, ки ҳамасола дар ҳамин рӯз, ки мутобиқ аст ба 28 урдибиҳиштмоҳ, дар зодгоҳи Хайём «Рӯзи миллии Хайёми

Нишобурӣ»-ро бо тантанаву шукӯху шаҳомати тамои чашн мегирифтаанд. Баргузоркунандагони ин чашн аз ман тақозо намуданд, ки дар мавзӯи «Хайём дар Тоҷикистон» суҳбат бикунам. Ман суҳанрониямро аз он оғоз намудам, ки Умари Хайёми Нишопурӣ дар миёни мардуми тоҷик, хосса аҳли илму адаб ва ҳунари он шуҳрати фавқулодае дорад ва аз такнамоиши (моноспектатели) шодравон Маҳмуди Воҳид «Гуфтугӯ бо худ» ва китоби рубоиёти Лоиқ «Ҷоми Хайём» ёд овардам ва аз он ду рубоиро, ки дар онҳо зикри номи Хайём мерафт, қироат кардам:

Хайём, дилат аз дили мо огоҳ аст,
Ҷар як суҳанат суруди дарду оҳ аст.
Байти ту дарест боз бар каъбаи дил,
Шеъри ту чу умри одаи кӯтоҳ аст.

Ва:

Чандон нахурам бода, ки гардам беёд,
Наъра назанам, ки зиндагӣ доду надод.
Нанг аст ба мастӣ шуҳра гаштан, аммо
Ҷар кас, ки чу Хайём хурад, нӯшаш бод.

Ба шарофати рубоиёти устод Лоиқ дар як они воҳид мавриди таваҷҷуҳи хоссаи иштироккунандагони чашн, мақомдорони устони Хуросони Разаӣ ва шаҳри Нишопур гардидам. Аз ман аз Лоиқ ва шеъри ӯ мепурсиданд ва хоҳиши доштани китоби шеърҳояш, аз ҷумла рубоиёташро мекарданд. Дар яке аз ҳамингуна суҳбатҳо, ки дар ҳошияи чашни Хайём бо нишопуриён доштам, пайкартароши номии нишопурӣ бароям хабар дод, ки дер боз дар дил нияти офаридани пайкараи шоири тоҷик Лоиқ Шералӣ дошт ва имрӯз ин азмаш қатъӣ шуд. Вай меҳодад, ки пайкараи шоири тоҷикро дар силсилаи пайравони Хайём дар маҷмаъаи мақбараи ӯ ҷой диҳад. Чун ба ман ду рӯз пештар аз ин Меҳмон Бахтӣ, раиси муҳтарами Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон хабар дода буд, ки 18 май дар

зодгоҳи устод Лоиқ, дар Панҷакенти бостонӣ ҷашни 70-солагии шоир оғоз мегардад ва 20 май дар пойтахти кишвар шаҳри Душанбе идома хоҳад ёфт, ин хушхабарро ба аҳли ҷамоиши «Рӯзи миллии Хайёми Нишопурӣ» расондам. Онҳо ин хабарро хуш пазируфтанд ва хоҳиш намуданд, ки пас аз бозгашт аз ишқу алоқаашон ба шеърӣ шоири тоҷик ба аҳли илму адабу хунар ва мардуми тоҷик ҳикоят бикунам.

Ду иттифоқе, ки дар кишвари ҳамзабону ҳамфарҳанги мо – Эрон, яке – дар пояи мақбараи Фирдавсии бузург ва дигаре – дар зодгоҳи Хайём дар Нишопур дар «Рӯзи миллии Хайёми Нишопурӣ» рух дод, маро ба натиҷае расонд, ки агар замоне аз миёни аҳли адаби тоҷик устод Мирзо Турсунзода шиносномаи Тоҷикистон буданд, ҳоло ин бахти баланд насиби шогирди номбардори он кас зиндаёд Лоиқ Шералӣ гардидааст.

Ва ман аминам, ки рӯзе шуҳрати Лоиқ ва шеърӣ ӯ на танҳо қаламрави забони форсии тоҷикӣ, кишварҳои ҳамзабон – Эрону Афғонистонро, балки ҳамаи мамлакатҳои ҳамаҷониба, ки ба шеърӣ асил, адабиёти асил арҷ мегузоранд, фаро хоҳад гирифт. Вазифаи аҳли илму адаб ва нақди тоҷик иборат аз он аст, ки ба ин раванди муаррафии шоир ва шеърӣ ӯ ҳамаҷониба ва пайгирифта мусоидат намоянд ва ба ҳамин восита обурӯву эътибори Тоҷикистонро ҳамчун кишвари адабпарвару фарҳангмадор баланд бардоранд.

20 майи 2011.

ШЕЪРИ НАХУСТИН ВА ТАХАЛЛУСИ НАХУСТИНИ УСТОД ЛОИҚ

Ҳамагон бовар бар он доштем, ки шеъри нахустини шоири бузурги миллатамон устоди шодравон Лоиқ «Ном» аст ва соли 1959 дар маҷаллаи «Шарқи сурх» ба чоп расидааст, зеро худи муаллиф дар ҷавоб ба пурсиши рӯзноманигори «Комсомоли Тоҷикистон» (4 феввали соли 1979), ки «Кай дар замири шумо орзуи шоир шудан пайдо гашт?» буд, гуфтааст, ки «то чоп шудани шеъри нахустинам соли 1959 дар маҷаллаи «Шарқи сурх» бо номи «Ном» орзуи шоир шудан надоштам».

Шояд, дар воқеъ, устод Лоиқ пеш аз он ки соли 1959 шеъри «Ном» дар маҷаллаи «Шарқи сурх» ба табъ расад, орзуи шоир шудан надошт. Вале аз як катибаи ӯ дар варақи дарунии муқоваи китоби «Абулқосим Фирдавсӣ. Достонҳо аз «Шоҳнома», ҷилди 2, Нашриёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод, 1955», бармеояд, ки шоири оянда хеле пештар аз нашри «Ном» ба машқи шеър оғоз намудааст. Катибае, ки манзури мост ва бо хати худи устод аст, дар асл чунин мебошад:

«Бибояд ман бихонам ин китобро,
Ки ин аст дурру гавҳар, низ тилло.
Бибояд ҳис намуд ҳар фикри шоир
Бигӯям шеъри тавсифи ба он доир.

Лоиқ Фатҳӣ

23/ XI-56 сол аз Тоҷиккитоб харида шуд».

Аз таърихи ин навишта маълум мешавад, ки вақти таълифи он Лоиқ 15-сола ва шогирди соли дувуми Омӯзишгоҳи омӯзгории Панҷакент буд.

Агар ин катиба бо хатти худи устод Лоиқ намебуд, онҳое, ки ӯро ба сифати суханвару сухангустари тавоно

мешиносанд ва эътироф доранд, ба он шак меоварданд, ҳатто бо назардошти он ки моли овони ҷавонии ўст, зеро дар ин ду байт ҳеч яке аз ҷаҳор мисраъи он ҳолӣ аз нуқсонҳои қабеху малеҳи лафзӣю маънавӣ нест. Сакта дар вазни мисраъҳои якум («китоб»), дувум («аст») ва ҷаҳорум («доир»), ҳиҷои зиёдатӣ ҷой дошта, ноҳамворӣ дар баён, ноҷӯрӣ дар пайванди калимаву ибораҳо ва нақси маънавӣ дар мисраъи охир ба ҷашм мерасад. Ва беихтиёр гуфтаи Ҳофизи бузургвор ба ёд мерасад: «Бибин, тафовути раҳ аз кучост то ба кучо?». Ҷо дошта ни тафовути зиёд миёни намунаҳои аввалини машқи шеъри Лоиқ ва осори баъдияш бори дигар дурустии як гумони Гулназарро тасдиқ мекунад, ки гуфтааст: «Шояд ғалат кунам, ба гумони ман адибе мисли Лоиқ ба ин шиддат ба адабиёт наомадааст, ба ин шиддат ташаккулу такомул наёфтааст ва ба ин шиддат мақоми аввали худро дар адабиёт ҳифз накардааст».

Саволе ба миён меояд, ки оё ба ин гуна навиштаҷоти навмашқонаи шоири бузурге чун устод Лоиқ тавачҷуҳ зоҳир кардан ва онро рӯйи об баровардан, ошкор намудан шарт аст? Хусусан, ки худи шоир бо сароҳат иқрор дорад, ки шеъри нахустини ӯ «Ном» мебошад. Дар ҷавоб бояд бигӯем, ки, аввало, ҳар чизе, ки ба номи шахсиятҳои бузург иртибот мегирад, агарчи хурду реза аст, дархури диққат мебошад. Сониян, аз машқҳои шеърияш хомӯш мондани шоир далели он нест, ки ӯ мавҷудияти онҳоро рад менамояд, балки маънои онро дорад, ки ӯ яқинан, онҳоро дар қатори шеър намешуморид ва ҷиддӣ намегирифт.

Арзиши катибаи ёдшуда дар он аст, ки дарак аз он медиҳад, ки шоир аз кай ба мутолиаи «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавӣ сар кардааст ва он вақт ҷӣ таассуроте аз он бардошта буд. Ҳамин шиносӣ ва бардоштҳо буданд, ки дертар устод Лоиқ ба эҷоди силси-

лаи машҳури «Илҳом аз «Шоҳнома» муваффақ гардид ва тавонист, ки «дурру гавҳару тило»-и ин шоҳкитоби адабиёти форсии тоҷикиро кашф намояд ва тавсифи сазовори Фирдавсиро бигӯяд.

Чизи дигаре, ки аз ин катиба маълум мешавад, он аст, ки устод Лоиқ дар оғози шоирияш, гумон меравад, ба умеди фатҳи қуллаҳои баланди шеъри форсии тоҷикӣ ба худ таҳаллуси «Фатҳӣ»-ро интиҳоб намуда будааст. Ва бояд эътироф бикунем, ки вай ба ин нияте, ки дар оғози ҷавонияш карда буд, расидааст.

2011.

ДАВОМИ НЕК

Мирзо Турсунзода ҳангоми дар Анҷумани 5-уми адибони тоҷик аз шеърӯ шоирии адибони ҷавон суҳан меронд, номи чанде аз онҳоро ба забон гирифта, чунин арз карда буд: «Ҳоло касоне ба арсаи назм қадам ниҳодаанд, ки мо шоирони насли аввал бо эътимод ва дилпурии том машғали назро ба дасти онҳо супурда метавонем». Машғали назми ҳазорсолаи тоҷикро ба даст гирифтани ва баъдан баланд афрохтани он кори осон нест. Ва ба иҷрои ин вазифаи масъул ва пурифтиҳор касоне қодир ҳастанд, ки дилу гурдаи бузург доранд, соҳиби истеъдоди ҳақиқӣ мебошанд. Аз он ки мисли Мирзо Турсунзода шеършиноси дақиқиназар «бо эътимод ва дилпурии том» машғали назро ба дасти ҷавонон супориданӣ аст, маълум мешавад, ки дар назми мо имрӯз ворисони сазовори назми ҳазорсола ба камол расидаанд.

Шоири ҷавон Лоиқ яке аз онҳоест, ки лоиқи чунин шараф гардидааст. Ҳарчанд аз вақти нашри нахустин шеъри ӯ «Ном» (1959) то нахустин маҷмӯъаи шеърҳояш «Сари сабз», муддати зиёде нагузаштааст, вай як силсила шеърҳои хубу дилҷасп офарида, ба торҳои ҳанӯз нановотхтани эҳсосоти хонандаи шеърдӯсти тоҷик ҷанг зад ва аз байни он ба худ муҳлисони бонуфузе пайдо кард.

Лоиқ шоири лирик аст. Ӯ дар шеърҳояш кайфият, мақсаду маром, андеша ва мулоҳизаҳои насли ҷавони муосирро ифода мекунад. Қаҳрамони лирикии ӯ ҷавони инсондӯсту ҳаётдӯст, бунёдкору соҳибтадбир, нақӯкору нақӯрой ва поктинату покизасиришт буда, ҳомии олами зебӣ ва нафосат мебошад. Вай ҳастияшро бе ҳастии зодгоҳи худ, сарзамини худ тасаввур нахоҳад кард:

Ман умри азизу самари ишқу умедам
Бе обу насими ту тасаввур нанамоям.
Саҳмест зи оби ту ба таркиби вучудам,
Кайфест аҷаб атри насими ту бароям.

(«Зарафишон»)

Вай орзу дорад, ки ҳамеша:

Ишқ бошад, меҳр бошад, ҳам амонӣ дар ҷаҳон,
Завқ бошад, ханда бошад, ҳам вафои дӯстон.

(«Хандаи ҷонона»)

Барои ҳамин ҳам вай дар зиндагӣ ҳамӯш набуда, вучудаш аз ҷӯшу хурӯши ҷавонӣ лабрез аст. Вай толиби зиндагии тӯлонист ва мехоҳад, ки худро чун хишти хом ба оташхонаи даҳр занад, то пас аз пухта шудан, обу тоб ёфтан ҳамдаст ба мардumi кишвар шаваду дар санглохон тозагулбоғе бисабзонад ва ба ҳусни даврон ҳусн афзояд. Вай нағз медонад, ки мисли ӯ раҳрави роҳи зиндаги роҳи бaсе дуру дароз ва пур аз шебу фароз дар пеш асту андар ин роҳ ӯро барору нобарореву савобу носавобе интизор аст. Бале, вай мақсаду мароми муайяне дорад ва ояндашро ба хубӣ тасаввур мекунад. Ин гуна қаҳрамон шоистаи ҳурмат ва дил бастан аст. Симои вай барои насли рӯзгори мо азиз аст. Ин чеҳра маҳсули бофтаи хаёлотӣ шоирона нест.

Онро шоир аз ҳаёт гирифтааст ва дар «булӯри дидагон, дар чеҳраи дилдодагон, дар нигоҳи кӯдакон» ҷустааст.

Лирикаи Лоиқ ишқӣ, иҷтимоӣ ва фалсафист. Махсусан ишқия дар ашъори вай мавқеъи асосӣ дорад. Чунин ҳолат дар эҷодиёти сарояндаи лирик ва алалхусус дар фаъолияти адиби ҷавон, илова ба он дар маҷмӯъаи нахустин як амри табиист. Мавзӯи ишқияҳои шоир аз баёни шодии висол («Марҳабо, пой муборак» ва «Завқи дидор»), лаззат ва кайфияти меҳри нахуст («Муҳаббати аввал»), нозу истиғнои дил – бари худком («Сабзаи баҳор»), хотираи рӯзҳои ишқварзӣ («Додгоҳи хотира» ва «Хотира дар пушти сурат»), тасвири лаҳзаҳои нотакрори айёми ишқ («Хандаи ҷонона») иборат аст. Зоҳиран ин мавзӯҳо дар шеър нав нестанд, вале ҳаминро низ бояд гуфт, ки ҳеч гоҳ куҳна низ намешаванд. Онҳоро мо дар эҷодиёти ҳамаи

шоирони лирик дар ҳамаи замонҳо дучор хоҷем кард. Минбаъд ҳам шоирон дар ин мавзӯҳо шеър хоҷанд гуфт. Шояд аз ҳамин сабаб аст, ки двр ин боб шеъри хуб сароидан душвор аст. Вай аз шоир истеъдоди табиӣ ва маҳорати комилро талаб мекунад. Ин мавзӯҳо маҳаки ҷавҳари истеъдоди ҳақиқӣ мебошанд, зеро ки дар

онҳо ҳама буду нобуди сармояи шоир зухур меёбад. Касе ки дар ин майдон зафар меёбад, бешубҳа, шарафманд хоҳад шуд.

Боиси хурсандист, ки шеърҳои ошиқонаи Лоиқ бо тозагии маънӣ ва нафосати баланди худ фарқ мекунад. Шоир онҳоро бо як гирумон ва эҳсосоти маҳсусе ва сӯзи дил сароидааст. Дар беҳтарин намунаи ин қабил шеърҳо, мисли «Завқи дидор», «Муҳаббати аввал», «Хандаи ҷонона», «Дар базм» ва ғайра адиби ҷавон тариқи кашфи олами эҳсосоти одамиро пеш гирифта, баъзе лаҳзаҳои нозуку ноаёнӣ онро ба қалам додааст ва тавассути санъати шоирияш ба ҷашм аён кардааст.

Бояд гуфт, ки дар ишқияҳои Лоиқ торафт бештар оҳангҳои иҷтимоӣ қувват гирифта, рӯҳияи граҷдани онҳо баланд шудааст. Ӯ як қатор шеърҳои хубе навиштааст, ки ба мавзӯҳои муҳимтарини ҳаёт бахшида шудаанд, ба монанди «Суруди сулҳ», «Сатрҳои нотамом», «Кишвари баркамол», «Ба модарам» ва ниҳоят «Суруди хайрбод», «Нону касиб» ва «Захмҳо», ки ба маҷмӯа дохил нашудаанд. Ин ҳолат дар эҷодиёти адиби ҷавон хурсандиовар буда, умед аст, ки минбаъд ҳам идома ва такмил хоҳад ёфт.

Лоиқ аз нахустин шеъраш «Ном» ва баъдтар бо навиштани боз чанд шеъри дигар, мисли «Қуфл», «Насиҳати модар», «Ҷашмаи дилёб», «Мукофот», «Арча» ва як силсилаи рубоӣ собит намуд, ки табиӣ ӯ ба гуфтани ашъори ҳикматомез майл дорад ва анъанаи назми фалсафии Хайёму Саъдӣ, Шекспиру Пушкин ва дигар бузургони олами адабро давом доданист. Мо осори ин майли шоирро дар шеърҳои дигараш низ, аз ҷумла дар «За-

рафшон», «Раҳрави зиндагӣ», «Чавонӣ меравад...», «Сатрҳои нотамо» ва «Роҳи дилҳо» мебинем. Лоиқ дар ин қабил шеърҳо дар хусуси инсон ва мақоми вай, зиндагӣ ва ҷиҳатҳои гуногуни он, муаммои ҳаёт ва марг ва ғайра фикру мулоҳиза меронад. Ў ба ҳар як ашъеи моддӣ ва воқеъаву ҳодисоти ҳаёт бо дидаи ибрат менигарад. Дар ин шеърҳо адиби ҷавон қоблияти пухтаву рехта сухан гуфтан ва дар лафзи андак маънии бисёрро ифода карда тавони-стани худро нишон додааст. Мисоли барҷастаи он «Насиҳати модар», «Мукофот» ва бештари рубоиёти ӯ мебошад, ки дар онҳо калимаву таъбирҳои зиёдатӣ ва ё тасвирҳои ноҷо тақрибан вучуд надоранд ва аз нукта-санчию жарфбинии шоир ва камолоти ӯ дарак медиҳанд.

Шеърҳои Лоиқ на танҳо бо тозагии мазмун ва нафосати баланди шеърӣ доштанишон, балки аз ҷиҳати шакл, тарзи баён ва бадеиёти худ ҳам қобили тавачҷуҳ мебошанд. Ў дар шеър калима, ибора ва тасвирҳои бадеиро мувофиқи талаби мавзӯё интихоб мекунад ва ба ягонагии шеър ва тамомияти он диққат медиҳад. Адиби ҷавон махсусан ба тасвир дар шеър рағбат дорад. Дар ҳамаи шеърҳои вай, албатта, тасвирҳои тозаву ташбеҳу истиораҳои нав ҷой дорад. Онҳо шеърҳои ўро ҷозибадор кардаанд. То чӣ андоза ба тасвир дар сухан диққат кардани шоир аз ду порчаи поёнӣ ба хубӣ намоён аст:

Дар раҳи туст ҳам осебу газанд,
Ҳам гулистони саодат, ҳам банд.
Моҳигириву бидон, пайвастат
Нафитад моҳии зар дар шастат.
Бахт чун оби равон пайдо нест,
Дар ҳама ҷои замин тилло нест.
Зиндагонист на яксонӣ дар он
Шиша гоҳест ба ҷои сандон.
Зиндагонист – ба кас то ба абад
Силаву силӣ зи як даст расад.
Зиндагонист – диҳад чун фармон

Кори анбӯр кунӣ бо дандон...

(«Раҳрави зиндагӣ»)

Ё худ:

Агар парвонай, даври чароғи хирасӯзе не. –
Ба даври машъале ё офтобе сӯз, қурбон шав.
Агар ту қатрай, ҷойи нишасти хешро дарёб, –
Ба рӯйи санг не, дар беҳи гул резу гулистон шав.
Агар обӣ, мабош ором дар як ҷо чу оби кӯл,
Кушо маҷрои худро, қобили тӯфону тугён шав.
Агар позаҳр бошӣ, баъди марги дӯст беқадрӣ,
Ба сарвақти давоҷӯён биё, бар дард дармон шав.
Ту нахле ҳам агар бошӣ, зарурат гар бифармояд,
Сари сабзат бисӯзон, гармӣ овар, шуълаафшон
шав.

(«Худфурӯзӣ»)

Як ҷиҳати дигар ва бисёр муҳимми шеърҳои Лоиқ конкретӣ будани онҳост. Ў аз зиндагӣ чунин лаҳзаҳоеро пайдо кардааст, ки ба нотакрор ва дерпоянда шудани шеърҳои сабаб гардидаанд. Аз ин вачҳ шеъри бағоят марғуби ӯ «Ба модарам» ҷолиби диққат мебошад. Дар он шоир ба воситаи зикри чанд лавҳаву ҷузъиёти конкретии ҳаёт симои абадзиндаи модари тоҷикро офарида, «олами дар худ ниҳонашро» кашф намудааст. Лавҳаву ҷузъиёти зиндагӣ якҷо бо эҳтиросу самимияте, ки ба таби шоир хосанд, шеъри мазкурро фаромӯшношудани кардаанд.

Лоиқ шоири ҷӯянда аст ва натиҷаи ин тозаҷӯйҳои ӯ ҳам дар муҳтаво ва ҳам дар шакли шеърҳои мушоҳида мешавад. Вай дар ду-се соли охир лангардор сухан гуфтанро машқ намудааст. Адиби ҷавон агар дар тамоми шеъри «Дар ёди шараф» танҳо дар як мисраъ рӯкне афзуда, дар шеъри «Завқи дидор» фақат дар баъзе байтҳо мисраъҳоро шикаста бошад, шеърҳои «Муҳаббати аввал», «Додгоҳи хотира», «Дар базм», «Сатрҳои нотамом», «Биҳишти гумшуда» ва «Ба модарам»-ро саропо ба ин минвол гуфтааст. Ў мисли баъзе шоирони ҷавон ва

навқалам мисраъҳоро фақат барои он ки «навпардоз» бошад не, балки бо тақозои маънӣ ва мавзӯӣ шикастааст ва дарозу кӯтоҳ ё зиёду кам намудааст. Масалан, тасвири шароити базму оҳанги шӯҳи рақс, зуд-зуд дигаргун шудани ҳолат ва кайфияти рӯҳии қаҳрамон боиси он шудаанд, ки муаллиф шеърӣ «Дар базм»-ро бо як оҳанги муҳаррик ва тағйирёбанда сарояд:

Дар дили шаб чоми заррини кафи ёр
Медурахшиду диламро шод мекард.
Ҳарфҳои канда-канда, нозҳои дилбарона,
Мастӣ аз дидору аз май
Ҳастиямро бод мекард.

Ҳамчу шамшод аз вазиданҳои боди шӯҳшанг
Печу тобе хурдаву арғушт мерафт.
Бо садои қарс-қарси панҷаҳои нозукаш
Ҷони ман ҳам аз сари ангушт мерафт.

Гоҳ чашмак мезаду бо як нигоҳаш мерасонд
Қиссаи ишқи ҷавониро ба ёд,
Дар дилам тӯфони баҳру нолаҳои бодро
Медамонду бар ниҳодам
Оташи ғам мениҳод...

Маълум мешавад, ки лангардор сухан гуфтан имконоти шоирро зиёд намуда, барои пурратар баён ёфтани эҳсосоти ӯ сабаб шудааст.

Дар маҷмӯаи «Сари сабз» аз шеърҳои навмашқонаи Лоик сар карда, то шеърҳои навпардозонааш, яъне аз «Ном» (1959) то «Бо модарам» (1965) гирд оварда шудааст. Табиист, ки дар он мо дар қатори шеърҳои бисёр хубу пухта, баъзе шеърҳоеро ҳам дучор мекунем, ки бо вучуди тозагии мавзӯӣ худ ва ҳали он аз ҷиҳати баён ва санъати шеърӣ якранг ва ҳамвор нестанд («Зарафшон») ва ё адиби ҷавон аз сабаби тангии вазну қофия дар баёнашон душворӣ кашидааст («Ном» ва «Қуфл»), ё ки дар акси ҳол

ниҳоят равон ва бо тасвир гуфта шудаанд, тариқи ҳалашон нав нест. Шеъри «Роҳи дилҳо» ҳам аз ҳамин қабил аст. Ин шеър аз саргузашти аламангези устод Рӯдакӣ нақл мекунад ва бо мисраъҳои зайл поён меёбад:

Кучоянд он «чаҳондорон», шаҳон? З-онҳо нишоне нест,
Дар ин соат, ки он «овора» мулки ҷовидонӣ ёфт.
На онҳо, на аҷал ўро намиронданд! Ў имрӯз
Чу халқаш шоҳроҳи бахту иқболу ҷавонӣ ёфт.

Аксари шеърҳои, ки шоирони муосир дар ёди ин ва ё он адибони бузурги пешина гуфтаанд, ҳамин тавр анҷом мепазирад. Яъне, дар онҳо аввал аз саргузашти адиб ва қадрношиносии замона сухан рафта, сипас зикри он меравад, ки агарчи вай мурдааст, осораш бақои номи ўст. Шояд ин тарзи ҳали мавзӯ ба мақсад мувофиқ бошад, аммо фаромӯш ҳам набояд кард, ки сабабгори яқингии он шеърҳо гардидааст. Дар баъзе мавридҳо шоири ҷавон мисли «Ошиқ» шеъре гуфтааст, ки аз ҷиҳати банду баст ва маънӣ нисбат ба сурудаҳои дигари ў суфт ва номукамал мебошад ва ё дар шеърҳои ҷудогонааш фикру мулоҳизаҳои ба ҳам муҳолиф баён ёфтаанд. Барои мисол як рубоии хуби ўро гирем, ки дар он симои ҷавонмарди бузургрӯҳ ва тавоное ба хубӣ акс ёфтааст:

Аз ҷабри гуноҳи хештан нагресам,
З-он даст фитодам, зи нав бархезам.
Ҳаргиз набарам ба нокасе рӯйи ниёз,
Дастам шиканад, бар гарданам овезам.

Вале шоири ҷавон рубоии дигаре ҳам дорад, ки бо вучуди шеърӣ баланди худ ва маҳсули мушоҳидаҳои дақиқ буданаш, ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати ғоя комилан ба рубоии боло зид мебошад.

Гар аз ҳама асрори ниҳон огоҳӣ,
Гар яккасавори ҳунарий, гар шоҳӣ,
Дар танграҳи муносибат бар мардум
То роҳ надиҳӣ, ба худ наёбӣ роҳе.

Дар ин рубоӣ чеҳраи касе тасвир шудааст, ки майли рӯйи ниёз овардан ва муросокорино дорад.

Лоиқ ба тасвир ва маъниофаринӣ дар шеър диққати махсус медиҳад ва ин чиз каломашро ширадор намудааст ва як ҷиҳати мусбат ва хосси эҷодиёти вай мебошад. Лекин баъзан шояд натиҷаи саргарми тозаҷӯӣ шудани ӯ бошад, тасвирҳои шеърӣ офаридааст, ка ба осонӣ дарк кардани онҳо душвор аст. Андак бошад ҳам, осори баёни мавҳум дар шеъри «Хотира дар пушти сурат» ва баъзе рубоӣҳои ӯ зуҳур намудааст.

Наҳоят, ҳанӯз дар шеърҳои Лоиқ якрангии вазн мушоҳида карда мешавад. Ӯ аксари шеърҳоиашро ба истисноии миқдори ками онҳо фақат дар зиҳифҳои ду баҳр – рамал ва ҳазаҷ гуфтааст. Агар шоир дар баҳрҳои дигари арӯз низ шеър гуфтаанд машқ намояд, бешубҳа имконоти эҷодии вай дучандон зиёда мегардад.

Агар наشريёт ба маҷмӯаи адаби ҷавон сарсухани андак дурусттар ва муфассалтаре илова менамуд ва ё аз нависандаи ботаҷрибае ва шеършиносе хоҳиш мекард, ки пешгуфторе ба он бинавасад, мисли он ки нависандаи маъруф Сотим Улуғзода ба маҷмӯаи адиби навқалам Ҳабибулло Файзулло навиштаанд, кори хайреро анҷом меод. Ба фикри мо, анҷоми чунин як кори хайр дар маҷмӯаи нахустини онҳое, ки бори аввал ба майдони адабиёт қадам мемонанд, зарур мебошад. Лекин адибе фармудааст, ки «агар шеър хуб бошад, ба дастгирӣ ниёз надорад». Воқеъан хуб гуфтааст. Бигузор, шеърҳои шоир худро сипар бошанд.

Лоиқ дар яке аз шеърҳоиаш, ки «Дар сафар» ном дорад ва берун аз маҷмӯа мондааст, дар хитоб ба хонандаи худ гуфта буд:

Азизонам, дуои хайр гӯед,
Шуморо гуфта бар раҳ мебароям.

Мо ба шоири ҷавон дар сафараш ба олами шеър барор
хоста, ба роҳаш давоми нек орзу мекунем.

1967.

МАВЛАВӢ ВА ЛОИҚ (*Вижагиҳои дарки шеъри сӯфиёна*)

Шеъри Мавлоно Чалолиддини Балхӣ, маъруф ба Мавлавии Румӣ (1207–1273), ин «бузургтарин шоири сӯфии ҳамаи замонҳо» (Р. Николсон) аз аввал дар ҷомеаи тоҷик, махсусан дар миёни рӯҳониёни бомаърифати он, монанди муллоҷабағони мадрасаву мактабҳои динӣ ва муллоён шухрати зиёд дошт. Пайравони тариқатҳои нақшбандия ва қодирия, ки дар қаламрави Тоҷикистон густариши тамом доранд, аз қадимулайём асарҳои Мавлавӣ – «Маснавии маънавӣ» ва «Девони кабир»-ро қироат мекарданд.

Ин анъана, мутаассифона, дар даврони шӯравӣ бо сабабҳои маълум андаке коҳиш ёфта буд. Ҳатто дар донишқадаву донишгоҳҳои олиии адабӣ, чӣ ҳоҷат ба мактабҳои таълимоти ҳамагонӣ, солиёни дароз на танҳо асарҳои шоирони сӯфии дигар, балки Чалолиддини Румӣ низ ҳамчун мероси иртиқой таълим дода намешуд.

Таҳқиқи мероси сӯфиёне, монанди Саной, Ансорӣ, Аттор ва Румӣ, дар Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон танҳо дар солҳои 60-70-и асри гузашта оғоз гардид ва чун натиҷа таълифоти Е.Э.Бертелс «Сӯфигарӣ ва адабиёти сӯфиёна» (1965), Нозир Одилов «Ҷаҳонбинии Чалолиддини Румӣ» (1965), Аҳмадҷон Муҳаммадхоҷаев «Ҷаҳонбинии Фаридиддини Аттор» (1974), Кароматулло Олимов «Ҷаҳонбинии Саной» (1975) ва дигарон ба вуҷуд омаданд. Тақрибан дар як замон бо нашри ин рисолаҳо таълиму тадриси сӯфигарӣ ва адабиёти сӯфиёна низ дар баъзе аз донишгоҳҳои ҷумҳурӣ шурӯъ шуд.

Дубора рӯй овардан ба шеъри шоирони ориф ва, пеш аз ҳама, Мавлавӣ дар шеъру шоирии муосири тоҷикӣ хидмати Лоиқ, ин бузургтарин шоири тоҷик дар садаи 20 мебошад. Нимаи дувуми солҳои 70 ва ибтидои 80-уми асри гузашта солҳое буданд, ки Лоиқ ба шеъри Румӣ алоқамандии ҳосе дошт. Агар бо таъбири муаллифи рисолаи

«Лоиқе чун Лоиқе» (2000) шоири тавонои тоҷик Гулназар бигӯем, «Девони кабир»-и Румӣ «ҳамнишини шаборӯзӣ»-и ӯ гардида буд. Лоиқ он вақт дар суҳбат, суханронӣ, мусоҳиба ва мақолаҳояш аз шеъри ин шоири ориф зиёд иқтибос мекард. Зимнан, вай донандаи беназири осори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Соиб, Калими Кошонӣ, Бедил ва дигарон буд ва метавонист соатҳо аз ашъори шоирони номбурда беист аз ёд шеър бихонад ва муддатҳо дар бораашон бо шавқу завқ суҳбат бикунад. Аммо тавачҷуҳ ва алоқамандие, ки ӯ ба шеъри Мавлавӣ дошт, чизи дигаре ва хориқулода буд.

Пас аз ин рӯй овардан ба Мавлавӣ дар шеъри муосири тоҷикӣ «мӯд» шуд. Монанди он ки замоне пас аз Лоиқ ҳама рубоисарову дубайтигӯӣ, ғазалнавису шеъри наву сапед мегуфтагӣ шуда буданд. Ва ё баъди «Модарнома»-и ӯ ба ёди қаламкашони тоҷик расид, ки онҳо ҳам модардоранд.

Лоиқ чӣ ниёзе дошт, ки рӯй ба шеъри Мавлавӣ, бузургтарин шоири ориф оварад? Суханварони дигари тоҷик чӣ эҳтиёҷе доштанд, ки дар ин қор пайрави Лоиқ бошанд? Чӣ иртиботе ҳаст миёни ирфони замонҳои пешин ва тафаккури бадеии имрӯзӣ?

Лоиқ аз қадамҳои нахустини худ ба майдони шеъри муосири тоҷикӣ дар солҳои 60-и садаи 20 пайваста ва пайгирона дар ҷустуҷӯӣи воситаҳои тасвири бадеии муносиб, забон ва сабки созгори воқеияти аср бо тамоми мураккабӣ ва рангомезиҳояш буд. Вай ошкоро аз шеъри замонаш изҳори ноқаноатмандӣ мекард. Шеъри тоҷикӣ сарфи назар аз дастовардҳои бебаҳси он дар солҳои 20–30, дертар дар солҳои 40, 50 ва 60-уми асри гузашта, ниёзи зиёде ба навшавӣ дошт. Ва бо ҳамин ният ӯ ба омӯзиши амиқи таҷрибаи адабиёти пешина ва кунунии форсии тоҷикӣ ва мардуми дунё, аз ҷумла асарҳои Ҳёте, Ҳейне, Ҳуго, Пушкин, Есенин, Уолт Уетмен, Пабло Неруда, Расул Ҳамзатов, Эдуардас Межелайтис ва дигарон шурӯъ менамояд. Лоиқ аз шоирони муосири тоҷик ягона касест,

ки ба эҳёи маъмултарин навъҳои шеърӣ дар адабиёти пешинаи форсии тоҷикӣ, аз қабилӣ рубоӣ, дубайтӣ ва ғазал тавфиқ ёфт. Ӯ дар гуфтани шеър дар қолаби «арӯзи озод» ва «шеъри сапед» низ таҷрибаи бобароре дошт. Ҳақ ба ҷониби Мӯъмин Қаноат аст, ки мегӯяд: «Балки ӯ ягона шоирест, ки кӯшидааст тамоми роҳҳо ва василаҳои тасвириро – аз тасвири воқеъӣ то тасвири орифона, ошиқона ва риндоноро ба кор барад».

Гумони ғолиб он аст, ки вақте ки Лоиқ бори нахуст аз наздик бо шахсият ва осори Мавлавӣ ошно мешавад, тамоми он чизҳоеро, ки то ин вақт аз навиштаҳои шоирони дигар, адабиёти мардумони дигар, аз фаҳлавиёт ва фарҳангҳову луғатномаҳои сершумор меҷуст, ба якборагӣ дар «Девони кабир» ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ пайдо менамояд. Дар ин ду китоб бо имони комил метавон гуфт, ки дастовардҳои ҳам шеъри пешинаи форсии тоҷикӣ, аз ҷумла дар заминаи ҳунари адабӣ, ҳам фаҳлавиёт ва ҳам забони зиндаи мардум ҷой гирифтааст. Ба замми ин набояд фаромӯш кард, ки Мавлавӣ, тавре ки маълум аст, дорои сабки адабии нотақрор ва виҷаи худ ва поэтикаи комилан нава ҳаёт ва табиист, ки тавачҷуҳи ҳамаи шоирони форсигӯӣ баъдҷ, аз ҷумла Лоиқро ба худ ҷалб мекард.

Мутаассифона, масъалаи пайванди шеъри Лоиқ ва шоирони дигари тоҷик бо шеъри Ҷалолиддини Румӣ, то ҳол тавре ки мебошад, таҳқиқ нашудааст. Он чи дар замина аз тарафи баъзе аз аҳли адаб ва илм, мисли Алиасғари Шеърдӯст, Муҳаммадали Аҷамӣ, Комил Бекзода ва дигарон гуфта шудааст, аввалан, хусусияти зимнӣ дошта, сониян, ошкоро баҳсбарангез мебошанд. Чунончи, Алиасғари Шеърдӯст зимни андешарониҳояш дар бораи раванди инкишофи шеъри муосири тоҷикӣ дар асоси ғазалҳои ҷудогонаи Лоиқ, Фарзона ва Муҳаммадали Сиёвуш тахмин мекунад, ки дар онҳо, бино бар таъбири ӯ, «нигоҳи орифона», «як фазои ирфонӣ-мазҳабии тоза» ва қаробат «бо ғазали сунатии ирфонӣ» ҷо дорад. Агар

пажӯҳишгари эронӣ Алиасғари Шеърдӯст, ки донандаи хуби шеъри муосири тоҷикӣ мебошад, бо камоли эҳтиёт ва мулоҳизакорона сухан мегӯяд, шоири ҷавони тоҷик Муҳаммадали Аҷамӣ, файласуфи шоир Комил Бекзода ва дигарон бовар бар он доранд, ки шоирони тоҷик, аз ҷумла Лоиқ, шеъри ирфонӣ гуфтаанд. Барои мисол, Аҷамӣ дар мақолааш зери унвони «Тафаккур ва ҳис дар калимот» дар рӯзномаи «Наҷот» (2000) ақидаеро ба миён гузошта буд, ки дар шеъри Лоиқ ишқи дигар, маъшуқаи дигаре ҳаст. Ҳамон ишқ ва маъшуқае, ки мардони ҳақиқат ва тариқат доштанд. Ва он ишқ ва он маъшуқа ҳамон аст, ки Саной, Шайх Аттор, Мансури Ҳаллоҷ, Саъдӣ, Ҳофиз ва шоирон ва сӯфиёни дигар доштанд. Бо гузашти чанд сол ва сарфи назар аз «эътирозҳои ошқору нишоне», ки ба мақолаи мазкураш ҷо доштанд ва аз он рӯзноманигори «Адабиёт ва санъат» (4 апрели 2007) ёд овардааст, Аҷамӣ исрор намудааст, ки «боз ҳам тазаккур меҳоҳам бидиҳам, ки хеле аз шеърҳои устод Лоиқ Шералӣ саршор аз маърифати ирфонист».

Дар робита ба чунин қазоват ва натиҷагириҳо таъкиди нуктаеро лозим медонем ва он иборат аст аз ин ки шабоҳати зоҳирӣ, ки дар маънӣ ва тасвир миёни шеъри шоирони имрӯзаи тоҷик, аз ҷумла Лоиқ ва шеъри шоирони сӯфие, мисли Мавлавӣ ҷой дорад, ҳамчунин мавҷуд будани зикри Худо, паёмбар, Қуръону Ҳафтяк, сура, оят, дарвешу дарвешӣ, худию беҳудӣ, шӯридагӣ, девонагӣ, хилқати риндонона, мастӣ ва ғайра ҳанӯз маънои онро надорад, ки шеъри Лоиқ ва шоирони муосири дигаре ирфонист ё мазҳабӣ, зеро дар онҳо ин маънию тасвирҳо, калимаву таркибҳо, мафҳуму истилоҳот муҳтаво ва моҳияти заминӣ, воқеъӣ доранд, на ирфонӣ динӣ. Худи Лоиқ дар яке аз охири мусоҳибаҳои телевизионияш дар барномаи «Сухбати мардона» дар ҷавоб ба саволи гардонанда аз хусуси он ки «касе ба мақолаи Алиризо Қазва ҷавоби сазоворе нагуфт. Шумо дар замина чӣ назар доред?», бо сароҳат изҳор намуда буд, ки «Қазва фармудааст, ки «дар

шеъри тоҷикӣ мазмунҳои динӣ вучуд надорад. Ҳамин тавр аст, зеро муҳити зиндагӣ дар Тоҷикистон 70 сол коммунистӣ буд. Барои ҳамин ҳам дар ҳамин замина бояд дар бораи шеъри муосири тоҷикӣ қазоват кард ва набояд меъёрҳои барои мо бегонаро таҳмил кард». Ҷавоби шоир ба саволи дигар дар бораи он ки «вақте ки шумо дар бораи ишқ мегӯед, пеш аз ҳама, чиро дар назар доред?» аз ин лиҳоз басо ҷолиб мебошад. Ӯ мегӯяд: «Пеш аз ҳама, ишқи байни зану мардро», хосса дар шеър, «пеш аз ҳама, аз ишқи воқеъии инсонӣ» ва таъкид намудааст, ки «ишқи ӯ заминист, ба занон аст». Он чизе, ки Маҳтоби Маккӣ ном касе дар маҷалаи «Килк» дар «Гуфтугӯ бо Лоиқ Шералӣ» аз номи шоир овардааст, ки гӯё ӯ гуфта бошад, ки «гурӯҳи дигари шеърҳоям ирфонӣ ҳастанд», таҳрифи маҳз аст.

Дар шеъри Лоиқ, Бозор Собир, Гулназар ва чанде дигар, ки сирф воқеъгароёна аст, ҷустуҷӯ кардани шеъри ирфонӣ мазҳабӣ кори беҳуда ва кӯшиши бар абас мебошад. Инро на осори онҳо ва на гуфтаву навиштаҳояшон дар бораи шеърӯ шоирӣ тасдиқ мекунанд. Гулназар, ки аз раванду тамоюлҳои шеъри имрӯзаи тоҷикӣ беш аз ҳар ноқиде андеша меронад, дар гузоришаш ба маҷлиси 5 Садорати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон соли 2002 ошкоро изҳор дошта буд, ки «ва агар барои шеър замону макон лозим нест, ҳамчунин ки баъзе қалмкашон ҳаминсон ақида доранд, пас барои мо шеъри Рӯдакию Мавлавию Ҳофизу Бедил ва даҳҳо бузурги гузашта кифоя аст. Ҳоҷат ба он нест, ки гуфтаи онҳоро беҳунарона такрор кунем ва гӯем, ки «ин шеъри ирфонист».

Аз рӯйи шабоҳатҳои зоҳирӣ қазоват кардан ба натиҷаҳои номатлубе мерасонад. Барои мисол, агар аз ҳамин нигоҳ ва ҳамин тарзу тариқ ба шеъри Суруш нигарем, бубинед, то ба кучоҳо мерасем. Ин шоир дар оғози шеъри «Дар интиҳои шаб» гуфтааст:

Ман туро, эй ёр, сар то по
Чун салиби қисмати талхам

Бо ҳазор андӯҳ мебӯсам.

Ё дар шеъри дигараш «Нури ишқ» навиштааст:

Ту гӯйӣ Ҳазрати Исо
Дар он ҷо интизори лаҳзаи поки шаҳодат буд
Ва лаззатгир аз санги маломат буд...

Суруш кист? Пайрави дини насронист? Ҷойи шак нест, ки Суруш насронӣ нест, мусулмон аст. Вай ашъори мазҳабӣ, динӣ нагуфааст, ҷӣ ҳоҷат ба гуфтани ашъори ирфонӣ. Ё аз ҷумлаи шоиронест, ки дар заминаи фарҳанги форсии тоҷикӣ, аз ҷумла фарҳанги исломӣ шеър мегӯяд ва тасвиру маъниҳои диниро ба мақсаду ҳадафи эҷодиаш – бозтоби замони муосир, аз ҷумла аз тариқи ишқ мувофиқ гардондааст. Агар чунин намебуд, ин тавр намегуфт:

Ва худро чун нигоҳи худ кунам маслуб
Ба рӯйи пайкари ҳамчун салиби мраммарини ту,
Ва ё худро биовезам
Ба даври пайкари чун оҷ поку нозанини ту.

Ва ё ӯ дар шеъри «Соқаҳои ошиқи печон» чунин байтҳое дорад:

Барои мӯйҳоят, ҳасрати шои ғарибон дар диле то-
рик,
Ки он шаб панҷаҳои солики ман ҳамчу дарвешон
Ба шавқи дидани тандиси рӯят дар дили меҳроб
Чу тори риштаи тасбеҳ бӯсиданд,
Барои шонаҳоят – такагоҳи эътимоди ишқ,
Ки он шаб чашмҳои содаи эҳромпӯши ман
Чу санги Каъба мелесиданд,
Ҳалолам кун, азизам, бӯсаҳоямро...

Яқин аст, ки аз лиҳози ақидатӣ на ду пораи аввал ва на

ин пораи охир на ба таълимоти дини насронӣ ва на ба ислом мувофиқат доранд. Ин чиз танҳо ба шеъри Сиёвуш хос нест, балки ба шеъри бисёр шоирони дигар низ нисбат дорад. Чунончи, шоираи тавонои тоҷик Фарзона дар шеъри «Нилуфари хотира» ба ҳамин минвол фармудааст:

Ишқ дар сурати як роҳиби зебо омад
Ба мани раҳрави Каъба зи калисои сапедат.
Дили ман бурҷи калисо шуду зангӯла навохт
Бо тӯлуи зиндагибахши Масеҳои сапедат.

* * *

Майл ба гуфтани шеърҳои мазҳабии динӣ ва вуруди мазмуну тасвирҳои диниву мазҳабӣ ба шеъри муосири тоҷикӣ аз солҳои 90-уми асри гузашта сар шуда буд. Дар он солҳо бино бар тақозои ҳодисаҳо ва равандҳои маълуми сиёсӣ иҷтимоӣ навиштаҷоти манзуми зиёде ба таъб расиданд, ки дар онҳо аз ҳамди Худову наъти пайғамбару афкори ирфонигуна сухан мерафт. Қабл аз ин дар адабиёти муосири тоҷикӣ зуҳури шеърҳои динию ирфонӣ ва чопи онҳо маъмул набуд.

Ҳоло ин равия бештар дар навиштаҳои Муҳаммадали Аҷамӣ, Рустами Ваҳобниё, Фотеҳи Абдулло, Шаҳноз ва касоне мисли онҳо давом дорад, ки солиёни дароз дар Эрон зиндагӣ, кор ва ё таҳсил намудаанд ва ё ба он кишвар робитаи мустақим доштанд. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки ин равия дар шеъри муосири тоҷикӣ сарчашмаи хориҷӣ дорад. Ин қазияро ин чиз низ тасдиқ мекунад, ки равияи мазкур дар шеъри шоироне, ки бар суннатҳои шеърии Айнӣ, Лохутӣ, Пайрав, Ҳабиб Юсуфӣ, Турсунзода ва дигарон тарбият дидаанд, аз он мактаб сабақ бардоштаанд, ба мушоҳида намерасад.

Аммо ин ҳаргиз маънои онро надорад, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ, умуман, ва шеъри муосири тоҷикӣ, хосса-тан, суннати гуфтани шеърҳои динию ирфонӣ вучуд надошт. Сухан дар бораи шеъри расмӣ тоҷикӣ дар як

давраи муайяни таърихӣ, ба истилоҳ замони шӯравӣ – аз солҳои 20 то 90–уми садаи 20 меравад. Вагарна, тавре ки маълум аст, дар таърихи адабиёти бостон ва садаи миёнаи форсии тоҷикӣ адабиёти динӣ ва ирфонӣ як шоҳаи қавӣ ба шумор мерафт ва ин анъана дар оғози асри гузашта дар осори адибоне мисли Мавлавӣ Чунунӣ, Абдулҳайи Муҷахарфӣ, Туғрал, Ҳайрат, шеърҳои давраи аввали Айнӣ, Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва дигарон идома ёфта буд. Бино бар ин аз ин ба баъд агар дар адабиёти кунунии тоҷикӣ ин равия тақвият ёбад ва адибони ҳунарманде зуҳур намоянд, ғайричашмдошт нахоҳад буд. Вале боз ҳам таъкид менамоем, ки мо он чи гуфтем, дар заминаи шеъри имрӯзи тоҷикӣ гуфтем, на шеъру шоироне, ки дар оянда ба майдони адабиёт қадам хоҳанд гузошт. Дар ин роҳ кӯшиш ва таҷрибаҳои, ки шоироне мисли Фарзона, Абдулқодири Раҳим, Салими Хатлонӣ ва дигарон кардаанд ва мекунанд, қиддӣ ба назар мерасад.

* * *

Пас чӣ чизест дар шеъри Мавлавӣ, ки диққати Лоикро то ба ин дараҷа ба худ ҷалб менамояд, агар он мазмунҳои сӯфиёна ва андешаҳои фалсафӣ дар сурудаҳои он набошад. Ин гуфтаи шоир чӣ маънӣ дорад, ки «беш аз ҳама шеърро аз зиндагӣ, ҳамчунин аз шеъри Рӯдакӣ, Ҳофиз, Хайём, Соиб, Калими Кошонӣ ва махсусан пас аз хондани «Маснавии маънавӣ» ва «Девони кабир» омӯхтам». Барои ёфтани ҷавоб ба ин саволҳо гуфтаи дигари шоир мадад мерасонад. Ӯ иқрор кардааст, ки «аз ғазали классикӣ забон, санъатҳои бадеӣ, зарфияти сухан, қофиябандӣ, истифодаи радиф, мантиқ, эҷоз ва таносуби сухан, тасвирсозӣ ва ғайраро омӯхтам». Таҳлили амиқи шеъри Лоик, хосса ғазалиёти ӯ нишон медиҳад, ки ӯ аз Мавлавӣ, пеш аз ҳама, муносибати бисёр озодона, вале ҳунарияш ба вазн, қофия, радиф, лафз, санъатҳои бадеӣ, забони зиндаи мардумӣ, ҳамчунин мусиқии олии шеър, хушоҳангӣ, баёни пур аз шӯру эҳсос ва андешаро гирифтааст. Чунончи:

Ман ошиқам, ман ошиқам, ман ошиқи деринаам,
Ман ошиқи он соиду он ғабғабу он синаам.
Гар ман надорам симу зар, гар ман надорам баҳру
бар,
Дорам туро то дар бағал, ганчинаам, ганчинаам.
Чун барфи навборидае сар то ба поят бевубол,
Ман ошиқи он манзару он пайкари симинаам.
То ҳаст ҳусни сабзи ту, сабз аст боғи ишқи ман,
Ман ошиқи он талъату он чеҳраи сабзинаам.
Расвои ишқи ту манам, яктои ишқи ту манам,
Имрӯз гар по дар гилам, то манзиле як зинаам.

Ва:

Дар калла ҳатто бод не, ин боданӯшӣ аз кучо?
Бо пустғафсӣ ин ҳама чарминапӯшӣ аз кучо?
Дирӯз беҳомак будӣ, бекозаву бомак будӣ,
Ҳоло ба бозори ҷаҳон мошинфурӯшӣ аз кучо?
Доллар ба каф барги хазон, дуддӣ накардӣ? Рост гӯй,
Даври лабон кафки даҳон, дарёхурӯшӣ аз кучо?
Дӣ будӣ беизораке дар кучаву бозораке,
Бо зеҳни кунду ақли кунд ин тундчӯшӣ аз кучо?
Дирӯз таппак мезадӣ, дар пода ҷуфтак мезадӣ,
Ай сустаку мустак, бигӯ, ин сахткӯшӣ аз кучо?
Дирӯз хомӯшак будӣ, оқиз чу харгӯшак будӣ,
Имрӯз бонгат то фалак, ваҳйи сурӯшӣ аз кучо?

Мавлавӣ истифодаи хушоҳангтарин баҳрҳои арӯзи
суннатӣ, аз қабилӣ музореи мусаммани аҳраби мақбуз –
мафъулу мафойлун, мафъулу мафойлун, раҷази мусамма-
ни солим – мустафъилун, мустафъилун, мустафъилун, му-
стафъилун, раҷази мусаммани матвӣ махбун – муфтаи-
лун, мафобилун, муфтаилун, мафобилун ва ғайраро дар
ғазалҳояш бисёр дӯст медошт. Чунончи:

Маъшуқа ба сомон шуд, то бод, чунин бодо,

Куфраш ҳама имон шуд, то бод, чунин бодо.

-- v / v ---- / -- v / v ----

Ва:

Пӯшида чун ҷон меравӣ андар миёни ҷони ман,
Сарви хиромони манӣ, эй равнақи бустони ман.

-- v - / -- v - / -- v - / -- v -

Ё:

Пири ману муриди ман, дарди ману давои ман,
Фош бигуям ин сухан: Шамси ману Худои ман.

- v v - / v - v - / - v v - / v - v -

Ғайр аз ин хушоҳангии фавқулода ва баёни бошиддат ва боизтироб дар шеъри Мавлавӣ ба шарофати истифодаи зиёди такрор, тарсеъ, сачъ, қофияҳои дарунӣ, калимаҳои мавзун, нидо ва ғайра таъмин гардидааст. Барои мисол:

Баҳор омад, баҳор омад, баҳори мушкбор омад,
Нигор омад, нигор омад, нигори бурдбор омад...
Сафо омад, сафо омад, ки сангу рег равшан шуд,
Шифо омад, шифо омад, шифои ҳар низор омад.
Ҳабиб омад, ҳабиб омад ба дилдории муштоқон,
Табиб омад, табиб омад, табиби ҳушёр омад.
Самоъ омад, самоъ омад, самоъи бесӯдоъ омад.
Висол омад, висол омад, висоли пойдор омад,
Рабеъ омад, рабеъ омад, рабеъи бас бадеъ омад,
Шақоиқҳову райҳонҳову лола хушғизор омад.
Касе омад, касе омад, ки нокас з-ӯ касе гардад,
Маҳе омад, маҳе омад, маҳе ду панҷу чор омад.
Диле омад, диле омад, ки дилҳоро бихандонад,
Мае омад, мае омад, ки дафъи ҳар хумор омад.
Кафе омад, кафе омад, ки дарё дур аз ӯ ёбад,
Шаҳе омад, шаҳе омад, ки ҷони ҳар диёр омад.
Кучо омад, кучо омад, к-аз ин ҷо худ нарафтаст ӯ,
Валекин чашм гаҳ огоҳу гаҳ бе эътибор омад.
Бибандам чашму гӯям: «Шуд», гӯшоям, гӯям: «Ў
омад»,

Ва ӯ дар хобу бедорӣ қарину ёри ғор омад.

Ва:

Эй ёри ман, эй ёри ман, эй ёри безинҳори ман,
Эй дилбару дилдори ман, эй маҳраму ғамхори ман.
Эй дар замин моро қамар, эй нимашаб моро саҳар,
Эй дар хатар моро сипар, эй абри шакарбори ман.
Хуш меравӣ дар чони ман, хуш мекунӣ дармони ман.
Эй дину эй имони ман, эй баҳри гавҳарбори ман.
Эй шабравонро машғала, эй бедилонро силсила,
Эй қиблаи ҳар қофила, эй қофиласолори ман.
Ҳам раҳзанӣ, ҳам раҳбарӣ, ҳам моҳию ҳам муштарӣ,
Ҳам ин сарӣ, ҳам он сарӣ, ҳам ганҷи истизҳори ман.
Чун Юсуфӣ дар дилбарӣ, оию чӯйӣ муштарӣ,
То оташе андарзанӣ дар Мисру дар бозори ман.
Ҳам Мӯсие дар Тури ман, Исие ҳар ранҷури ман,
Ҳам нури нури нури ман, ҳам Аҳмади мухтори ман.
Ҳам мӯниси зиндони ман, ҳам давлати хандони ман,
Валлаҳ, ки садчандони ман, бигзашта аз бисёри
ман...
Гар ганҷ хоҳӣ, сар бинеҳ в-ар ишқ хоҳӣ, чон бидеҳ,
Дар саф даро, вопас маҷаҳ, эй Ҳайдари каррори ман.

Худвижагӣ ва нотакрории поэтикаи шеърҳои Мавлавӣ аз он аст, ки онҳо шеъри самоъ мебошанд. Дар ҷараёни мавлавия самоъ ҳамроҳ бо сурудхонӣ, мусиқӣ ва рақс буд. Ҳамасрон ва наздикони шоир гувоҳӣ додаанд, ки ӯ аксари ғазалҳояшро маҳз дар маҷлисҳои самоъ месурӯд. Барои ҳамин ҳам шеъри ӯ бештар ба қонунмандии мусиқӣ ва рақс иртибот мегиранд, на ба меъёрҳои назмшиносии суннатии садаи миёна.

Маҳз ҳамин ҷиҳати шеъри сӯфии бузург беш аз ҳама шоири соҳибистеъдоди муосирро ба вачд меовард. Боре, Лоиқ ба забон омада гуфта буд, ки дар орзуи он аст, ки бубинад чӣ тавр «Мавлавӣ рақскунон шеърҳои худро дар маҷлиси самоъ месарояд». Омӯзиши ҳунари шоирии

Мавлавӣ барои Лоиқ имкон дод, ки ҳудуди зарфияти тасвириро дар шеъри муосири тоҷикӣ густариш дода, онро боз ҳам қавитар, гӯётар ва муассиртар гадонад.

Чунин дарки воқеъбинонаи шеъри яке аз чехраҳои равшани шеъри сӯфиёна аз тарафи шоири муосири вуқӯъгӯй қонунӣ буда, шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳар давр мероси асрҳои гузаштара ба эҳтиёҷоти хеш мувофиқ мегадонад ва аз он он чизро мегирад, ки барояш зарур аст. Чунин як амалро дар вақташ ҳуди Мавлавӣ дар нисбати адибони пешина, аз ҷумла Рӯдакӣ – бунёдгузори адабиёти форсии тоҷикӣ ва дигарон карда буд.

2007.

ЯК ШЕЪРИ САРИДАСТИИ УСТОД ЛОИҚ

Ин шеъри Лоиқ, ки бори нахуст ба диққати муштариёни гиромии рӯзномаи «Тоҷикистон» ва алоқамандони сурудаҳои шоир пешкаш мегардад, дар номае омадааст, ки онро муаллиф аз шаҳри Новороссийск дар рӯзҳои хидматаш дар аскарӣ, дақиқтараш 18 майи соли 1966, яъне расо 40 сол пеш аз ин ба номи камина фиристода буд. Онро худи шоир «як шеъри саридастӣ» номида, таъкид намудааст, ки «барои дилхушӣ» офаридааст.

Ангезаи гуфтани ин шеър, тавре ки худи Лоиқ дар номаи ёдшудааш ба он ишора кардааст, он буда, ки қуттии меваҳои фиристодаи маро («посилкаро») хеле дер пас аз як моҳ ба ӯ расонидаанд. Хабарномаи расидро («извещение»), ки бино ба навиштаи ӯ «дар идораҳои начальникҳои хунуздада бӯй гирифта хоб кардаст, рӯзе аз байни коғазҳои ёфта додаанд». Маълум мешавад, ки на танҳо меваҳо, балки мактуби банда ҳам, ки дар даруни он баста буд, «пӯсида, зард шудааст» ва Лоиқ онро хонда натавонистааст. «Дар тамоми зиндагии инҷой, – гуфтааст ӯ, – ин хел хафа нашуда будам. (Бори дигар саҳт хафа шуда будам, ки аз гум кардани китобе буд, аммо боз он китобро ёфта мехонам.) Лекин намедонам, ту чӣ навишта будӣ?».

Лоиқ барои он ки ман аз шунидани хабари пӯсидани меваҳову мактубам нороҳат нашавам, дар табрикномае ба муносибати иди май пештар аз расидани номааш, ба қавли худаш «як дурӯғе» гуфта будааст. Вай ба ин дар ҳамон номааш иқрор кардааст, ки «ман ба ту табрикнома фиристода, як дурӯғ гуфта будам. Истода-истода он дурӯғро дар худам пинҳон карда наметавонам. Яъне, ман навишта будам, ки посилкаро гирифта хӯрдем. Аммо дарвоқеъ гирифтам, аммо нахӯрдем (айнан)».

Дар ин шеъри нимшӯҳию нимчиддии Лоиқ фазои хафақонии маъмулии хидмати ҳарбӣ дар сафи артиши шӯравӣ, хусусан барои мисли шоир касоне «бо таъби су-

ханпардозии нозук», ки ҳам дар ҳунар ва ҳам дар зиндагӣ озодиро болотар аз ҳама чиз медонистанд, хеле хуб бозтоб ёфтааст. Онро шоир дар номааш ҳам гӯшзад кардааст. «Аз рафти хизмат навиштан намеарзад, – гуфтааст ӯ. – Ин ҷо ҳама ҳарҷу марҷ, сағ соҳибашро намешиносад. Аз аскар дида началник бисёртар!... Умуман ин ҷо бўи одамгариро намешунавӣ. Дар тамоми хизмат як бор «уволнение» рафтему бас. 6 соат. Дигар гӯе ҳабсхона бошад. Чунон аблаҳобод аст, ки Худоё! Агар ягон кас мастӣ кунад ё интизоми муқалласи ҳарбиरो вайрон кунад, дигарон ҳам ҷазо мебинанд. Гӯё дар даруни мо чунин одам будаасту мо онро тарбия карда натавонистаем».

Лоиқ танзомез аз гушнамонданҳояш, кашаҳӯрданҳояш, 6 киллометр давиданҳояш дар пехота, «раз-два»-гӯён пойзаданҳояш, шабҳо часовой истоданҳояш, аз наряд, аз кашокашҳояш дар аскарӣ ёд оварда, ба дилбари депутаташ наказ додааст, ки чун бар «ТУ» нишаставу ба Маскав, ба Қасри Кремл барои иштирок дар съезди навбатӣ равад, дар беҳи гӯши вазири мудофияи онвақта Малиновский, раиси Шӯрои вазирон Косигин ва котиби генералии Бюрои сиёсии Ҳизби коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ Брежнев бигӯяд, «ки дар Баҳри Сияҳ фарқ аст Лоиқ» ва ӯ – «девонай нағз»-ро бояд «аз дасти пехота» озод намуд. Шоир дар хитоб ба дилбари депутаташ қавл додааст, ки:

Агар озод созандам, бубахшам
Ба КМ ним қасида, ним рубой.

Фикри эҷоди ин шеър ба таъбири шоир «оптимистонаи замонавӣ», гумони ғолиб сирф вақте ки чашми шоир ба тасвири рӯи конверт – акси Қасри съездҳои Кремл мерасад, пайдо шудааст ва ӯ онро бадоҳатан («саридастӣ») барои аз хотири худ ва банда равондани осори он кудурат ва нохушии, ки рӯи дода буд, сурудааст. Вале он шеър дар зимн масхараи ғайримустақими мунаққидон ва адибонеро дар худ дорад, ки он рӯзҳо шоирони ҷавоне мисли Лоиқро

ба гуфтани «шеърҳои оптимистонаи замонавӣ» дар ҳаққи қаҳрамонони он даврон, аз ҷумла депутатҳо даъват менамуданд ва намунаҳои онгуна «шеърҳо» ба назм медароварданд.

Арзиши шеъри «Наказ ба дилбари депутатам» на дар ҷанбаи ҳунарии он аст, хосса, ки Лоиқ онро на ба нияти чопи баъдӣ дар китобу маҷмӯъаҳои офаридааст, балки дар он аст, ки дар вай чеҳраи басо зиндаи ӯ ба ҳайси як фарди нотақрори зиндадил, шахсияти хориқулодаи адабию фарҳангӣ, шоири тавонои навпардоз ва дӯсти самимии ҷонӣ ҷилвагар мебошад ва барои шинохти хубтару беҳтари ҳунари ӯ ва худӣ ӯ мадад мерасонад.

Наказ ба дилбари депутатам
(*Шеъри оптимистонаи замонавӣ*)

Агарчи гушна мондам, каша хӯрдам
Ба он таъби суҳанпардозу нозук,
Чу лабҳои ақиқат ёдам омад,
Набурдам бар даҳонам равшани хук.
Ба пой ту давидам 6 километр.
Ба гӯши ту шунидам «раз-два»-ро.
Ба бинии ту бигрифтам нафас ман
Дар он шабҳо, ки истодам часовой.
Ту ҳастӣ депутат дар шаҳри Яғноб,
Туро дар Москва ҳам мешиносанд.
Наказ додам ба ту, иҷро накардӣ,
Кучо ман? Бо ту шоҳон ишқ бозанд.
Ба ёдат ҳаст, дар айёми хурдӣ
Ману ту карда будем лойбозӣ?
Ба поят кафши ҷӯбин ҳам надоштӣ,
Намекардӣ дурӯғу сарфарозӣ.
Кунун депутати совети олӣ
Шудию ҳай даҳони ман яла монд.
Фақат аз Москва ояд ба гӯшам
Садои каблукат, ёри хиромон.

Съезди XXIII ҳам бе ту нагзашт,
Нишастӣ монда дар гӯшат наушник.
Нагуфтӣ беҳгӯшӣ бар Малиновск,
Ки дар Баҳри Сияҳ ғарқ аст Лоиқ.
Ба паҳлуи Брежнев ҳам нишастӣ.
Брежнев сӯйи ту ҳатто ниғаҳ кард.
Нагуфтӣ, ки диҳад камтар сафедӣ,
Ки ин Баҳри Сияҳ манро сияҳ кард.
Азизам, бе ту дар пехота мурдам.
Зи наряд, аз кашокаш, аз даводав.
Азизам, мирамат, пеши Косигин
Барои ман шуда бори дигар рав.
Бигӯ, ки гар зи армия биёяд,
Худо хоҳад, ману ту ҷуфт мешем.
(Ба разводаш туро корат набошад!)
Бигӯ, ки ҳар дуи мо нағз хешем.
Бигӯ, ки рӯзи тӯйи мо Брежнев
Падар (албатта!) хоҳад шуд ба домод.
Бимирам бар билети депутатет,
Бирав бар Москва, роҳат сияҳ бод!
Бигӯ, ки рӯзи тӯйи мо наоранд
Ягон тӯёнаи поки сиёсӣ.
Протокол ё печат чӣ лозим?
Бигӯ, ки тӯйи мо тӯйи халосӣ.
Бирав, бар «ТУ» нишину рав, азизам,
Бигӯ, девонаи нағз аст Лоиқ.
Агар озод созандам, бубахшам
Ба КМ ним қасида, ним рубой.
Бирав ҷонам, умедам аз ту як тон,
Бирав, мурдам ман аз дасти пехота.
Бикун мӯйи саратро лонаи зоғ,
Бирав, гардам дарафши каблукота.

*18 май 1966.
ш. Новороссийск,*

2006.

ШЕЪРИ ТОЧИКӢ БЕ ЛОИҚУ БОЗОР

Дар яке аз шумораҳои моҳи ноябри 2009 рӯзномаи До-нишгоҳи миллии Тоҷикстон «Ба қуллаҳои дониш» чаш-мам ба навиштаи донишҷӯи соли аввали факултаи забон ва адабиёти тоҷикӣ Шобегим Меликова афтод, ки «Лоиқ кучой?» унвон дошт. Муаллиф дар он аз ҷумла навишта-аст: «Имрӯзо дилам шеъри нави ӯро меҳоҳад, вале кучост он Лоиқ, ки диламро таскин бахшад». Аз марги нобаҳан-гоми ин шоири бузург (30 июни 2000), ки ёдаш ва шеъраш дар дилу дидаи алоқамандонаш зинда аст, ҳоло даҳ сол сипарӣ шудааст. Ва понздаҳ сол мешавад, ки шоири бу-зурги дигар Бозор Собир дар таърихи 21 январи 1994 аз хоки Тоҷикистон берун рафт ва феълан дар Амрико зиндагӣ дорад. Агарчи дар хориҷ аз кишвар будани ӯ ҳаргиз маъноӣ аз раванди шеъри кунунии тоҷикӣ дар кан-нор монданаширо надорад, боз ҳам бевосита ҳузур надо-штаниш бармало эҳсос мегардад. Дар чанд соли охир зикри хайри шоир ва ёдаш дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳурӣ бештар аз пештар сурат мегирад ва ин аз пазмо-нии мухлисонаш ба дидор ва ташнагиашон ба шеъри ӯ гу-воҳӣ медиҳад.

Вақте ки Лоиқ аввал ба сифати мудирӣ шуъбаи назми маҷаллаи «Садои Шарқ», мушовири шӯрои назми Итти-фоқи нависандагони Тоҷикистон ва баъд сармуҳаррири маҷаллаи «Садои Шарқ» ва Бозор Собир ба ҳайси мудирӣ шуъбаи назми маҷаллаи «Садои Шарқ» ва мушовири шӯрои назми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ифои вазифа менамуданд, парчамдор, ҳимоятгар ва пуштибони асосии шеъри нағз дар адабиёти тоҷик буданд. Бозори шеъри нағз, ба истилоҳи яке аз онҳо, дар ин тарафи кӯча, дар назди Бозор Собир, яъне Иттифоқи нависандагон гарм буд ва ҳар раҳгумзадаи роҳи ҳунари асилро ба он та-рафи кӯча – ба бозори Баракат роҳ нишон медоданд. Афсӯс, ки имрӯз ба монанди онҳо парчамдор, ҳимоятгар

ва пуштибонони шеъри нағз намондаанд. Камол Насрулло комилан дуруст фармудааст, ки ҳоло «дару девори полизӣ шеър фуру рафтааст» ва ҳар раҳгузари тасодуфӣ, агар хоста бошад, бидуни мамониат ба он дохил шудааст. Шоир Гурез Сафар аз он нигарон аст, ки ин замон «касе парвои шеъри мо надорад ҳеч» ва афсӯс меҳӯрад, ки табъи равонеро дар шеъри замон «чу табъи ҳазрати Лоиқ» намебинад. Низом Қосим, ки бо шеъри тари Бозор одат кардааст, малул аз хушк табъиҳои давр аст:

Хушк табъам дигар аз бозоргониҳои давр,
Ман, ки бо шеъри тари Бозор одат кардам.

Набудани Лоиқу Бозор дар ҳар сари қадам ҳис карда мешавад. Имрӯзҳо шеъри бад дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳои мо ва дар шакли китобу маҷмӯаҳо фаровон чоп мешавад. Ба шаҳодати Бозор Собир пас аз яке аз сафарҳои ба Душанбе «ҳозир ҳар касеро ки дар кӯчаву бозор набинӣ, китобу китобчаашро тақдим месозад. Аз дари касе, ки надарой, пеш аз салому алейк маҷмӯаи шеърашро дароз менамояд». Гуфтаҳои машҳури Давлатшоҳи Самарқандӣ дар муқаддимаи «Тазкиратушшуаро» ба ёд мерасад, ки дар бораи вазъи монанди шеърӯ шоири замонаш навишта буд: «Ҳар чӣ бисёр шавад, хор шавад». Манзури ӯ ва Бозор Собир ҳам зиёд шудани шеъри бад аст, вагарна шеъри нағз ҳар чӣ бисёр шавад, хор нахоҳад шуд. Шеъри нағз дар ҳар давру замон талабгору алоқаманди худро хоҳад дошт. Агар шеъри нағз ба дилҳо мезад, инро, пеш аз ҳама, мардуми форсизабон, ки шоирони нағз дар тӯли ҳазорсолаҳо зиёд дорад, эҳсос мекард.

Бо ин ҳама, вақте ки кас дар бораи ҳайати майдони шеъри тоҷикӣ дар ин рӯзҳо мулоҳиза мекунад, падидаи аҷибу ғарибиро ба мушоҳида мегирад. Дар ин майдон дар баробари адибоне, ки ҳанӯз солҳои 40-50-уми асри гузашта ба гуфтани шеър сар кардаанд, онҳоро низ мебинад, ки дар давраҳои баъдӣ – охири солҳои 50 ва ибтидои 60-

ум; охири солҳои 60 ва ибтидои 70-ум; солҳои 70 ва 80-ум; солҳои 80 ва 90-ум; солҳои 90-уми садаи 20 ва ибтидои ҳазораи сеюм қалам ба даст гирифтаанд. Дар як замон ва макон фаъолият кардани шоирони наслҳои гуногун, намояндагони равия ва тамоюлҳои мухталиф, пайравони сабку шеваҳои ҷудогонаи офаринишӣ манзараи умумии шеъри муосири тоҷикиро рангин кардааст.

Дигаргуниҳои сифатӣ ва кулли назаррасе, ки дар ни-маи дуоми солҳои 50 ва оғози 60-ум дар шеъри тоҷикӣ ба шарофати шоироне ба монанди Мӯъмин Қаноат, Лоиқ, Бозор, Қутбӣ Киrom, Гулрухсор ва дигарон ба вучуд омаданд ва тамоюлҳои тозае, ки дар шеъри солҳои 80 ва 90-уми асри гузашта дар сурудаҳои Гулназар, Фарзона, Али-муҳаммад Муродӣ, Сиёвуш ва Доро Наҷот зуҳури бештаре доштанд ва бо номҳои «шеъри ҳисомезӣ» ё «шеъри суҳробисипехривор», «шеъри тасвирӣ» ё «минатурҳои манзум», «хусравонӣ», «тарона» ва «суханреза» маълум мебошанд, дар беҳтарин навиштаҳои шоирони кунунии тоҷик, чи солхӯрдаву чи ҷавон, дар ин ду даҳсолаи охир идома ёфтаанд. Ин падида аз меросбарии шеъри муосири тоҷикӣ ва дар раванди такомулу навшавии доимӣ қарор доштани он гувоҳӣ медиҳад.

Чизи дигаре, ки имрӯз ҳам шеъри адибони суннатгаро ва ҳам навиштаҳои шоирони навпардозии тоҷикро ба ҳам мепайвандад, тақвияти ҷанбаи ҳунари ва тасвирӣ дар шеъри онҳост. Онҳо ба тасвиргарӣ, маъниофаринӣ, ҳолатсозӣ ва бардоштҳои шоирона аз зиндагӣ, забону баёни сара, истифодаи қолибҳои зебою мутаносиби шеърӣ, аз ҷумла вазнҳои хушу матбуъ ва қофияҳои дуруст ва гуногун хӯ гирифтаанд. Чунончи:

Моро дами шамшери Сикандар накушад,
Хунхорагии лашкари Санҷар накушад.
Мо Юсуфи даврони худему моро
Ҷуз ҷаҳли мураккаби бародар накушад.

(Гулназар)

Тихигоҳи кафи
дасти гадо
аз гушнагӣ
пур буд!
(Гулназар, «Шеъре дар як мисраъ»)

Ҳарфе, ки варост, дидаи гирён аст,
Шеъре, ки варост, навҳаи ҳичрон аст.
Гар мурдаи ӯ дар бағали Эрон нест,
Дар турбати ӯ зиндаи сад Эрон аст.
(Гулназар, «Нодирпур»)

Зи ҳад хунсарду аз ҳад гармчӯшам,
Зи рӯ хомӯшу таҳ-таҳ навхурӯшам.
Ҳама куфрам, ҳама имонам, эй ёр,
Чу субҳ урёнаму эҳромпӯшам.
(Фарзона, «Чорзарби дил»)

Дили беишқи қавм мешӯй,
Ба Худо, кори мурдашӯ дорӣ.
(Фарзона, «Эй дил, эй дил, чӣ орзу дорӣ»)

Абрҳоро сӯ ба сӯ аз якдигар
Бод бар ҳар сӯ парешон мекунад.
Осмон ҳамчун занони шустагар
Шустаҳоро обгардон мекунад. (Аскар Ҳаким)

Пиразан, эй пиразан,
Кӯчаҳоро он қадарҳо рӯфтӣ дар умри хеш,
Ҷони худро он қадарҳо кӯфтӣ дар умри хеш,
Аз вучуди хеш акнун ҳасрати худро бирӯб,
Ҳам ғубори ғафлати худро бирӯб...
(Аскар Ҳаким, «Ҳазони умр»)

Дӯст душман шуд агар, бори Худо дор нигоҳ,
К-аз адӯпарварии хоки Аҷам метарсам.

(Ҳақназар Ғоиб, «Рози дил гўям агар...»)

Дастларзон, пойларзон...
Бо шуи вопасини хираи анвори чашмон,
Чуста роҳашро,
Як асо чун муттакои охирин дар даст
Меравад тик-тик шумурда
Ҳам савобу ҳам гуноҳашро.

(Камол Насрулло, «Пирамард»)

Бе бор бас ҳазину малоланду нохушанд,
Гар борашон фузун бишавад, эй басо хушанд,
Бори гарони хайли шикамсер мекашанд,
Дарди гарони афтамату тир мекашанд,
Тақдирбад аробаи тақдир мекашанд
 ҳаммолбаччаҳо.

...Аз ҳол рафтаанд зи бас зери сангбор,
Ин мулки сербачча ҳам аз ҳол рафтааст.

Беҳолбаччаҳо...

(Низом Қосим, «Ароба»)

Сар мешавад дарди сухан аз меҳру номуси ватан,
Дилро қалам кардам, ки фарқ аз беқаламҳоям кунед.

(Муҳаммад Ғоиб, ғазал)

Дар ҳавои гирияи борон
Сабзаҳо чун қотилони нашъаманди маст ме-
рақсанд,
Сабзаҳо имсол хунмастанд.

(Алимуҳаммад Муродӣ)

Зулфат
Мўқалами бод буд,
 ки нақши пайроҳаҳои сарбастваи қисмат-
ро

ба кафам кашид:
чунонки палҳои чин
ба рӯи талҳои шин.

(Доро Начот, «Чин дар шин»)

Ман туро, эй ёр, сар то по
Чун салиби қисмати талхам
Бо ҳазор андӯҳ мебӯсам.

(Сиёвуш, «Дар интиҳои шаб»)

Таи яккабеде
Ғанаб рафта яксон
Ғарамҳои беда
Мисоли ғарибон.

(Салими Зарафишонфар, «Нимрӯз»)

Таъкиди тақвияти ҷанбаи ҳунари ва тасвири дар шеъри муосири тоҷикӣ ҳаргиз маънои онро надорад, ки имрӯз дар навиштаҳои қаламкашони тоҷик нишоне аз умумигӯӣ, куллисароӣ, муҷаррадбаёнӣ ва урэнгӯӣ давраҳои пешин ба назар намерасад. Аз мавҷуд будани чунин нуқсонҳои маънавӣ ва луғавӣ аз ноқидони сухан бештар ва хубтар аз ҳама Мубашшир Акбарзод дар маҷмӯаи мақолаҳои бо номи «Сухан з-осмонҳо фуруд омадааст» дарак додааст.

Дигар аз вижаҳои шеъри муосири тоҷикӣ, албатта боз ҳам дар бехтарин намунаҳои ба нисбат баланд шудани саводи гӯяндагӣ, ҳунари шоирӣ дар забону баён, дар истифодаи вазну қофия, дар маъниофаринию тасвиргарӣ, дар умқи биниш ва вусъати дониши гӯяндагонаш мебошад. Тасдиқи ин қазия шояд дар назари бисёриҳо шубҳавар намояд ва зимнан бояд эътироф бикунам, ки қаблан худам низ чунин тасвур доштам. Ҳамин бардошти зидду нақиз боиси он шудааст, ки мунаққид Мубашшир Акбарзод ба хулосае биёяд, ки «шеъри тоҷикӣ рӯ ба таназзул овардааст» ва баръакс шоир Муҳаммадалӣ Аҷамӣ ба натиҷае расад, ки «шеъри тоҷикӣ таҳаввули ҷиддиеро аз

сар мегузаронад».

Бо назардошти он асл, ки дар бораи адабиёти ҳар давр, аз ҷумла шеър бояд бар асоси намунаҳои нағзи он андеша ронд ва натиҷа гирифт ва ҳам бо эътирофи он ки дар ҳар давру замон шеърӯ шоири нағз кампайдо ва шеърӯ шоири бад фаровон аст, мо қазияи дар маҷмӯъ баланд шудани саводи шеър ва ҳунари шоирӣ дар шеъри муосири тоҷикиро матраҳ сохтем. Барои тасдиқи он муқоисаи навиштаҳои ҷавоншоирони имрӯзаи тоҷик, масалан Ховари Абдулҳай, Адиба, Озар, Исфандёр, Шаҳноз, Орзу, Робия ва чанде дигар бо нахустин шеърҳои навқаламони давраҳои гузашта басанда мебошад.

Аз Ховари Абдулҳай:

Биё, ки шӯхии ангуштҳои поки саҳар
Ба пушти қутгии шаб
Зи ҷӯби шедии кибрит шуъла эҳдо кард.
Дил аз латофати ин шӯхии худоёна
Сафои омаданатро ба сина пайдо кард.

(«Умеди сӯхта»)

Ва:

Имрӯз сияҳкосагии чарх аён нест,
Имрӯз сияҳкосагӣ оини касон аст.

(«Ғазал»)

Аз Адиба:

Шабу рӯзи маро аз кӯчаву аз хона
мерӯбад насими вақт.

Ва:

Рӯзгорам ба кафи марг
чу тасбеҳе буд.

Аз Раънои Мубориз:

Офтоб, эй либоси нодорон,
Бетамаъ сарпарастӣ ҳар даврон.
Бе ягон шартнома барқ диҳӣ
Бар замини зи тирагӣ ҳайрон.

(«Офтоб, эй либоси нодорон»)

Аз Озар:

Дигар дар хонаҳо чизе намонда
Халоиқ бегуноҳӣ мефурушад.

Ва:

Чӣ шуд бо осмон, бо шоири рангинкамонэҷод,
Тихӣ аз шеърҳои офтобӣ дафтаре дорад.
Магар ошиқ бувад монандаи ман осмон имсол,
Парешон асту ҳар соат хаёли дигаре дорад.

(«Баҳор»)

Аз Орзу:

Рӯйи гӯри орзуҳоям
Зарра-зарра барф меборад.
Аз давати дида бар авроқи рухсорам
Қатра-қатра ҳарф мешорад.

(«Интиҳо»)

тиҳо»)

Аз Робия:

Паранда шеърро намедонист,
Аммо зиндагияш шеър буд,
Паранда Робия ном надошт,
Паранда хушбахт буд...

Имрӯз дар шеъри тоҷикӣ тамоюлҳои гуногуни лафзию маънавӣ ба мушоҳида мерасад ва ҳар яке аз ин падидаҳои адабӣ пешсафони худро дорад. Дар гуфтани шеъри ғиноии лоиқу бозору суҳробисипехривор Гулназар, Фарзона, Алимӯҳаммад Муродӣ ва Сиёвуш, дар шеъри хитоба ва ҳамосӣ Аскар Ҳаким, Камол Насрулло ва Низом Қосим, дар шеъри сапед ва нимой Доро Наҷот, дар шеъри орифонаи ошиқона Меҳмон Бахтӣ, Мӯҳаммадалии Аҷамӣ, Рустами Ваҳҳоб ва аз ҷавонон Озар пешсаф мебошанд. Тасдиқи қазияи мазкур маъноӣ онро надорад, ки ин шоирон дар навъҳои дигари шеърӣ қувва наозмудаанд ва ё дастоварде надоранд. Ҳамаи онҳое, ки зикрашон дар боло рафт, дар тамоми навъҳои шеърии маъмули имрӯз асар доранд ва дар ин замина корҳои шоистаеро низ

анҷом додаанд.

Афсӯс, ки нақшу мақоми мушаххаси ин шоирон ва адибони дигаре, мисли Салимшо Ҳалимшо, Ҳақназар Ғоиб, Саидалӣ Маъмур, Ширин Бунёд, Раҳмат Назрӣ, Зулфия Атоӣ, Ҳадиса, Сафармуҳаммад Аюбӣ, Муҳаммад Ғоиб, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Зиё Абдулло, Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Ато Мирхоҷа, Меҳринисо ва дигарон дар рушду такомули шеърӯи шоирии кунунии тоҷикӣ, чунон ки бояд, муайян нагардидааст. Ва ин номуайяни бар асари нақду баррасӣ нагардидани осори ин қаламкашон боиси он шудааст, ки дар фазои адабии тоҷик имрӯз завқи тамизи сараву носара, шеъри нағзу бад, шоиру муташоир кунд шудааст. Кундии завқ сабаб бар он шудааст, ки баъзе аз қаламкашон аз худ устод тарошидаанд ва миси худро зар пиндоштаанд. Онҳо агарчи солҳои сол қалам мефарсиянд ва соҳиби даҳ-понздаҳ маҷмӯъаву китоб ҳам шудаанд, дар байни навиштаҳояшон пайдо намудани шеъре, ки дар воқеъ шеър бошад ва нақсе надошта бошад, бағоят душвор аст. Боиси таассуф аст, ки аз нав тасавури барғалати шеър танҳо аз «каломи манзум ва муқоффо» иборат мебошад, маъмул гардидааст ва ҳамаи онҳое, ки мисраъе чанд манзум ва муқоффо намудаанд, худро шоир хондаанд.

Ман ҳоло имкон надорам, ки дар бораи шеъри муосири тоҷикӣ бо фарогирии тамоми бӯёдҳои лафзӣ маънавий ҳатто ба тариқи гузаро суҳбат намоям, зеро анҷоми чунин кор фурсати муносибтаре ва вақти бештареро меҳаҷад. Вале масъалаеро матраҳ карданам, ки он маро муддатҳо боз нороҳат мекунад. Ва равшан намудани он, ба гумонам, ба дурнамои рушди шеъри тоҷикӣ дар даҳсолаҳои баъдина таъсир хоҳад гузошт.

Маро ҳолати дар сояи шеъри Сухробӣ Сипехрию Аҳмади Шомлу қарор доштани навиштаҳои аксари шоирони имрӯзаи тоҷик нигарон кардааст. То кай мо дар шеър, ба истилоҳи саҳт, вале ростӣ устод Бозор Собир, «дудзакони шеър»-и дигароне, замоне шеъри Нодири Но-

дирпур ва ҳоло Сухробии Сипехрию Аҳмади Шомлу ва ё дигаре боқӣ хоҳем монду худро тасаллӣ медиҳем, ки «Шомлуи тоҷик» ва ё «Сипехрии тоҷик» дорем. Чаро мо пайрави сабку услуби шеъри тоҷикӣ, шеъри Мирзо Турсунзода, Мӯъмин Қаноат, Лоиқ ва Бозор набошем, ки, пеш аз ҳама, аз сурудаҳои ҷовидонии Рӯдакӣ, Хайём, Ҳофиз ва Мавлоно сарчашма мегирад.

Хоҳиш мекунам, ки маро дуруст фаҳмед. Ман ҳаргиз муқобили омӯзиш, тазмину пайравӣ нестанд ва ба касоне, ки ин корро мекунад, хурда ва нукта гирифтани ҳам нестанд. Танҳо мехоҳам як нуктаро таъкид намоям, ки шеъри асил, шеъри ноб, шеъри нағз он аст, ки зиндагиро бо ҳарфу ҳичои заминӣ, воқеъӣ ва муносиб бозтоб медиҳад, мисли он ки дар вақташ Рӯдакию Хайёму Носири Хусраву Ҳофиз ва Нодири Нодирпуру Фурӯғи Фаррухзоду Восифи Бохтарӣ карда буданд. Шояд ман иштибоҳ кунам, вале, имон бар он дорам, ки аз такрори таркибу қолабҳои Сухробии Сипехрию Аҳмади Шомлу, аз қабилӣ «як хӯша гунҷишк», «як хӯша анҷум», «як хӯша нигоҳ», «як бутта садо», «як соқа сукут», «як шоха дуо», «як панҷа гул», «як сабад шигифт», «як чаман сухан», «як каф муҳаббат», «як мушт надомат», «як хатти фарёду имдод», «як хӯша тапиш», «як хӯша таниш», «як дарза нола», «як қабза чунун», «як қачкул ишқ», «як қаландар фарёд», «як фаввора аташ» ва ғ., ки агарчи дар зоти худ бад нестанд, оқибат ба ҷойе нахоҳем расид.

Адабиёт бидуни ҷустуҷӯӣҳо, ковишҳову санҷишҳову озмоишҳо намешавад ва бояд чунин бошад, лекин ҳамзамон фаромӯш набояд кард, ки адабиёти мондагор, шеъри мондагор шеърест, ки зиндагиро, тавре ки ҳаст ва ё бо ҳарфу ҳичои ба он муносиб бозтоб медиҳад.

Барои он ки сӯзитафоҳуме, қачбаҳсие нашавад дар ҷабҳагирии ман миёни шеъри зиндагӣ ва шеъри тасвирӣ ё суварии шоирони тоҷик, ки аз шеъри муосири Эрон сарчашма мегирад, мехоҳам як гуфтаи шоири тавонои он кишвар Аҳмади Шомлу дар бораи шеъри Сухробии Си-

пехрӣ бароятон иқтибос намоям. Ё навиштааст: «Он шеърҳо гоҳе беш аз ҳад зебост. Фавқулода аст. Аммо... дастикам барои ман «фақат зебойӣ» кофӣ нест... Шеър бедоркунанда бошад, на хобовар... Ишколи Сухроб дар ҳамин аст, ки... доруе, ки таҷвиз мекунад, мусаккин аст, на муолиҷ... Вагарна дар шоир будани Сухроб, ки баҳсе надорам».

2011.

МУЪЧИЗАИ ШЕЪР

(*Шеъри Есенин дар тарҷумаи Лоиқ ва Бозор*)

«Гулафшон» дувумин маҷмӯъаи шеърҳои шоири мумтози рус Сергей Есенин ба забони тоҷикӣ буда, нисбат ба якумӣ хеле мукамал аст ва беҳтарин сурудаҳои шоирро дар бар мегирад. Бори аввал ба тоҷикӣ асарҳои С. Есенин соли 1965 бо номи «Савтҳои форсӣ» дар тарҷумаи Лоиқ ба табъ расида буд. Ҳоло аз вақти нашри аввали тарҷумаи шеърҳои ӯ ба тоҷикӣ дуvozдаҳ сол гузаштааст.

Маҷмӯъаи нави шоирро Лоиқ ва Бозор ба тоҷикӣ гардондаанд.

Комилан табиист, ки осори Есенин барои шоирони ҷавон намунаи ибрат аст ва диққати онҳоро бегуфтугӯ ба худ ҷалб накарда наметавонад. Хосияти ҳар як асри асили адабиёт ва санъат низ дар ҳамин мебошад. Лекин майлу рағбати шоирони тоҷик ба эҷодиёти С. Есенин заминаи дигаре ҳам дорад, ки зикри он ин ҷо бисёр муҳим аст. Ин замина, ба фикри мо, ҳамоно аз созгор омадани муҳтавои ҷустуҷӯҳои адабии шоирони ҷавони тоҷик ба рӯҳияи фаъолияти офаринишии шоири номии рус иборат мебошад. Мулоҳизаи мазкурро гуфтаи зерини Лоиқ тасдиқ мекунад: «Баъд аз Есенин ман Ҳёте, Ҳейне, Уитменро тарҷума кардам, вале то ҳанӯз бароям аз ҳама наздиктар ва созгортар аст. Масалан, тарҷумаи Ҳёте меҳнат аст, тарҷумаи Есенин илҳом». Аҷибаш он аст, ки Лоиқ ва Бозор ҳар як боз дар навбати худ аз мероси ғании Есенин шеърҳои барои худ писандидаро интихобан тарҷума намудаанд. Майли якумӣ ба шеърҳои сирф реалистӣ ва граждании шоир, мотивҳои фоҷиаангези нисбатан бештар бошад, тавачҷуҳи дувумӣ ба шеърҳои рӯҳи романтикӣ ва ошиқонаву тарабангез зиёдтар аст.

Сергей Есенин дар арафаи Инқилоби Октябр ва солҳои 20-уми асри 20 зиндагӣ ва эҷод кардааст ва мисли ҳамаи

ҳунармандони асил бозтобдиҳадаи воқеъияти давраш мебошад. Адабиёти ибтидои асри 20 ва солҳои 20-уми рус мавзӯӣ ва паёмҳои муайяни худро дошт. Лоиқ ва Бозор Собир ҳамдаврини мо буда, фаъолияти офаринишии онҳо аз раванди адабии муосири тоҷик чундо нест.

Нуқтаи пайванде, ки миёни онҳо вучуд дорад, он аст, ки ҳар сеи ин шоирон фарзанди деҳқон буда, дар деҳа ба дунё омадаанд ва яқумӣ замони гардишҳои бузурги иҷтимоиро ба сар бурда бошад, дуи дигар имрӯзҳо шоҳиди бевоситаи он мебошанд. С. Есенин, ки ба гуфтаи Ю. Прокушев ҳаёти Руси деҳқониро амиқ медонист ва бо зиндагии деҳқони рус алоқаи мустақкам дошт, давраи ба ҳаёти нав қадам мондани Руси деҳқонӣ ва мустақкам гаштани низоми сотсиалистиро дар он дида бошад, Лоиқу Бозор дар давраи ба зинаи нави рушд – ба истилоҳ сотсиализми мутараққӣ гузаштани ҷамъияти мо ва дар замони инқилоби бемислмонади илмию фаннӣ зиндагӣ доранд. Барои онҳо ҳам, чунонки як вақт барои С.Есенин тақдири Руси деҳқонӣ азиз буд ва ўро ба ташвиш меовард, тағйироту табадуллоте, ки имрӯзҳо дар маишат ва маънавиёти аҳли деҳоти тоҷик бар асари дигаргуниҳои куллии давр ба вучуд меояд, бегона нест ва нисбат ба он бетараф буда наметавонанд.

Албатта, фаромӯш набояд кард, ки ба масъалаи деҳот ва тақдири он, ки ҳаёт ҳаллашро дар марҳалаҳои гуногуни таърих, аз ҷумла дар солҳои 20-ум ва 60-70-ум ба миён гузоштаст, С. Есенин ва шоирони тоҷик як сон муосибат накардаанд ва карда ҳам наметавонианд, чунки зоҳиран агарчи масъала як аст, вале моҳиятан он дар ҳар марҳала дигар мебошад. Агар С. Есенин, чунонки худ мегӯяд, инқилобро ба таври худ, ба майли деҳқонӣ қабул карда, гоҳе ба тақозои зиддияти ҷаҳонбинӣ аз тақдири деҳоти Рус ба таҳлука афтада, дар шеърҳои ҳасратангезу ҳузновар сухан ронда бошад, манзараҳои дилрабои деҳа ва

меҳнати фидокоронаи аҳли он барои Лоиқу Бозор манбаи илҳом ва шодмонист.

Ягонагии баромади иҷтимоӣ, маҳалли таваллуд ва сарчашмаи майлу завқ, монандии замони зиндагӣ ва ва-зифаҳои эҷодӣ ба зуҳури мавзӯӣ ва мазмунҳои муштарак дар фаъолияти офаринишии шоирони мазкур сабаб шудааст. Меҳру садоқати беандозаи фарзандӣ ба зодгоҳ, ба сарзамини худ, дилбохтагии тамом ба табиати зебои он, гузашти умр, ёди бачагӣ, ёди падару модар, ёди деҳаву ҳамдеҳагон, ёди айёми беғамияю ишқварзиҳо на танҳо муҳтавои ғоявию бадеии сурудаҳои С. Есенинро ташкил медиҳад, балки аз мавзӯҳои асосии шеърҳои шоирони тоҷик Лоиқ ва Бозор низ мебошад.

С. Есенин, ки барояш, бино ба гуфтааш, меҳри Ватан аз ҳама асосист ва ўро беш аз ҳама азобу машаққат додааст, ҳамеша ва дар ҳама ҷо ғами сарзамини Русро хӯрда, аз он ёд овардааст ва дар борааш бо гармияю нармии нотакрор сухан рондааст. Орзуи ягонааш он будааст, ки дар ватани маҳбубаш хок шавад:

Агар хоҳӣ, ки ман осуда мирам,
Маро мон дар ватан бо ҳамватанҳо;

Байти зерин катибаи санги гӯраш бошад:

Буд ҷону дили ў меҳри ватан –
Ҳамчунон майкадае майзадаро.

Шоирони тоҷик Лоиқ ва Бозор, тавре ки аз фаъолияти офаринишиашон бармояд, аз назми С. Есенин, ки анъанаҳои пешқадами адабиёти гузаштаи русро дар худ дорад, дарси муҳаббату садоқат ба зодгоҳи худ, ба сарзамини худ, ба Ватанро нағзтар омӯхта, ба зиндагӣ ва одамон амиқтару бовусъат ва воқеъбинона назар кардан-

ро ёд гирифтанд ва дар гуфтани шеърҳои зиёди худ аз сурудаҳои ӯ илҳом гирифтаанд. Барои мисол, мо аминем, ки мутолиа ва тарҷумаи шеърҳои машҳури С. Есенин «Мактуб ба модар» ва «Мактуби модар» ба Лоиқ дар офаридаани шеъри «Ба модарам» ва умуман тамоми силсилаи модарномааш илҳом бахшидаанд.

Чизи дигаре, ки шоирони номбурдаро ба ҳам қарин гардондааст, лирик будани онҳо ва ба тарзи тафаккури бадеии мардум, аз он ҷумла ба забони ширадорӣ пур аз тасвири мардумӣ майли тамом доштанишон аст.

С. Есенин хуदाш таъкид кардааст, ки хонанда дар шеърҳои ӯ бояд, пеш аз ҳама, «ба эҳсосоти лирикӣ ва тасвиркорӣ» диққат диҳад. «Ман ин тасвирро набофтаам, – мегӯяд ӯ, – вай асоси рӯҳ ва диди рус буд ва ҳаст. Аммо ман онро бори аввал инкишоф додам ва санги бунёди шеърҳои худ қарор додам». Шеърҳои Есенин аз бисёр ҷиҳат ба назми асили мардумӣ монанд мебошанд ва ин тасодуфӣ нест. Худи шоир ба забон омадааст, ки «ба шеърҳои ба тақлиди частушкаҳо шурӯъ намудам». Аҷибаш он аст, ки аввалин китобе низ, ки мехост ба нашр ҳозир намояд, маҷмӯаи фолклори Рязан буд. «Умуман шеъри Есенин, – навиштааст Лоиқ, – ба лирикаи халқии тоҷикӣ, махсусан ба дубайтиҳои он наздик аст. Таркибҳо, андешаҳо ва образҳои он ба таври ҳайратовар ба ҳам монанд вомехӯранд».

Равшан аст, ки шеъри С. Есенин он майлу рағбати Лоиқ ва Бозорро, ки аз ибтидо ба назми пуробуранг ва ширадори мардумӣ доштанд, бештар гардонда, онҳоро ба нағзтар омӯхтани фолклор ва забони зиндаи мадум ҳидоят кардааст.

Ҳамин тавр, таҷрибаи тарҷумаи ашъори латифи шоири рус С. Есенин барои шоирони тоҷик, аз ҷумла Лоиқ ва Бозор ба мактаби ҳақиқии омӯзиши адабӣ табдил ёфтааст ва дар навбати худ ба воситаи эҷодиёти навапардозонаи

онҳо назми муосири тоҷикро ғанӣ гардонида, бунёди реалистии онро боз ҳам қавитар намудааст.

Тамоми дороии ғоявию бадеии шеъри Лоиқ ва Бозорро аз мероси С. Есенин ҷустан кори беҳуда аст ва мо ҳам ҳаргиз ин ниятро надорем. Мо фақат ба яке аз сарчашмаҳои омӯзиши онҳо қарор гирифтани шеърҳои адиби мазкур ва аз онҳо таъсири бобаракат бардоштани онро таъкид карданием. Зотан, табиати шеърҳои С. Есенин ҳаргиз тақлидро тақозо намекунад ва таъби Лоиқу Бозор ҳам ба чунин кор майл надорад. Есенин навпардозию навовари ро писандида, аз эҷодкорон овози хоси худ доштанро талаб мекунад:

Лоақал мисли ғук агар хонӣ,
Бо дилу дарду шеваи худ хон.

Беҳтарин намунаҳои тарҷумаи шеърҳои Есенин, ки хушбахтона, қисми асосии маҷмӯаи «Гулафшон»-ро ташкил додааст, ба назар чун шеъри тоҷикӣ мерасад ва бемуҳобо, кас як муддат аз русӣ будани асли онҳо фаромӯш мекунад. Чунончи:

Ту гуфтӣ Саъдии оқил
Фақат аз сина мебӯсид.
Худоро, сабр кун, охир,
Зи ман ҳам он тавонӣ дид.

Душвории тарҷума ғолибан дар он аст, ки ҳар як забон қоидаву қонунҳои махсус ва қолабҳои адабии барои худ муносиб дошта, тарзи тафаккури бадеии адибони миллатҳои гуногун аз ҳам фарқ мекунад. Аз ин рӯ тарҷумонро зарур аст, ки асари адабиро тавре тарҷума намояд, ки ҳамаи он монеаҳоро аз миён бардошта, лаззати асли ва қимати ҳақиқии онро ба забони дигар нигоҳ дошта бошад.

Хушбахтона, шеърҳои С. Есенин хусусан барои касоне, ки онҳоро ба забонҳои шарқӣ, аз ҷумла тоҷикӣ мегардонанд, мадад мерасонад. Чунки тафаккури бадеии шоир, ҳамон тавре ки худи ӯ дар шеъри «Ба шоирони Гурҷистон» эътироф менамояд ва аз сурудаҳои ӯ ҳам равшан бармеояд, ба тафаккури бадеии мо наздик аст:

Ман аз мулки шимолам –
Бо шумо ёру бародар!
Шоирон дар асл ҳамхунанд.
Ва ман ҳам осиеям
Ба кирдорам, ба афкорам,
Ба ашъорам.

Ба тафаккури бадеии шарқӣ наздик будани шеърҳои С. Есенин аз омӯзиши адабиёти қадимӣ ва ғании форсии тоҷикӣ, қитъаву ғазалҳои Саъдию Ҳофиз, маснавию рубоӣҳои Фирдавсию Хайём ва шиносоии бевоситааш бо баъзе аз шахрҳои Шарқ, монанди Самарқанду Бухоро, Боку ва ғайра сар задааст. Дилбохтагии ӯ ба адабиёти форсии тоҷикӣ ва сарзамини шоирхези он ба дараҷае буд, ки шаш маротиба, такрор ба такрор, бо вучуди бебарориҳои пай дар пай кӯшиш намудааст, ки ба Шероз рафта, хокдони муқаддаси Саъдию Ҳофизро зиёрат намояд. «Меҳоҳам ба Шероз равам, – мегӯяд ӯ ба дӯсташ, – охир, дар он ҷо беҳтарин ғазалсароёни форс таваллуд шудаанд». Агарчи бо сабабҳои воқеӣ Есенин ба зодгоҳи шоирони форсу тоҷик шахсан сафар кардан натавонист, лекин ба мисли Ҳёте ва Пушкин ба он «кишвари тараб» сафари рӯҳонӣ намуд ва чун ҳосили он силсилаи шеърҳои машҳури ӯ «Савтҳои форсӣ» ба вучуд омад.

«Савтҳои форсӣ»-и С. Есенин мисли «Девони Ғарбу Шарқ»-и Ҳёте ва «Пайравӣ аз Қуръон»-и А.С. Пушкин дастоварди ҳунарии муаллиф буда, намунаи равшани тар-

киби ғарбию шарқӣ дар адабиёти умумидунёӣ мебошад. Муҳаққиқи эҷодиёти шоир В. Белоусов барҳақ навиштааст, ки «агар Есенин чизи дигаре наменавишт ҳам, силсилаи «Савтҳои форсӣ» кифоя буд, ки номи шоир ҷовидон бимонад». «Савтҳои форсӣ» намунаи барҷастаи пайравии эҷодкорона ба осори шоирони бузурги гузашта мебошад.

Сергей Есенин ҳанӯз соли 1924 пешгӯӣ карда буд: Рӯзе мерасад, ки мардумони гуногунмиллату гуногунзабон, ҳамдилу ҳамзабон мешаванд ва ба бегонагию ночӯрияшон лабханд мезананд:

Замонҳо ҷумларо талқон бисозанд,
Гузар созанд рӯзон аз пайи ҳам,
Забону шеваҳои ғайр рӯзе
Шавад дар як забони нав муҷассам.
Нависад солнома чун хирадманд,
Ба ночӯрии моён карда лабханд.

Ҳоло чунин айём фаро расидааст. Дар дунё раванди азими ба ҳам наздикшавии миллатҳои гуногун ва адабиётҳои мухталиф давом дорад. Дар раванди мазкур нақши эҷодиёти саропо гуманистонаи шоири бузурги рус С. Есенин бузург аст. Номи чунин адибон ва осори пурбаҳояшон асрҳои аср дар дили мардуми зебопарасту дӯстпарвари дунё боқӣ хоҳад монд.

1977.

СЎГВОРӢ ДАР РӢЗИ ЧИЛИ ШОИРИ БУЗУРГИ ТОЧИК УСТОД ЛОИҚ

Лоиқ одате дошт: ҳар маҷмӯъа ва китоби наве, ки чоп мекард, бо катибаи манзум ва ё мансур бароям тақдим менамуд. Дар яке аз онҳо чунин навиштааст: «Ба Абдунабӣ – дӯсти овони баччагӣ, ҷавонӣ (ва пириям)». Ибораи «ва пириям»-ро дар қавсӣн ҷо додани ӯ маъние дошт. Вай худро ва дӯстони ҳамсиннусолашро ҳанӯз пир намешуморид ва умед бар он мебаст, ки овони пириашро низ бо онҳо ба сар мебарду боз китобу маҷмӯъаҳои нав ба нав нашр хоҳад кард ва онҳоро ба дӯстонаш ва хонандагонаш тақдим хоҳад намуд.

Афсӯс, ки аҷал ӯро ва моро ғофилгир кард. На ӯ ва на мо бо чунин зудии зуд фаро расидани ин рӯзи сиёхро мунтазир набудем. Лоиқ, ба истилоҳи ҳудаш «нимшӯҳию нимҷиддӣ» ба ҷашни 60-солагиаш, ки ба 20 моҳи майи соли 2001 рост меомад, омодагӣ мегирифт. Ва ба бародари ҷонияш Сорбон ҳазломез эрод мегирифт, ки вай ҷашни 60-солагиашро натавонист ба таври бояду шояд «ташқил» бидиҳад. Ӯ мегуфт, ки мо, дӯстон, Сорбонро, ки аз мо як сол бузургтар аст, ба «разведка» фиристода будем, то бифаҳмад, ки мо ҷашнҳои 60-солагиамонро чӣ тавр «ташқил» бидиҳем.

Лоиқ нақшаҳои зиёде дошт. Аз ҷумла, вай мехост, ки шеърҳои ба чоп нарасидаашро, ки хеле фаровонанд ва ба таъбири ҳудаш «дар кампутари баччааш Ромиш» маҳфуз аст, ба дасти чоп супорад ва ба ифтихори 60-солагиаш «Куллиёти осораш»-ро ба нашр расонад. Лоиқ шеъри нав, китоби нав навиштанро ҳаргиз пешакӣ ба нақша намегирифт. Умуман, нисбат ба ҳама гуна нақшаву «планҳои эҷодӣ» ва фаъолиятҳои намоишкорона ҳассосият дошт. Аммо лаҳзае набуд, ки аз шеъру шоирӣ дурӣ ҷуста бошад. Вай мисли дақиқтарин ва ҳассостарин асбобу афзори зилзиласанҷӣ ва пуриқтидортарин мавҷгир ҳамаи ларзишҳо ва тапишҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии Тоҷикистон ва ду-

нѐро дар ҷону тани худ эҳсос мекард ва аз ҳаллоҷии зҳсосу андешаи хеш гузаронида, дар қолаби шеъре, мусоҳибае ва ё баёниёе ифода менамуд.

Барои он ки барои худамон равшан намоем, ки марги нобахангом чӣ касеро аз миёни мо рабуд ва мову шумо чӣ ганҷеро аз даст раҳо кардем, мехоҳам чанд нуктаро ба таври гузаро такрор намоям:

1. **Лоиқ касест, ки шеъри муосири тоҷикиро ба асолати азалияш баргардонд.** Вай дар ин роҳ кӯшишҳои нотамоми устодон Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ ва Мирзо Турсунзодаро тамомӣ бахшид. Ва миёни шеъри имрӯзаи тоҷикӣ ва осори мондагори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Ҳофиз, Саъдӣ, Мавлавӣ, Соиб ва Бедил пуле эҷод кард. Шоирони муосири тоҷик бо осори ҷовидонаи саромадони худ ошноӣ доштанд ва аз он истифода ҳам менамуданд, вале Лоиқ нахустин фардест, ки ҷавҳари шеъри шоирони форсигӯӣ пешинро кашф намуд ва суннатҳои сурудаҳои онҳоро зинда гардонид бо пайравиҳояш, бо илҳомгирифтаниҳояш, бо офаридани «Ҷоми Хайём», «Илҳом аз «Шоҳнома», девони ғазалиёт, бо шоҳкорҳои адабиаш, мисли «Ба мода-рам» ва «Резаборон», бо забони тоҷикии саратаринаш, бо ҳунари расои маъниофаринаш ва тасвиргариаш. Ӯ шоире буд, ки дарвоқеъ «шеърҳои гуфтаву ногуфта»-и мардумашро «боз гӯётар, боз бурротар, боз гиротар ва боз аълотар» бигуфт.

Мо шоирони бохабар аз адабиёти гузаштаамон дорем, лекин инсоф он аст, ки ҳеч яке аз онҳо дар дарк ва кашфи асрори шеъри саромадон бо Лоиқ баробарӣ накардаанд ва гумон аст, ки дар ин наздикиҳо як чунин касе монанди ӯ пайдо шавад.

Иллати аслии шуҳрати сазовор ёфтани шеъри Лоиқ дар қаламрави адабиёти форсӣ, хосса Эрон ва Афғонистон, маҳз дар ҳамин асолати азалиӣ ва ҳунари волои шоирии ӯст. Тавонотарин шоирони форсигӯӣ дунё, мисли шодравон Нодири Нодирпур, Восифи Бохтарӣ ва дигарон

ба шеъри Лоиқ, ба ҳунари шоири вай тан додаанд ва имон овардаанд.

2. Лоиқ адибест, ки миёни шеъри форсии тоҷикӣ ва шеъри мардуми дунё пайванде, тазвиҷе ба вучуд овард. Ва шеъри ӯ аз нахустин намунаҳои адабии бобарори чунин пайванд ва тазвиҷ дар адабиёти кунунии тоҷик ба шумор меравад. Лоиқ аз роҳи омӯзиш ва тарҷумаи осори шоироне монанди Ҳёте, Уитмен, Есенин, Неруда ва дигарон, имконоти баён ва зарфияти тасвиrho дар шеъри тоҷикӣ афзоиш дод.

Дар шеър ба тасвир ва тасвиргарӣ, ба маъниофаринӣ, ба сохтани ҷазои шоирона ва ҳолати шоирона диққати ҷавқулода додани Лоиқ маҳз аз баракати шиносояш бо шеъри мардумони ғарбӣ ва кишварҳои дигари дунёст.

3. Лоиқ фардест, ки маҳз ба шарофати офаридаҳои ӯ дар адабиёти муосири мо баёни мавзӯҳои миллӣ ба расмият даромада, тафаккури миллӣ шакл гирифт. Шеърҳои ӯ пур аз баёни дарду иллатҳои миллати тоҷик мебошад. Вай аз мусибат ва балоҳое, ки дар ин чанд соли охир ба сари миллати мо фуру рехта буд, ғами бузурге дар сина дошт ва илоҷи онро танҳо дар ваҳдат, дар амалӣ сохтани сиёсати ошӣ мидид ва меғуфт:

Илоҷи илллати носури миллат

Ба ҷуз ваҳдат, ба ҷуз ваҳдат набошад.

Лоиқ, тавре ки гуфта будем, шоири комили «миллати нокомил»-и тоҷик аст. Ва тамоми дарду ҳасрат ва сӯзу гудоzi ӯ дар навиштаҳояш аз ҳамин ҷо маншаъ мегирад. Вай ба тамоми маънӣ шоири халқӣ ва миллӣ буд.

Хулосаи калом, Лоиқ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги муосири тоҷик коре анҷом дод, ки онро метавон танҳо бо заҳматҳое, ки устод Садриддин Айнӣ дар ривоҷи насри муосири мо ва академик Бобоҷон Ғафуров дар зинда гардонидани таърихи пурифтихори тоҷикон кашидаанд, баробар кард. Аз ин рӯ, мо бояд ӯро мисли устод Айнӣ ва

аллома Ғафуров азиз дорем ва қадр бикунем. Шинохти
ҳаматарафай ин се шахсияти бузурги даврони мо ваҷибаи
миллии ҳар яке аз мост. Мо ҳар қадр бештар ва беҳтар
шахсият ва осори онҳоро бишиносем, ҳамон қадр ба ху-
дамон, ба миллатамон, ба Ватанамон зудтар хоҷем расид.

5 августи 2000.

МУНДАРИҶА

Сарсухан..... 3

Рӯдакишиносӣ

Рӯдакӣ ва шеъри рӯдакивор	7
Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър	18
Қасидаи «Модари май» ва шеъри мадҳия	34
Шеъри ҳолия дар замони Сомониён	37
Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (мақом, зиндагӣ, мерос ва ан- деша)	45
Рӯдакӣ ва адабиёти замони бостони ҳинд	53
Рӯдакӣ аз нигоҳи арабшинос	60
Ҳусну қубҳи яке аз сад тазмин: анъана ва навоарӣ	64
Рӯдакӣ ва таҳқиқи сабки адабӣ дар шеър	68
Даври Сомониён ва мушкили ташаккули миллати тоҷик дар шеъри муосир	73
Маҳфили рӯдакихонӣ дар Донишгоҳ	81
Бунёди Рӯдакӣ ва дурнамои рушди рӯдакишиносӣ	85

Лоиқшиносӣ

Мероси дили шоири дилдода ва озода	88
Шеъри лоиқвор	117
Чашни ҷавонии шеъри куҳанбунёд	124
Шеъри нахустин ва таҳаллуси наустини устод Лоиқ	129
Давоми нек	132
Мавлавӣ ва Лоиқ	140
Як шеъри саридастии устод Лоиқ	151
Шеъри тоҷикӣ бе Лоиқу Бозор	155
Мӯъҷизаи шеър (шеъри Есенин дар тарҷумаи Лоиқ ва Бозор)	165
Сӯғворӣ дар рӯзи чили шоири бузурги тоҷик устод Лоиқ	172

Абдунабӣ Сагторзода

АЗ РҶДАКӢ ТО ЛОИҚ

Муҳаррири ороиш *Ромиш Шералӣ*
Муҳаррири саҳифабандӣ *Меҳрӣ Саидова*
Ҳуруфчини компютерӣ *Рухсора Низомӣ*

Ба матбаа 17.09.2013 супорида шуд.
Чопаш 19.09.2013 ба имзо расид. Андоза 60x84 1/16.
Љузъи чопӣ 11,0. Адади нашр 1000 нусха.

Муассисаи нашриявӣ «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н.Қаробоев 17 а

Дар матбааи ҶДММ «Комрон-П» ба табъ расидааст.
www.ravshanfikr.tj